

ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ДЛЯ ДІТЕЙ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА ДОПОВІДЬ

Національна доповідь «ЦСР для дітей України» надає бачення орієнтирів розвитку дітей та молоді в контексті досягнення Україною Цілей сталого розвитку (ЦСР). У доповіді наведені стратегічні завдання розвитку дітей та молоді з урахуванням специфіки трансформаційних перетворень. Ця Доповідь може слугувати підґрунтям для розроблення стратегій і програм, спрямованих на зміцнення людського капіталу країни. У 2019 році світова спільнота відзначає 30-річчя Конвенції ООН про права дитини. Перша тематична доповідь з ЦСР має привернути увагу українського суспільства до нагальних питань захисту прав дитини та створення умов для гармонійного розвитку дітей та молоді.

Доповідь розроблено Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, Міністерством соціальної політики України та Державною службою статистики України спільно з Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, Українським центром соціальних реформ, Українським інститутом соціальних досліджень імені О. Яременка та Представництвом Дитячого фонду ООН в Україні.

Зауваження. Дані за 2014–2017 роки наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та окремих районів Донецької та Луганської областей (окремих районів, які непідконтрольні уряду України та в яких, відповідно до Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», запроваджено особливий порядок місцевого самоврядування). Зіставлення даних за 2014–2017 роки з відповідними даними за попередні роки є методологічно некоректним.

У публікації використані фото із фотобанку ЮНІСЕФ в Україні.

Публікація підготовлена та виготовлена за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. Думки, висловлені в публікації, є позицією автора (авторів) і не обов'язково відображають політики та погляди ЮНІСЕФ.

ЗМІСТ

АКРОНІМИ ТА АБРЕВІАТУРИ.....	4
РЕЗЮМЕ	5
ВСТУП.....	9
Розділ I. ЗАВДАННЯ ЦСР І РОЗВИТОК ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ	13
Розділ II. ЦСР ДЛЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ.....	21
 Ціль 1. Подолання бідності.....	23
 Ціль 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства.....	35
 Ціль 3. Міцне здоров'я та благополуччя.....	41
 Ціль 4. Якісна освіта	53
 Ціль 5. Гендерна рівність	71
 Ціль 8. Гідна праця та економічне зростання.....	81
 Ціль 10. Скорочення нерівності.....	89
 Ціль 11. Сталий розвиток міст і громад	97
 Ціль 16. Мир, справедливість та сильні інститути	107
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО МОНІТОРИНГУ	119

АКРОНІМИ ТА АБРЕВІАТУРИ

АТО	антитерористична операція	МВС	Міністерство внутрішніх справ України
ВВП	валовий внутрішній продукт	МІКС	мультиіндикаторне кластерне обстеження
ВІЛ/СНІД	вірус імунодефіциту людини/синдром набутого імунодефіциту	Мінприроди	Міністерство екології та природних ресурсів України
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я	Мінрегіон	Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України
в. п.	відсотковий пункт	Мін'юст	Міністерство юстиції України
ВПО	внутрішньо переміщена особа	МОЗ	Міністерство охорони здоров'я України
ГО	громадська організація	МОМ	Міжнародна організація з міграції
Держпраці	Державна служба з питань праці України	МОН	Міністерство освіти і науки України
Держстат	Державна служба статистики України	МОП	Міжнародна організація праці
ДПА	державна підсумкова атестація	МТОТ	Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України
ДСЗ	Державна служба зайнятості України	НАН України	Національна академія наук України
ДСНС	Державна служба України з надзвичайних ситуацій	НВК / НВО	навчально-виховний комплекс / навчально-виховне об'єднання
ДТП	дорожньо-транспортна пригода	НРЦ	навчально-реабілітаційні центр для дітей з особливими освітніми потребами
ЄВІ	єдиний вступний іспит	ООН	Організація Об'єднаних Націй
ЄС	Європейський Союз	ООП	особливі освітні потреби
ЄФВВ	єдине фахове вступне випробування	ООС	операція об'єднаних сил (замість АТО)
ЗВО	заклад вищої освіти	ОСР	освіта для сталого розвитку
ЗДО	заклад дошкільної освіти	ОТГ	об'єднана територіальна громада
ЗЗСО	заклад загальної середньої освіти	ОУЖД	обстеження умов життя домогосподарств
ЗНО	зовнішнє незалежне оцінювання	СЖО	складні життєві обставини
ЗПТО	заклад професійної (професійно-технічної) освіти	смт	селище міського типу
ІДСД	Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України	УЦОЯО	Український центр оцінювання якості освіти
ІКТ	інформаційно-комунікаційні технології	ЦСР	Цілі сталого розвитку
ІОА	Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики» Міністерства освіти і науки України	ЮНІСЕФ	Дитячий фонд ООН
ІТ	інформаційні технології	NEET	молодь, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок
КЛДЖ	Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок	SILK	Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC)
КМДА	Київська міська державна адміністрація	USAID	US Agency for International Development
КМУ	Кабінет Міністрів України		
НДО	недержавна організація		
НПУ	Національна поліція України		

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ✓ дані є (дезагрегація передбачена)
- ✗ даних немає (дезагрегація потрібна)
- даних немає (дезагрегація недоцільна)

РЕЗЮМЕ

 <p>Ціль 1</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1.1. Скоротити в 4 рази рівень бідності серед дітей, зокрема шляхом ліквідації крайніх форм бідності 1.2. Збільшити рівень охоплення дітей, насамперед з числа соціально вразливих, програмами соціальної підтримки та забезпечити рівний доступ до послуг (медичних, освітніх, культурних) 1.3. Підвищити життєстійкість сімей з дітьми 	 <p>Ціль 2</p>	<ol style="list-style-type: none"> 2.1. Покращити структуру харчування домогосподарств із дітьми
 <p>Ціль 4</p>	<ol style="list-style-type: none"> 4.1. Забезпечити доступність якісної шкільної освіти для всіх дітей та підлітків 4.2. Забезпечити доступність якісного дошкільного розвитку для всіх дітей 4.3. Забезпечити доступність професійної освіти для сімей з дітьми 4.4. Підвищити якість вищої освіти 4.5. Збільшити поширеність серед молоді знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи та підприємницької діяльності 4.6. Забезпечити рівний доступ до освіти всіх рівнів для дітей з особливими освітніми потребами та дітей, які перебувають в уразливому становищі 4.7. Забезпечити, щоб усі учні та студенти здобували знання і навички, необхідні для сприяння сталому розвитку, у тому числі шляхом навчання з питань сталого розвитку та сталого способу життя, прав людини, гендерної рівності, пропаганди культури миру та ненасильства, громадянства світу й усвідомлення цінності культурного різноманіття і вкладу культури в сталий розвиток 4.8. Створити у школах сучасні умови навчання, включаючи інклюзивне, на основі інноваційних підходів 	 <p>Ціль 5</p>	<ol style="list-style-type: none"> 5.1. Створити умови для ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок та дівчат, у тому числі шляхом зменшення впливу гендерних норм, що визначають стереотипне ставлення до жінок і чоловіків, дівчат і хлопців 5.2. Знизити рівень гендерно зумовленого та домашнього насильства щодо дітей, забезпечити ефективне запобігання його проявам та своєчасну допомогу постраждалим 5.3. Підвищити обізнаність молоді з питань репродуктивного здоров'я та знизити рівень підліткової народжуваності
 <p>Ціль 10</p>	<ol style="list-style-type: none"> 10.1. Забезпечити прискорене зростання доходів найменш забезпечених 40% домогосподарств із дітьми 10.2. Підтримати законодавчим шляхом та заохочувати активну участь дітей та молоді у соціальному, економічному і політичному житті незалежно від статі, стану здоров'я (інвалідності / обмежених можливостей), походження, релігійного, економічного чи іншого статусу 10.3. Забезпечити рівність можливостей дітей та молоді, зменшити нерівність результатів, у т.ч. шляхом сприяння прийняттю відповідного законодавства, політики і заходів у цьому напрямі, запобігати використанню дитячої праці та проявам дискримінації щодо дітей 10.4. Забезпечити доступність соціальних послуг для всіх дітей 10.5. Забезпечити реалізацію політики соціального захисту в інтересах дітей і молоді на засадах рівності та справедливості 	 <p>Ціль 8</p>	<ol style="list-style-type: none"> 8.1. Підвищити рівень зайнятості молоді 8.2. Скоротити частку молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок
 <p>Ціль 16</p>	<ol style="list-style-type: none"> 16.1. Значно скоротити поширеність усіх форм насильства над дітьми 16.2. Покласти край наругам, експлуатації, торгівлі й усім формам насильства і тортур щодо дітей 16.3. Забезпечити правовий супровід та рівний доступ дітей до правосуддя 	 <p>Ціль 11</p>	<ol style="list-style-type: none"> 11.1. Забезпечити доступність житла для сімей з дітьми та молоді 11.2. Забезпечити можливість користуватися безпечними, недорогими, доступними та екологічно стійкими транспортними системами та підвищити безпеку дорожнього руху для дітей, сімей з дітьми та молоді 11.3. Забезпечити розвиток громад, дружніх до дітей та молоді, на засадах комплексного планування та управління за участю дітей та молоді 11.4. Забезпечити загальний доступ до безпечних, доступних і відкритих для всіх зелених зон та громадських місць, особливо для жінок і дітей, у тому числі з обмеженими можливостями

Порядок денний розвитку після 2015 року визначає орієнтири глобального розвитку – Цілі сталого розвитку (ЦСР) до 2030 року. Україна, як і інші країни-члени ООН, взяла на себе зобов'язання досягти ЦСР до 2030 року. Протягом 2017–2018 років тривав інклюзивний процес адаптації ЦСР, до якого долучилися представники різних верств населення, насамперед уразливих. У рамках цього відкритого процесу було проведено 50 консультацій на національному та регіональному рівнях, у яких взяли участь понад півтори тисячі осіб. Результатом цієї роботи

стала національна система ЦСР, яка складається з 86 завдань національного розвитку та 172 показників для їх моніторингу. Визначені суспільством завдання розвитку, з одного боку, є амбітними, а з іншого – реально досяжними. Національна доповідь «ЦСР: Україна» визначила базовий рівень (дані 2015 року) та цільові значення показників ЦСР для досягнення до 2030 року (орієнтири на 2020 р., 2025 р. та 2030 р.). Бенчмаркінгові орієнтири були встановлені на підставі розрахунково-прогнозної роботи з використанням сценарних підходів до визначення

Конвенція ООН про права дитини				
ст. 6, 24	ст. 28, 29	ст. 19, 34–38	ст. 24	ст. 2, 12, 23, 26, 30
				
Кожна дитина живе та розвивається	Кожна дитина навчається	Кожна дитина захищена від насилля та експлуатації	Кожна дитина живе в безпеці та чистому навколишньому середовищі	Кожна дитина має рівні можливості
 ЦСР 2	 ЦСР 4	 ЦСР 5	 ЦСР 11	 ЦСР 1
 ЦСР 3		 ЦСР 8		 ЦСР 5
		 ЦСР 16		 ЦСР 10
Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом				
Розділ V Економічна та секторальна співпраця ст. 21, 22	Розділ V Економічна та секторальна співпраця ст. 23	Розділ III Юстиція, свобода та безпека ст. 14	Розділ V Економічна та секторальна співпраця ст. 6	Розділ V Економічна та секторальна співпраця ст. 21, 24, 25, 26

напрямів розвитку країни на довгострокову перспективу. Завдяки адаптації ЦСР в Україні було започатковано національний дискурс щодо вимірювання суспільного прогресу та удосконалення системи національної статистики. Також національна система ЦСР забезпечує міцну основу для подальшого стратегічного планування розвитку країни.

З метою координації діяльності з ЦСР в Україні було створено Міжвідомчу робочу групу для імплементації ЦСР та їх моніторингу під головуванням Першого віце-прем'єр-міністра України – Міністра економічного розвитку і торгівлі України. До складу цієї групи увійшли представники міністерств та відомств (на рівні заступників міністрів), Національної академії наук України, Представництва ООН в Україні, ЮНІСЕФ, ЮНІДО та ПРООН. Відповідальність за виконання встановлених національних завдань було покладено на міністерства та відомства, які мають щорічно звітувати щодо прогресу за визначеними показниками. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України є виконавчим секретаріатом Міжвідомчої робочої групи з питань координації процесів імплементації та забезпечення моніторингу ЦСР (виконавчий секретар – директор департаменту економічної стратегії та макроекономічного прогнозування Наталя Горшкова). Наразі міністерства та відомства розробляють стратегічні документи (стратегії і програми) з урахуванням національних завдань ЦСР, цільових орієнтирів та показників. Наступними кроками діяльності щодо ЦСР є розбудова національної системи їх моніторингу, створення відкритої ЦСР-платформи, реалізація проектів за ЦСР, локалізація ЦСР тощо. Також передбачається розроблення щорічних моніторингових і тематичних доповідей (щорічно готуватиметься дві доповіді –

одна за окремою ціллю, друга – за актуальною суспільно значущою темою, що охоплює всі ЦСР). Міжвідомчою робочою групою було визначено, що першочергове значення мають такі теми: ЦСР8 і розвиток дітей та молоді, тому у 2019 році підготовлено дві тематичні доповіді – «ЦСР8: Гідна праця та економічне зростання» та «ЦСР для дітей України». На Політичному форумі високого рівня з питань ЦСР (9–18 липня 2019 р., Нью-Йорк) українською делегацією було представлено ці доповіді. Наразі Мінекономрозвитку розпочало роботу з підготовки Добровільної національної доповіді з ЦСР, яку буде представлено на Політичному форумі високого рівня з питань ЦСР у 2020 році.

Тематичні доповіді з ЦСР є унікальним інструментом політики, оскільки вони: (i) пов'язують загальні стратегічні орієнтири та секторальну політику, спрямовану на виконання міжнародних зобов'язань, насамперед щодо Конвенцій ООН та Угоди про асоціацію між Україною та ЄС; (ii) слугують підґрунтям для розроблення програм у наступному циклі планування/стратегування (2020–2025 рр.); (iii) передбачають практичне застосування принципу «нікого не залишити осторонь» з фокусуванням на окремих групах населення. Визначення стратегічних завдань ЦСР за тематичною спрямованістю «розвиток дітей та молоді» відбувалося шляхом відкритого процесу обговорення й експертного опитування. У ході обговорень було визначено п'ять стратегічних напрямів розвитку дітей та молоді, узгоджених з вимірами розкриття їх можливостей: 1. Кожна дитина живе та розвивається. 2. Кожна дитина навчається. 3. Кожна дитина захищена від насилля та експлуатації. 4. Кожна дитина живе в безпеці та чистому навколишньому середовищі. 5. Кожна дитина має рівні можливості. Також за результатами обговорень

було встановлено 31 завдання розвитку, які слугуватимуть базою у процесі розроблення подальших програмних документів у відповідних сферах з урахуванням забезпечення прав кожної дитини. Запропоновані у доповіді показники ЦСР також складатимуть основу для моніторингу стану дітей та молоді України та подальшого моніторингу прав дитини

ЗАВДАННЯ МАЮТЬ:

- об'єднувати всі складові суспільства (влада, приватний сектор, громадянське суспільство) та використовувати імпульс розвитку, створений реформами, що здійснюються в Україні;
- забезпечувати досягнення інклюзивного сталого розвитку за його складовими (економічна, соціальна, екологічна та інституціональна);
- спрямовувати зусилля на розв'язання критично важливих проблем;
- посилювати синергетичний ефект у досягненні кожної окремої цілі;
- бути зрозумілими для людей і такими, що легко інтерпретуються;
- спиратися на громадську думку і пріоритети, виявлені в процесі консультацій та соціологічних досліджень.

Після визначення завдань необхідно розбудувати нову систему моніторингу дотримання прав дитини та розвитку дітей і молоді. Важливо не просто вимірювати загальний розвиток, а й забезпечити можливості по-

відповідно до Конвенції ООН та Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року.

Основні вимоги до визначення стратегічних завдань розвитку дітей та молоді також охоплювали такі функціональні рамки.

ПОКАЗНИКИ ЗА КОЖНИМ ЗАВДАННЯМ МАЮТЬ БУТИ:

- максимально дезагрегованими;
- обмеженими за кількістю й узгодженими з національними та глобальними показниками ЦСР;
- простими, одноваріантними й такими, що однозначно характеризують прямі наслідки політики;
- такими, що дозволяють систематично здійснювати моніторинг;
- такими, що базуються на консенсусі й системній інформації та узгоджуються з міжнародними стандартами;
- побудованими на надійних джерелах даних;
- універсальними;
- орієнтованими на результат;
- науково обґрунтованими.

рівняння успіхів для окремих груп дітей та молоді: різного віку і статі, різної етнічної належності, різної освіти, із домогосподарств з різними доходами, з різних регіонів України.

ВСТУП

На Саміті ООН з прийняття Порядку денного розвитку після 2015 року були визначені орієнтири глобального розвитку – Цілі сталого розвитку (ЦСР) до 2030 року. Ця подія стала вершиною довгого та інтенсивного процесу консультацій, який об'єднав національні уряди, установи системи ООН та широке коло представників громадянського суспільства. Підсумковий документ Саміту ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» містить 17 Цілей сталого розвитку та 169 завдань, напрями їх реалізації та глобального партнерства, а також рамки для подальшої діяльності до 2030 року за принципом «нікого не залишити осторонь». Глобальні що-

річні звіти з ЦСР надають огляд досягнень, стану виконання заходів з ЦСР та реалізації відповідної політики. Усі країни-члени ООН концентрують увагу на показниках ЦСР та відповідних даних для моніторингу прогресу на шляху досягнення цілей, застосовуючи фактологічний аналіз. На презентації щорічного звіту з ЦСР Генеральний Секретар ООН Антоніу Гутерреш зазначив, що «...без доказової бази щодо поточного стану ми не зможемо впевнено визначити свій шлях уперед для реалізації ЦСР». У багатьох країнах світу після розбудови універсальних рамок ЦСР було здійснено їх адаптацію та встановлено цільові показники розвитку з урахуванням специфіки національної ситуації.

У 2019 році світова спільнота відзначає 30-річчя підписання Конвенції ООН про права дитини (далі – Конвенція), яка має обов’язкову силу для держав, які її ратифікували. В Україні Конвенцію ратифіковано у 1991 році, тобто на першому році незалежності країни. Відповідно до Конвенції, в Україні прийнято Закон «Про охорону дитинства». Також в Україні ратифіковано два факультативні протоколи до Конвенції, які стали частиною національного законодавства: щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії і щодо участі дітей у збройних конфліктах. У листопаді 2018 р. Україна як держава-учасниця Конвенції ООН про права дитини представила Комітету ООН з прав дитини Зведену V–VI періодичну національну доповідь про реалізацію країною положень Конвенції за період 2011–2017 рр. У цій Зведеній доповіді викладені як здобутки країни на шляху забезпечення прав дитини, так і ключові виклики. З метою впровадження сучасних європейських стандартів у сфері захисту дітей від насильства Україною у 2012 р. ратифіковано Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. У 2014 р. до цих напрямів додано захист прав дітей в умовах воєнних дій та збройних конфліктів. У травні 2018 року затверджено Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року. Конвенція ООН про права дитини, Конвенція ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок та Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю визначають права дитини з одночасним зобов’язанням держави щодо заохочення, захисту і забезпечення цих прав, а також механізми для підтримки реалізації прав та моніторингу стану їх дотримання. Не менш важливими документами у сфері захисту прав дітей є Зауваження загального порядку (до Конвенції) № 7 (2005)¹ щодо здійснення прав дитини в ранньому дитинстві та Зауваження загального порядку №20 (2016)² щодо забезпечення прав дітей підліткового віку, що затверджені Комітетом ООН з прав дітей

(6 грудня 2016 року) щодо окремої уваги до дітей другого десятиріччя життя. За роки незалежності відбулися позитивні зміни у системі захисту прав дітей. Водночас залишилася низка нерозв’язаних проблем у окремих сферах захисту прав дітей.

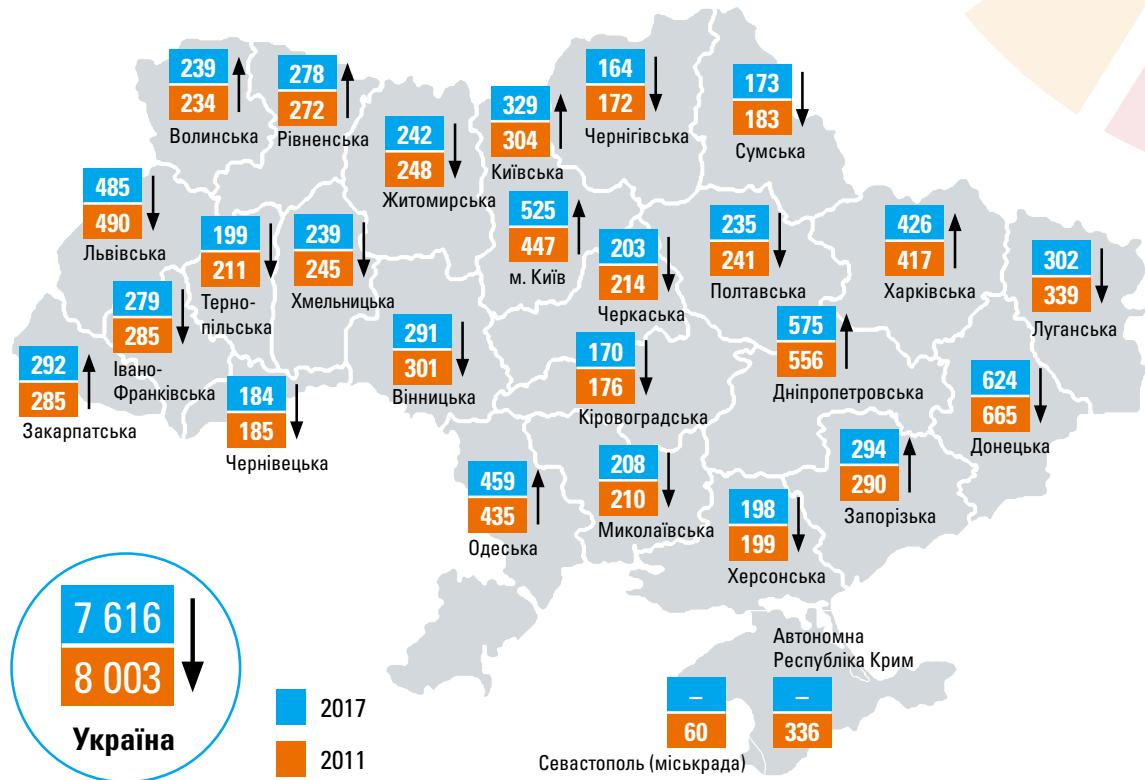
Дитина є найвищою цінністю демократичного суспільства. Створення умов для розвитку кожної дитини, кожної молодої людини є зобов’язанням держави та ознакою суспільного благополуччя. Завдання дотримання прав дитини та сприяння її всебічному фізичному й духовному розвитку на засадах принципу «нікого не залишити осторонь» має стати пріоритетом державної політики України. Наразі в Україні проживає 10,7 млн дітей та молоді, що становить 25,3% загальної чисельності населення країни; найменшою є група 15–19-річних (1,8 млн), найбільшою – група 5–9-річних (2,4 млн). За оцінками демографів, упродовж найближчих років очікується скорочення чисельності дітей та молоді приблизно такими самими темпами, як і всього населення (до 9,1 млн осіб до 2030 р., тобто приблизно на 15%). За прогнозними оцінками, вікові структурні зрушення віддзеркалюватимуться у випереджальному скороченні чисельності дітей молодше 15 років (рис. 1). На відміну від більшості європейських країн, де міграційний приплив не тільки збільшує загальну чисельність населення, а й сприяє його омолодженню, в Україні довготривале збереження народжуваності на низькому рівні посилюється міграційним відпливом дітородних контингентів, зокрема молоді.

Зобов’язання України щодо досягнення ЦСР та захисту прав дитини мають стати стрижнем глибоких соціально-економічних перетворень в країні шляхом створення сприятливих умов для розвитку кожної дитини на мікрорівні та для розвитку людського потенціалу на макрорівні. Досягнення ЦСР заради майбутнього наших дітей є можливим за умов належного рівня відданості справі, консолідації зусиль і ресурсів. Вироблення ефективної державної політики, посилення інституційної спроможності та відповідальності мають винятково важливе значення для забезпечення прав і можливостей людини на кожному етапі її життєвого циклу, насамперед у дитинстві.

¹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.refworld.org/r/cat/egory,LEGAL,CRC,,5497dc8a4,0.html>

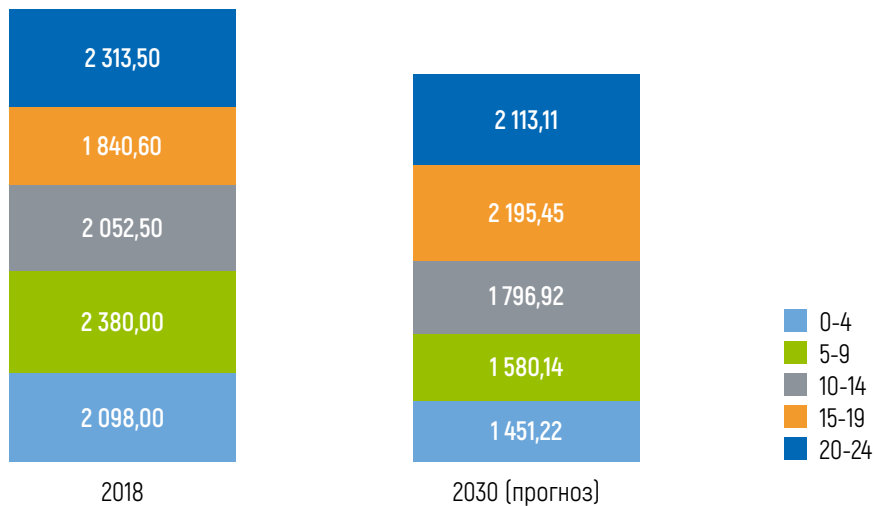
² [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocType=11

Рис. 1. Чисельність дітей в Україні за регіонами, на початок року, тис. осіб

Джерело: Держстат України..

Рис. 2. Чисельність дітей та молоді за віковими групами, фактичні дані за 2018 рік та прогноз на 2030 рік, на початок року, тис. осіб

Джерело: за розрахунками ІДСД.

Розділ I.

ЗАВДАННЯ ЦСР І РОЗВИТОК ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

Глобальні завдання ЦСР (169) окреслюють орієнтири суспільного розвитку. В Україні національні завдання ЦСР (86) були встановлені у 2017 році.

Після схвалення Національної доповіді “Цілі Сталого Розвитку: Україна” розпочалися процеси удосконалення системи стратегічного планування, інвентаризації програм, інкорпорації визначених цілей та завдань у стратегічні документи країни. 86 національних завдань ЦСР були враховані у процесі розроблення та прийняття Середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року. У жовтні 2018 р. було створено Міжвідомчу робочу групу з питань координації процесів імплементації та забезпечення моніторингу ЦСР (МРГ ЦСР). Для оцінки прогресу на шляху досягнення ЦСР Міністерства економіки спільно з Держстатом розроблено методологію, за якою відбуватиметься моніторинг ЦСР відповідно до визначених показників.

Діяльність МРГ ЦСР спрямовано на інкорпорацію завдань ЦСР у стратегічні (програмні) документи Уряду. У роботі МРГ ЦСР беруть участь представники центральних органів виконавчої влади, Координатор системи ООН в Україні, ЮНІСЕФ, ПРООН та ЮНІДО в Україні.

Серед рішень, прийнятих МРГ ЦСР:

- розподіл та відповідне закріплення центральних органів виконавчої влади за завданнями ЦСР;
- схвалення концепції підготовки щорічних і п’ятирічних моніторингових звітів з оцінки прогресу досягнення ЦСР в Україні;
- схвалення проекту постанови Уряду “Питання координації збирання даних для моніторингу ЦСР”;
- затвердження переліку тем Національних тематичних доповідей з досягнення ЦСР;
- проведення аналізу та оцінки ступеня інкорпорації завдань ЦСР у стратегічні (програмні) документи Уряду;

- схвалення проекту концепції створення Інформаційної платформи “Партнерство заради досягнення ЦСР” .

Для вироблення стратегічного бачення майбутнього країни та визначення набору цілей, завдань (з відповідними показниками) щодо розвитку дітей (0–17 років) та молоді (до 24 років) в Україні були проведені консультації, експертні обговорення та опитування із залученням молоді. Кожна ціль із 17 цілей ЦСР та відповідні завдання вивчалися з позицій їх релевантності для поточного стану соціально-економічного розвитку, значущості для конструювання майбутнього країни та прогнозованого впливу на розвиток дітей і молоді. Основні питання, що обговорювалися під час консультацій: бачення напрямів глобального розвитку до 2030 року; осмислення можливості адаптації ЦСР для дітей та молоді України; аналіз поточної ситуації щодо якості життя дітей і молоді в країні; проблеми на шляху розвитку дітей та молоді та можливі шляхи їх розв’язання; оцінка ризиків; прогноз основних тенденцій з використанням сценарних підходів; визначення стратегічних завдань та показників тощо.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України на постійній основі проводить щоквартальні семінари з консенсус-прогнозу за участю провідних інституцій та організацій, які спеціалізуються з питань розвитку (урядові установи, міжнародні фінансові організації, науково-дослідні інститути, аналітичні центри, НДО тощо). Метою заходу є підвищення якості макроекономічних прогнозів шляхом проведення експертного обговорення й обміну інформацією щодо поточних економічних тенденцій, викликів та ризиків, результатів досліджень за різними напрямками макроекономічної тематики, в тому числі обміну інформацією щодо вдосконалення модельного інструментарію; обміну прогнозами з перспектив розвитку країни, досягнен-

ня ЦСР тощо. За ініціативою ЮНІСЕФ в Україні у квітні 2019 року вперше до участі у консенсус-семінарі були залучені не лише провідні організації з прогнозування, а і наукова молодь: студенти та аспіранти закладів вищої освіти. Наразі доцільно підвищити ступінь участі молодого покоління в соціально-економічному розвитку держави, зокрема шляхом залучення молоді у процеси вироблення державних рішень, стратегічного планування та макроекономічного прогнозування. Більше 100 представників молоді із 11 закладів вищої освіти України (Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського національного торговельно-економічного університету, Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Інституту еволюційної економіки, Житомирського державного технологічного університету, Одеського національного економічного університету, Тернопільського національного економічного університету, Харківського національного економічного університету імені Семе́на Кузне́ця, Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ, Херсонського державного університету, Херсонського національного технічного університету тощо) взяли участь в опитуваннях щодо макроекономічного розвитку та прогнозування з урахуванням ЦСР. Надані матеріали використано у процесі встановлення завдань ЦСР для дітей та молоді. Також було підписано Меморандум про співпрацю з питань ЦСР між Мінеко-

номрозвитку та провідними університетами України для використання інноваційного та творчого потенціалу молоді у процесі досягнення ЦСР.

Значна частина учасників експертних дискусій з визначення та пріоритизації завдань «ЦСР для дітей» наголошувала на необхідності розв'язання проблем нерівності (у різних її вимірах і проявах) та забезпечення реалізації прав дитини. Процес консультацій було побудовано у такий спосіб, щоб взаємодіяти з групами та спільнотами, які не мають доступу (або мають обмежений доступ) до обговорення питань розвитку. На всіх стадіях процесу розроблення доповіді було залучено молодь, яка буде відповідати за майбутнє країни. Серед експертів і студентської молоді активно обговорювалися питання соціальної, енергетичної та екологічної безпеки, шляхи відновлення людського капіталу країни та пов'язані з цим виклики і ризики. Узагальнення підсумків експертних і публічних дискусій (аналіз змісту дискусій та опитувань) та обговорень глобальних і національних завдань з позицій розвитку дітей та молоді дає підстави виокремити 31 стратегічне завдання розвитку дітей та молоді, реалізація яких впливатиме на формування майбутнього країни (наведено у таблиці). Для уточнення та гармонізації завдань розвитку дітей та молоді з загальносвітовими тенденціями також було здійснено скринінг глобальних завдань ЦСР (169) та національних завдань ЦСР (86).

**Завдання
(глобальне визначення)**
**Завдання
(національне визначення)**
**Завдання
щодо розвитку дітей та молоді**
Ціль 1. Подолання бідності

1.1. До 2030 року ліквідувати крайню бідність для всіх людей в усьому світі (нині крайня бідність визначається як проживання на суму менш ніж 1,25 дол. США на день)

1.1. Скоротити в 4 рази рівень бідності, зокрема шляхом ліквідації її крайніх форм

1.1. Скоротити в 4 рази рівень бідності серед дітей, зокрема шляхом ліквідації крайніх форм бідності

1.3. Упровадити на національному рівні належні системи і заходи соціального захисту для всіх, включаючи встановлення мінімальних рівнів, і до 2030 року досягти суттєвого охоплення бідних і уразливих верств населення

1.2. Збільшити охоплення бідного населення адресними програмами соціальної підтримки

1.2. Збільшити рівень охоплення дітей, насамперед з числа соціально вразливих, програмами соціальної підтримки та забезпечити рівний доступ до послуг (медичних, освітніх, культурних)

1.5. До 2030 року підвищити життєстійкість малозабезпечених і осіб, які перебувають в уразливому становищі, зменшити їх незахищеність і вразливість перед викликаними зміною клімату екстремальними явищами та іншими економічними, соціальними й екологічними потрясіннями і лихами

1.3. Підвищити життєстійкість соціально вразливих верств населення

1.3. Підвищити життєстійкість сімей з дітьми

Ціль 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства

2.1. До 2030 року покінчити з голодом і забезпечити всім, особливо малозабезпеченим і вразливим групам населення, включаючи немовлят, цілорічний доступ до безпечної, поживної та достатньої їжі

2.1. Забезпечити доступність збалансованого харчування на рівні науково обґрунтованих норм для всіх верств населення

2.1. Покращити структуру харчування домогосподарств із дітьми

Ціль 3. Міцне здоров'я і благополуччя

3.2. До 2030 року покласти край смертності, якій можна запобігти, новонароджених і дітей віком до 5 років, при цьому всі країни повинні прагнути зменшити неонатальну смертність до не більше як 12 випадків на 1000 живонароджених, а смертність у віці до 5 років – до не більше ніж 25 випадків на 1000 живонароджених

3.2. Мінімізувати смертність, якій можна запобігти, серед дітей віком до 5 років

3.1. Мінімізувати смертність, якій можна запобігти, серед дітей віком до 5 років

3.8. Забезпечити загальне охоплення послугами охорони здоров'я, у тому числі захист від фінансових ризиків, доступ до якісних основних медико-санітарних послуг і до безпечних, ефективних, якісних і недорогих основних лікарських засобів і вакцин для всіх

3.7. Забезпечити загальну якісну імунізацію населення з використанням інноваційних препаратів

3.2. Забезпечити загальну якісну імунізацію дітей та молоді

Завдання (глобальне визначення)	Завдання (національне визначення)	Завдання щодо розвитку дітей та молоді
Ціль 4. Якісна освіта		
4.1. До 2030 року забезпечити, щоб всі дівчатка і хлопчики завершували здобуття безкоштовної, рівноправної і якісної початкової та середньої освіти, що дозволяє домогтися затребуваних і ефективних результатів навчання	4.1. Забезпечити доступність якісної шкільної освіти для всіх дітей та підлітків	4.1. Забезпечити доступність якісної шкільної освіти для всіх дітей та підлітків
4.2. До 2030 року забезпечити всім дівчаткам і хлопчикам доступ до якісних систем розвитку, догляду та дошкільного навчання дітей молодшого віку, щоб вони були готові до здобуття початкової освіти	4.2. Забезпечити доступність якісного дошкільного розвитку для всіх дітей	4.2. Забезпечити доступність якісного дошкільного розвитку для всіх дітей
4.3. До 2030 року забезпечити для всіх жінок і чоловіків рівний доступ до недорогої та якісної професійно-технічної та вищої освіти, у тому числі університетської освіти	4.3. Забезпечити доступність професійної освіти 4.4. Підвищити якість вищої освіти та забезпечити її тісний зв'язок з наукою, сприяти формуванню в країні міст освіти та науки	4.3. Забезпечити доступність професійної освіти 4.4. Підвищити якість вищої освіти
4.4. До 2030 року істотно збільшити число молодих і дорослих людей, які володіють затребуваними навичками, у тому числі професійно-технічними навичками, для працевлаштування, отримання гідної роботи та занять підприємницькою діяльністю	4.5. Збільшити поширеність серед населення знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи та підприємницької діяльності	4.5. Збільшити рівень охоплення молоді навчанням для отримання знань і навичок, необхідних для гідної роботи та підприємницької діяльності
4.5. До 2030 року ліквідувати гендерну нерівність у сфері освіти і забезпечити рівний доступ до освіти та професійно-технічної підготовки всіх рівнів для уразливих груп населення, у тому числі інвалідів, представників корінних народів і дітей, які перебувають в уразливому становищі	4.6. Ліквідувати гендерну нерівність серед шкільних учителів	4.6. Забезпечити рівний доступ до освіти всіх рівнів для дітей з особливими освітніми потребами та дітей, які перебувають в уразливому становищі
4.7. До 2030 року забезпечити, щоб усі учні здобували знання і навички, необхідні для сприяння сталому розвитку, у тому числі шляхом навчання з питань сталого розвитку та сталого способу життя, прав людини, гендерної рівності, пропаганди культури миру та ненасильства, громадянства світу й усвідомлення цінності культурного різноманіття і вкладу культури в сталий розвиток	4.7. Створити у школах сучасні умови навчання, включаючи інклюзивне, на основі інноваційних підходів	4.7. Забезпечити, щоб усі учні та студенти здобували знання і навички, необхідні для сприяння сталому розвитку, у тому числі шляхом навчання з питань сталого розвитку та сталого способу життя, прав людини, гендерної рівності, пропаганди культури миру та ненасильства, громадянства світу й усвідомлення цінності культурного різноманіття і вкладу культури в сталий розвиток
4.а. Створювати й удосконалювати навчальні заклади, що враховують інтереси дітей, особливі потреби інвалідів і гендерні аспекти, забезпечити безпечне, вільне від насильства і соціальних бар'єрів та ефективне середовище навчання для всіх	4.7. Створити у школах сучасні умови навчання, включаючи інклюзивне, на основі інноваційних підходів	4.8. Створити у школах сучасні умови навчання, включаючи інклюзивне, на основі інноваційних підходів

**Завдання
(глобальне визначення)**
**Завдання
(національне визначення)**
**Завдання
щодо розвитку дітей та молоді**
Ціль 5. Гендерна рівність

5.1. Повсюдно ліквідувати всі форми дискримінації щодо всіх жінок і дівчаток

5.1. Створити умови для ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок та дівчат

5.1. Створити умови для ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок та дівчат, у тому числі шляхом зменшення впливу гендерних норм, що визначають стереотипне ставлення до жінок і чоловіків, дівчат і хлопців

5.2. Ліквідувати всі форми насильства щодо всіх жінок і дівчаток у публічній і приватній сферах, включаючи торгівлю людьми, сексуальну та інші форми експлуатації

5.2. Знизити рівень гендерно зумовленого та домашнього насильства, забезпечити ефективне запобігання його проявам та своєчасну допомогу постраждалим

5.2. Знизити рівень гендерно зумовленого та домашнього насильства щодо дітей, забезпечити ефективне запобігання його проявам та своєчасну допомогу постраждалим

5.6. Забезпечити загальний доступ до послуг у галузі охорони сексуального і репродуктивного здоров'я та до реалізації репродуктивних прав відповідно до Програми дій Міжнародної конференції з народонаселення і розвитку, Пекінської платформи дій та підсумкових документів конференцій з розгляду перебігу їх виконання

5.5. Розширити доступ населення до послуг з планування сім'ї та знизити рівень підліткової народжуваності

5.3. Підвищити обізнаність молоді з питань репродуктивного здоров'я та знизити рівень підліткової народжуваності

Ціль 8. Гідна праця та економічне зростання

8.5. До 2030 року забезпечити повну і продуктивну зайнятість та гідну працю для всіх жінок і чоловіків, у тому числі молодих людей та інвалідів, і рівну оплату за працю рівної цінності

8.3. Підвищити рівень зайнятості населення

8.1. Підвищити рівень зайнятості молоді

8.6. До 2020 року суттєво скоротити частку молоді, яка не працює, не вчиться і не набуває професійних навичок

8.4. Скоротити частку молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок

8.2. Скоротити частку молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок

Ціль 10. Скорочення нерівності

10.1. До 2030 року поступово досягти й підтримувати зростання доходів найменш забезпечених 40 відсотків населення на рівні, що перевищує середній по країні

10.1. Забезпечити прискорене зростання доходів найменш забезпечених 40 відсотків населення

10.1. Забезпечити прискорене зростання доходів найменш забезпечених 40% домогосподарств із дітьми

10.2. До 2030 року підтримати законодавчим шляхом та заохочувати активну участь усіх людей у соціальному, економічному і політичному житті незалежно від їх віку, статі, інвалідності, раси, етнічної належності, походження, релігії та економічного чи іншого статусу

10.2. Підтримати законодавчим шляхом та заохочувати активну участь дітей та молоді у соціальному, економічному і політичному житті незалежно від статі, стану здоров'я (інвалідності / обмежених можливостей), походження, релігійного, економічного чи іншого статусу

Завдання (глобальне визначення)	Завдання (національне визначення)	Завдання щодо розвитку дітей та молоді
10.3. Забезпечити рівність можливостей і зменшити нерівність результатів, у тому числі шляхом скасування дискримінаційних законів, політики і практики та сприяння прийняттю відповідного законодавства, політики та заходів у цьому напрямі	10.2 Запобігати проявам дискримінації в суспільстві	10.3. Забезпечити рівність можливостей дітей та молоді, зменшити нерівність результатів, у т.ч. шляхом сприяння прийняттю відповідного законодавства, політики і заходів у цьому напрямі, запобігати використанню дитячої праці та проявам дискримінації щодо дітей
10.4. Прийняти відповідну політику, особливо бюджетно-податкову політику, політику у сфері заробітної плати та соціального захисту, і поступово домагатися забезпечення більшої рівності	10.3 Забезпечити доступність послуг соціальної сфери 10.4 Проводити політику оплати праці на засадах рівності та справедливості 10.5 Провести реформу пенсійного страхування на засадах справедливості та прозорості	10.4. Забезпечити доступність соціальних послуг для всіх дітей 10.5. Забезпечити реалізацію політики соціального захисту в інтересах дітей і молоді на засадах рівності та справедливості
Ціль 11. Сталий розвиток міст і громад		
11.1. До 2030 року забезпечити загальний доступ до достатнього, безпечного і недорогого житла й основних послуг і упорядкувати нетрі	11.1. Забезпечити доступність житла	11.1. Забезпечити доступність житла для сімей з дітьми та молоді
11.2. До 2030 року забезпечити всім можливість користуватися безпечними, недорогими, доступними та екологічно стійкими транспортними системами на основі підвищення безпеки дорожнього руху, зокрема розширення використання громадського транспорту, приділяючи особливу увагу потребам тих, хто перебуває в уразливішому становищі, жінок, дітей, інвалідів і літніх осіб	11.2. Забезпечити розвиток поселень і територій виключно на засадах комплексного планування та управління за участю громадськості	11.2. Забезпечити можливість користуватися безпечними, недорогими, доступними та екологічно стійкими транспортними системами та підвищити безпеку дорожнього руху для дітей, сімей з дітьми та молоді
11.3. До 2030 року розширити масштаби відкритої для всіх і екологічно стійкої урбанізації та можливості для комплексного і сталого планування населених пунктів та управління ними на основі широкої участі в усіх країнах	11.3. Забезпечити розвиток громад, дружніх до дітей та молоді, на засадах комплексного планування та управління за участю дітей та молоді	11.3. Забезпечити розвиток громад, дружніх до дітей та молоді, на засадах комплексного планування та управління за участю дітей та молоді
11.7. До 2030 року забезпечити загальний доступ до безпечних, доступних і відкритих для всіх зелених зон та громадських місць, особливо для жінок і дітей, літніх людей та інвалідів	11.4. Забезпечити загальний доступ до безпечних, доступних і відкритих для всіх зелених зон та громадських місць, особливо для жінок і дітей, у тому числі з обмеженими можливостями	11.4. Забезпечити загальний доступ до безпечних, доступних і відкритих для всіх зелених зон та громадських місць, особливо для жінок і дітей, у тому числі з обмеженими можливостями
Ціль 16. Мир, справедливість та сильні інститути		
16.1. Значно скоротити поширеність усіх форм насильства та зменшити показники смертності від цього явища в усьому світі	16.1. Скоротити поширеність насильства	16.1. Значно скоротити поширеність усіх форм насильства над дітьми
16.2. Покласти край наругам, експлуатації, торгівлі й усім формам насильства і тортур щодо дітей	16.2. Збільшити виявлення постраждалих від торгівлі людьми та всіх форм експлуатації	16.2. Покласти край наругам, експлуатації, торгівлі й усім формам насильства і тортур щодо дітей
16.3. Сприяти верховенству права на національному та міжнародному рівнях і забезпечити всім рівний доступ до правосуддя	16.3. Підвищити рівень довіри до суду	16.3. Забезпечити правовий супровід та рівний доступ дітей до правосуддя

Розділ II. ЦСР для ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

 <p>ЦСР 1</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1.1. Скоротити в 4 рази рівень бідності серед дітей, зокрема шляхом ліквідації крайніх форм бідності 1.2. Збільшити рівень охоплення дітей, насамперед з числа соціально вразливих, програмами соціальної підтримки та забезпечити рівний доступ до послуг (медичних, освітніх, культурних) 1.3. Підвищити життєстійкість сімей з дітьми 	 <p>ЦСР 2</p>	<ol style="list-style-type: none"> 2.1. Покращити структуру харчування домогосподарств із дітьми
 <p>ЦСР 4</p>	<ol style="list-style-type: none"> 4.1. Забезпечити доступність якісної шкільної освіти для всіх дітей та підлітків 4.2. Забезпечити доступність якісного дошкільного розвитку для всіх дітей 4.3. Забезпечити доступність професійної освіти для сімей з дітьми 4.4. Підвищити якість вищої освіти 4.5. Збільшити поширеність серед молоді знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи та підприємницької діяльності 4.6. Забезпечити рівний доступ до освіти всіх рівнів для дітей з особливими освітніми потребами та дітей, які перебувають в уразливому становищі 4.7. Забезпечити, щоб усі учні та студенти здобували знання і навички, необхідні для сприяння сталому розвитку, у тому числі шляхом навчання з питань сталого розвитку та сталого способу життя, прав людини, гендерної рівності, пропаганди культури миру та ненасильства, громадянства світу й усвідомлення цінності культурного різноманіття і вкладу культури в сталий розвиток 4.8. Створити у школах сучасні умови навчання, включаючи інклюзивне, на основі інноваційних підходів 	 <p>ЦСР 5</p>	<ol style="list-style-type: none"> 5.1. Створити умови для ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок та дівчат, у тому числі шляхом зменшення впливу гендерних норм, що визначають стереотипне ставлення до жінок і чоловіків, дівчат і хлопців 5.2. Знизити рівень гендерно зумовленого та домашнього насильства щодо дітей, забезпечити ефективне запобігання його проявам та своєчасну допомогу постраждалим 5.3. Підвищити обізнаність молоді з питань репродуктивного здоров'я та знизити рівень підліткової народжуваності
 <p>ЦСР 10</p>	<ol style="list-style-type: none"> 10.1. Забезпечити прискорене зростання доходів найменш забезпечених 40% домогосподарств із дітьми 10.2. Підтримати законодавчим шляхом та заохочувати активну участь дітей та молоді у соціальному, економічному і політичному житті незалежно від статі, стану здоров'я (інвалідності / обмежених можливостей), походження, релігійного, економічного чи іншого статусу 10.3. Забезпечити рівність можливостей дітей та молоді, зменшити нерівність результатів, у т.ч. шляхом сприяння прийняттю відповідного законодавства, політики і заходів у цьому напрямі, запобігати використанню дитячої праці та проявам дискримінації щодо дітей 10.4. Забезпечити доступність соціальних послуг для всіх дітей 10.5. Забезпечити реалізацію політики соціального захисту в інтересах дітей і молоді на засадах рівності та справедливості 	 <p>ЦСР 8</p>	<ol style="list-style-type: none"> 8.1. Підвищити рівень зайнятості молоді 8.2. Скоротити частку молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок
 <p>ЦСР 11</p>	<ol style="list-style-type: none"> 11.1. Забезпечити доступність житла для сімей з дітьми та молоді 11.2. Забезпечити можливість користуватися безпечними, недорогими, доступними та екологічно стійкими транспортними системами та підвищити безпеку дорожнього руху для дітей, сімей з дітьми та молоді 11.3. Забезпечити розвиток громад, дружніх до дітей та молоді, на засадах комплексного планування та управління за участю дітей та молоді 11.4. Забезпечити загальний доступ до безпечних, доступних і відкритих для всіх зелених зон та громадських місць, особливо для жінок і дітей, у тому числі з обмеженими можливостями 	 <p>ЦСР 16</p>	<ol style="list-style-type: none"> 16.1. Значно скоротити поширеність усіх форм насильства над дітьми 16.2. Покласти край наругам, експлуатації, торгівлі й усім формам насильства і торту щодо дітей 16.3. Забезпечити правовий супровід та рівний доступ дітей до правосуддя

Ціль 1. Подолання бідності

Завдання 1.1.	Скоротити в 4 рази рівень бідності серед дітей, зокрема шляхом ліквідації крайніх форм бідності
Завдання 1.2.	Збільшити рівень охоплення дітей, насамперед з числа соціально вразливих, програмами соціальної підтримки та забезпечити рівний доступ до послуг (медичних, освітніх, культурних)
Завдання 1.3.	Підвищити життєстійкість сімей з дітьми

Завдання подолання бідності сімей з дітьми має стати першочерговим пріоритетом державної політики. Масштаби монетарної бідності серед дітей є найвищими порівняно з іншими групами населення, а ризики бідності багатодітних родин традиційно мають надвисокі значення.

Система соціальної підтримки демонструє низьку дієвість та повною мірою не компенсує дефіциту доходів сімей з дітьми. Монетарні проблеми обтяжуються обмеженим доступом до послуг соціальної сфери, особливо у сільській місцевості. Низькі стандарти оплати праці, направленість

соціальних трансфертів переважно у бік осіб старших вікових груп, неефективність перерозподільної політики в цілому та програм соціальної підтримки зокрема призводять до підвищеної вразливості сімей з дітьми.

Незадовільний рівень матеріальної забезпеченості знижує життєстійкість родин з дітьми та призводить до їх неспроможності протистояти викликам соціально-економічного середовища. У такій ситуації значна частина родин з дітьми ризикує опинитися серед бідних унаслідок негативних економічних, екологічних чи соціальних впливів.

ОГЛЯД СИТУАЦІЇ

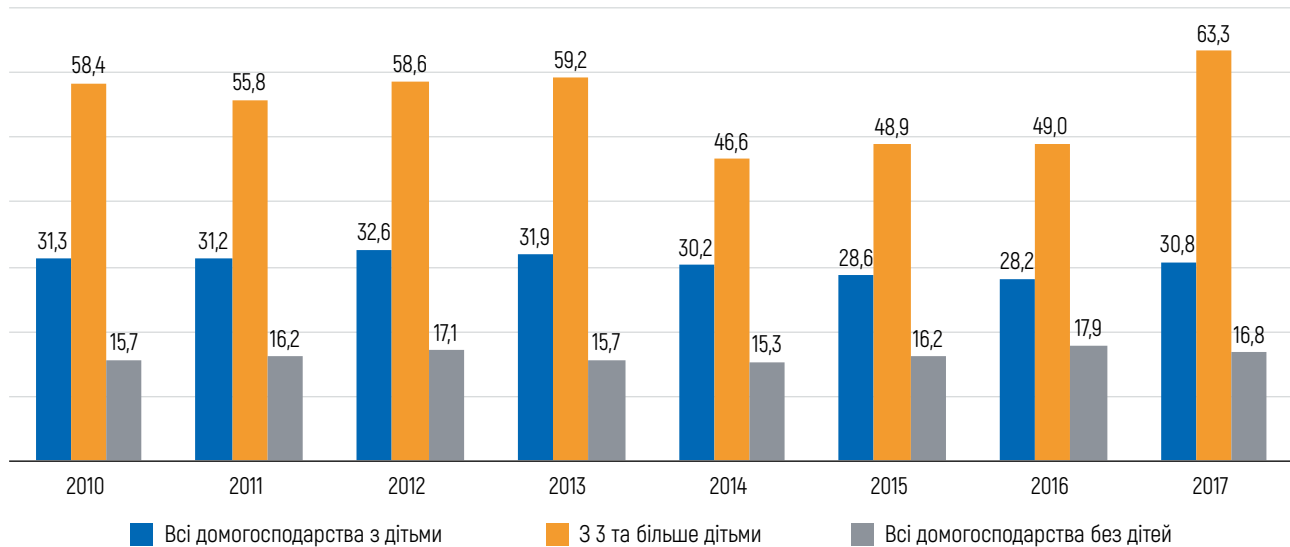
Тенденції бідності. Події останніх років призвели до значного погіршення матеріального становища населення, зокрема до дворазового зростання бідності за фактичним прожитковим мінімумом³ у період 2013–2015 років. Відповідний показник щодо сімей з дітьми зріс у 2,2 рази і становив 66,5%. Стабілізація ситуації у 2016 році та подальше зменшення масштабів бідності у 2017 році сприяли зниженню показника для сімей з дітьми до 55,1%. Проте більшість дітей і наразі потрапляє за межу спроможності задо-

вольняти найнеобхідніші потреби у рамках прожиткового мінімуму. Ризик бідності суттєво зростає з появою в сім'ї другої дитини (з 47,0% до 72,2%), а серед багатодітних родин його значення у 2017 році перевищило 80%.

Загалом ситуація з дитячою бідністю у відносному вимірі залишається стабільною впродовж багатьох років: рівень відносної⁴ бідності серед сімей з дітьми у півтора-два рази перевищує показник за домогосподарствами без дітей, а багатодітні родини потрапляють у зону надвисоких ризиків бідності (рис. 1.1).

³ Частка населення, чий середньодушові еквівалентні сукупні витрати є нижчими за фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум, % (Індикатор 1.1.1.1. ЦСП України).

⁴ Межа відносної бідності – 75% медіани еквівалентних сукупних витрат.

Рис. 1.1. Динаміка рівня відносної бідності домогосподарств з дітьми та без дітей, 2010–2017 рр., %

Джерело: за розрахунками ІДСД.

Чинники монетарної бідності. Наявність двох і більше дітей у домогосподарстві є ключовим чинником формування монетарної бідності. Решта соціально-економічних та демографічних чинників можуть підсилювати чи послаблювати ризик настання бідності на рівні домогосподарства. Підсилюючими факторами є: проживання у малих за розміром населених пунктах, особливо у сільській місцевості; невисокий рівень освіти батьків, зокрема відсутність осіб з вищою освітою в домогосподарстві; наявність безробітних осіб. Ці фактори мають різну інтенсивність впливу, тобто при підсиленні дії фактора ризик монетарної бідності зростає в різному ступені.

Поява безробітної особи суттєво збільшує ризик монетарної бідності для домогосподарств із дітьми – у 1,6 раза (до 46,1% за відносним критерієм), проте для домогосподарств без дітей він зростає набагато інтенсивніше – у 2,2 раза. При зменшенні розміру населеного пункту ризик бідності для домогосподарств із дітьми також зростає дещо нижчими темпами, ніж для домогосподарств без дітей. Водночас наявність осіб з вищою освітою для домогосподарств з дітьми справляє значно більший ефект: рівень бідності в таких сім'ях зменшується у понад 1,7 раза за появи особи з вищою освітою – з 44,4 до 26,0% (рис. 1.2–1.4).

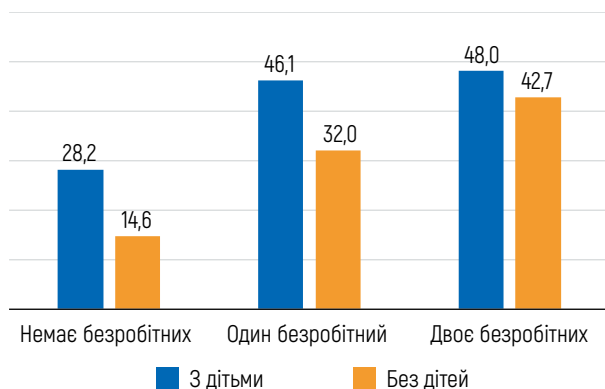
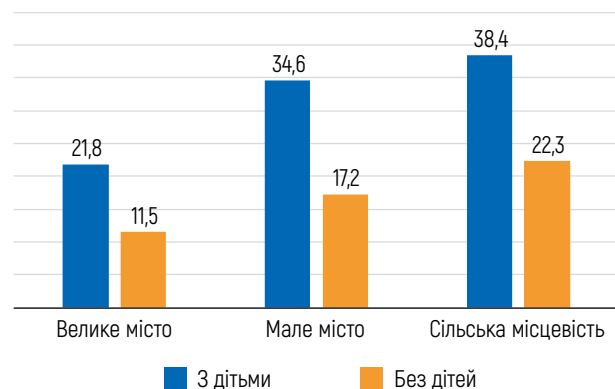
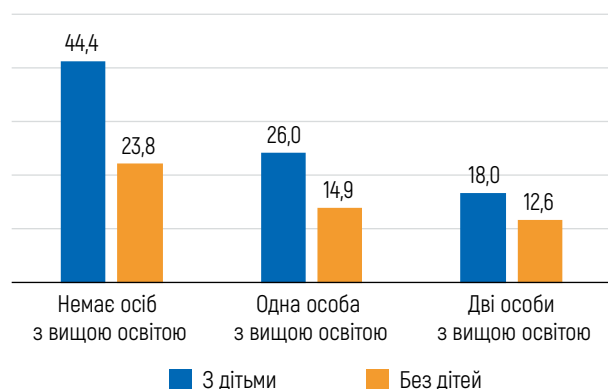
Рис. 1.2. Рівень відносної бідності домогосподарств з дітьми та без дітей залежно від наявності безробітних осіб, 2017 р., %**Рис. 1.3.** Рівень відносної бідності домогосподарств з дітьми та без дітей залежно від типу населеного пункту, 2017 р., %

Рис. 1.4. Рівень відносної бідності домогосподарств з дітьми та без дітей залежно від наявності осіб з вищою освітою, 2017 р., %

Джерело: за розрахунками ІДСД.

Поєднання чинників свідчить, що в найгіршій ситуації перебувають сім'ї з дітьми, в яких відсутні особи з вищою освітою та які при цьому проживають у сільській місцевості чи в малих містах (табл. 1.1).

В умовах високих ризиків монетарної бідності сімей з дітьми родини, в яких мешкають діти з інвалідністю, потрапляють в особливо вразливе становище. З одного боку, потреби таких родин є значно вищими за потреби аналогічної за демографічним складом сім'ї, насамперед через додаткові витрати на лікування, реабілітацію, оздоровлення, пересування дитини з інвалідністю. З іншого боку, доходи сім'ї, яка виховує таку дитину, зазвичай обмежуються заробітною платою одного з батьків та соціальною допомогою, оскільки дитина потребує постійного догляду або особливої уваги. Соціальна допомога дитині з інвалідністю, яка потребує постійного догляду, включаючи надбавку на догляд, становила у 2018 році 3365 грн на місяць, що приблизно відповідає розміру фактичного прожиткового мінімуму в середньому на одну особу. Отже, соціальна допомога з надбавкою на догляд може компенсувати задоволення мінімальних потреб лише однієї особи, а не дитини разом з доглядальником.

Таблиця 1.1. Комбіновані чинники відносної бідності залежно від наявності дітей у домогосподарстві, %

Наявність осіб з вищою освітою	Домогосподарства з дітьми			Домогосподарства без дітей		
	Село	Мале місто	Велике місто	Село	Мале місто	Велике місто
Немає осіб з вищою освітою	49,5%	45,9%	34,2%	25,0%	27,7%	17,7%
Одна особа з вищою освітою	26,8%	35,1%	18,8%	18,2%	14,4%	12,6%
Дві особи з вищою освітою	20,1%	21,2%	15,1%	12,2%	15,6%	11,0%

Джерело: за розрахунками ІДСД.

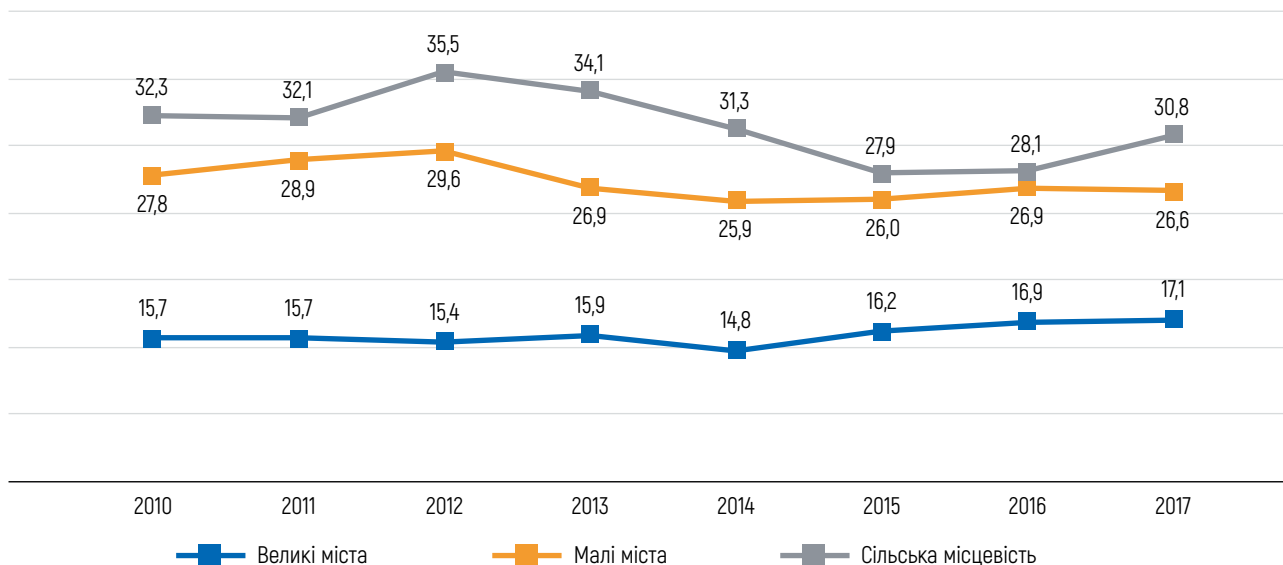
Бідність за місцем проживання. Впродовж багатьох років залишається стійкою тенденція до зростання ризику бідності зі зменшенням розміру населеного пункту. Якщо у великому місті (понад 100 тис. осіб) рівень відносної бідності у 2017 році становив 17,1% (у т. ч. у Києві – 14,1%), то у малих містах він підвищується до 26,6%, а в сільських поселеннях – до 30,8%. Така закономірність справедлива незалежно від критерію бідності.

Населення малих міст за показниками бідності тяжіє до сільської місцевості, а не до великих міст, а в періоди посилення кризових явищ показники в малих містах і селах щільно зближуються. Це означає, що поселенський вектор диференціації за рівнем бідності зміщується від традиційного розпо-

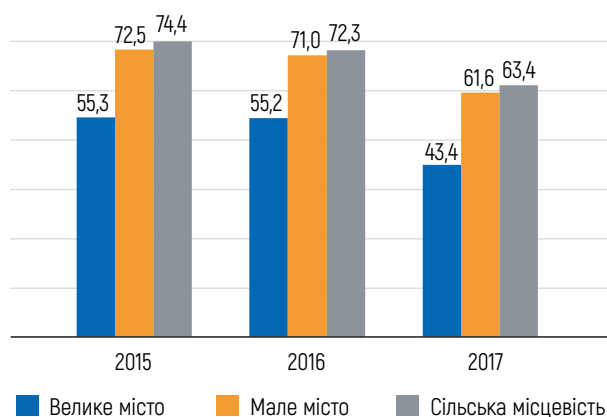
ділу «місто/село» у площину «село та мале місто / велике місто» (рис. 1.5).

Домогосподарства з дітьми повторюють загальноукраїнську тенденцію поселенської диференціації, незалежно від обраного критерію бідності. У 2017 році сім'ї з дітьми у великих містах мали показники бідності⁵ майже в півтора раза нижчі за показники по сільській місцевості – 43,4% проти 63,4%. При цьому для сімей з дітьми, які мешкають у малих містах, рівень бідності становив 61,6%, що мало відрізняється від його значення по селах (рис. 1.6).

⁵ Рівень бідності за критерієм: витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму

Рис. 1.5. Динаміка відносної бідності за типом населеного пункту, 2010–2017 рр., %

Джерело: за розрахунками ІДСД.

Рис. 1.6. Рівень бідності домогосподарств з дітьми за типом населеного пункту, 2015–2017 рр. (бідність за критерієм: витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму), %

Джерело: за розрахунками ІДСД.

Гендерні аспекти бідності. У цілому гендерний чинник справляє невеликий вплив на показники української бідності. У 2017 році рівень відносної бідності серед домогосподарств, де головою був чоловік, становив 24,5%, а де головою була жінка – 24,2%. Проте у розрізі окремих вікових та соціально-демографічних груп населення спостерігається стабільна гендерна диференціація. Насамперед це стосується старших вікових груп населення (75 років та старше): показники бідності серед жінок постійно вищі порівняно з показниками

серед чоловіків, причому якщо у 2017 році таке перевищення було у межах одного відсоткового пункту, то у 2015 році рівень відносної бідності серед жінок у віці 75 років і старше становив 24,4% проти 21,9% серед чоловіків.

Ще більші гендерні відмінності характерні для підліткової групи (16–19 років). У 2017 році показник серед дівчат становив 32,9% проти 23,4% серед хлопців. Однак річні коливання рівня відносної бідності за цією віковою групою можуть пояснюватися нечисленною вибірковою сукупністю. Серед дітей 0–17 років суттєвих гендерних відмінностей у показниках бідності не спостерігається: серед дівчаток рівень відносної бідності у 2017 році становив 36,6%, а серед хлопчиків – трохи більше, 38,1%.

Монетарна бідність, яка враховує поточні ресурси домогосподарства, доповнюється оцінками доступності окремих товарів та послуг. Згідно з методологією EU-SILC, наявність трьох або чотирьох позбавлень за визначеним переліком із дев'яти ознак свідчить про існування відповідно депривації або глибокої депривації на рівні домогосподарства.

Бідність за депривацією. У 2017 р. серед домогосподарств з дітьми 42,0% мали три ознаки позбавлення з дев'яти, а 26,6% – оз-

наки глибокої депривації (чотири з дев'яти). У найгіршому становищі традиційно перебувають багатодітні родини – 36,9% таких домогосподарств мають чотири з дев'яти позбавлень.

Серед дев'яти ознак позбавлень для сімей з дітьми найбільш поширеними є недостатність фінансових можливостей, щоб дозволити собі неочікувані необхідні витрати за рахунок власних ресурсів (58,8%) та недостатність коштів для тижневого сімейного відпочинку не вдома один раз на рік (53,5%). Майже кожна четверта сім'я з дітьми у 2017 році потерпала від: неможливості споживати через день страви з м'ясом, курятиною, рибою та через недостатність коштів для підтримування достатньої температури у житлі (22,9% та 24,2% відповідно).

Бідність за умовами проживання. Недостатність поточних ресурсів домогосподарств із дітьми супроводжується відсутністю належних житлових умов як за кількісними характеристиками життєвого простору, так і за наявністю базових умов комфорту в житлі. У 2016 році 53,9%, тобто більше половини населення країни, проживало у перенаселеному житлі. Рівень перенаселеності⁶ в Україні є найвищим серед європейських країн. Східноєвропейські країни мають показники у межах 40% (крім Румунії, яка за цим показником не надто відрізнялася від України – 49,7%).

Перенаселеність житлових приміщень набагато більше загрожує сім'ям з дітьми – у 2018 році 79,0% дітей мешкали у перенаселеному житлі, а у м. Києві та Львівській області – понад 90% дітей. Багатодітні родини взагалі у 95 випадках зі 100 мешкають у перенаселених житлових приміщеннях. Водночас удвічі нижчі за середньоукраїнські рівні перенаселеності мають домогосподарства без дітей, насамперед ті, що складаються з пенсіонерів (27%).

Проблема є більш загрозливою для мешканців великих міст, проте в сільській місцевості вона обтяжується незабезпеченістю житлових приміщень елементарними зручностями. Серед сільських домогосподарств з дітьми у 2018 році 37% не мали водопроводу та каналізації, 43% – ванни або душу, 77% – гарячого водопостачання. Житлові проблеми сімей з дітьми відбиваються на самооцінках їх умов проживання, причому такі оцінки погіршуються з появою кожної наступної дитини. Якщо серед домогосподарств з однією дитиною лише 3,4% дуже незадоволені житловими умовами, то з появою другої дитини таких стає 4,8%, а третьої та наступних – понад 10%.

Раптова бідність. Бідність упродовж 2013–2015 років не тільки набула більших масштабів, а й зазнала трансформацій, а саме, поряд із традиційними формами та проявами поширилось явище раптової бідності. За таких умов групи населення з найвищими ризиками бідності, до яких, насамперед, належать діти, найбільшою мірою відчули всі негативні впливи соціально-економічного середовища.

Абсолютно новим явищем для України стала бідність у результаті бойових дій на Донбасі. Бідні родини, які через війну ще й втратили майно, виявилися на межі виживання і могли розраховувати виключно на підтримку держави і волонтерів. До другої групи можна віднести сім'ї, які раніше мали певні заощадження і непогану роботу, але внаслідок бойових дій втратили все і раптово стали бідними. Це група так званих нових бідних. Поріг уразливості до бідності став занадто високим, оскільки накопичення або поточні доходи постраждалих сімей мали покривати такі вартісні витрати, як оренда житла, оновлення вкрай необхідного в повсякденному житті майна (навіть тимчасово втраченого), одягу і взуття, навчальних товарів для дітей тощо.

Зрозуміло, що оцінки масштабів такої бідності вкрай обмежені. Станом на перший квартал 2014 року більше половини населення Донецької і Луганської областей (59,1%) мали доходи в межах від одного до двох прожиткових мінімумів, ще 27,4% – взагалі нижче прожиткового мінімуму. Отже, лівова частка жителів регіону (близько 5 млн

⁶ Згідно з методологією EU-SILC, перенаселеним вважається домогосподарство, що не має у своєму розпорядженні мінімальної кількості кімнат: одна спільна кімната для всіх членів; одна кімната для сімейної пари; одна кімната для кожної особи у віці 18 років і старше; одна кімната для пари осіб однієї статі у віці 12–17 років; одна кімната для кожної особи у віці 12–17 років, яка не включена до попередньої категорії; одна кімната для пари дітей віком до 12 років.

осіб) у перший рік війни потрапили в групу або раптово збіднілих, або вразливих до бідності незалежно від того, переїхали вони в іншу частину країни чи залишилися в місці постійного проживання. До благополучної групи, що мала стабільне становище без ризику збідніти, тоді можна було віднести лише 5–10% населення.

Станом на 24 червня 2019 року, за даними Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, взято на облік 1 386 501 переселенець з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим, у тому числі близько 240 тисяч дітей. Певна частина, особливо з числа молодих сімей, за останні роки змогли адаптуватися до нових умов та вийти з групи підвищеного ризику бідності. Так, згідно з даними Звіту національної системи моніторингу ситуації з ВПО, після закінчення війни на Донбасі повернутися на колишні місця проживання збираються лише 28% внутрішньо переміщених осіб. Проте невирішеність житлової проблеми переселенців, яка за різними опитуваннями залишається ключовою, ставить їх у вразливе становище.

Доступність та дієвість соціальної підтримки. Низька економічна спроможність сімей з дітьми, яка призводить до підвищених ризиків бідності та соціального відторгнення, має компенсуватися програмами соціальної підтримки. Проте соціальні програми не справляють суттєвого впливу на становище дітей. Соціальна допомога не може компенсувати низькі стандарти оплати праці, особливо серед молоді на першому етапі трудової діяльності, на який найчастіше і припадає період народження та виховання дітей. У ситуації, коли один з батьків вимушено не працює, дглядаючи дитину, ризики бідності зростають, адже розмір щомісячної виплати на мати та дитину є значно меншим за мінімальну заробітну плату. Однак навіть така виплата захищає окремі сім'ї від бідності та впливає на показники по всіх сім'ях з дітьми.

Найбільший ефект на зниження бідності сімей з дітьми справляє саме допомога при народженні. За відсутності такої програми у 2017 році рівень відносної бідності міг би становити 33,9% проти фактичних 30,8%, тобто чисельність бідних щорічно скорочується на 632 тисячі осіб завдяки виплатам при народженні дитини (рис. 1.7).

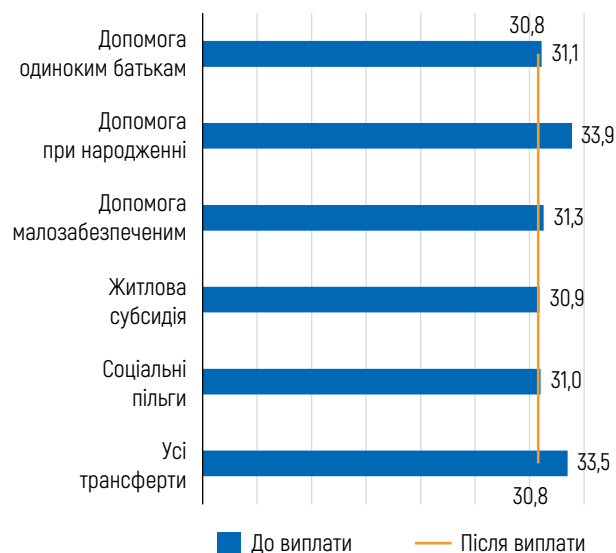
Інші види державної соціальної допомоги (допомога на дітей одиницям батькам, допомога малозабезпеченим сім'ям, житлові субсидії, соціальні пільги) практично не впливають на кількість бідних серед сімей з дітьми, тобто з різних причин ці надходження не виконують функції захисту від бідності. Допомоги малозабезпеченим сім'ям та одиницям батькам несуттєво змінюють масштаби бідності серед сімей з дітьми через вузький контингент отримувачів. Водночас ці кошти відчутно впливають на глибину бідності отримувачів: від кожної вкладеної в програму гривні бідні сім'ї з цільового контингенту зменшують дефіцит свого доходу відповідно на 0,81 грн та 0,74 грн. Соціальними пільгами та житловими субсидіями охоплено значно більші контингенти – понад половина населення країни. Проте за відсутності пільг і субсидій кількість бідних сімей з дітьми залишилася би практично без змін. До того ж у розрахунку на одну гривню вкладених коштів від соціальних пільг та житлових субсидій бідні сім'ї зменшили дефіцит доходу лише на 0,25 грн та 0,39 грн відповідно (рис. 1.8).

У 2018 році було запроваджено нові механізми підтримки сімей з новонародженими дітьми – надання набору товарів для малюка

(так звані бебі-боксы) та державна компенсація витрат з догляду за дітьми (програма «Муніципальна няня»). Наразі ще важко оцінити вплив новацій на матеріальне становище сімей з дітьми та ступінь вирішення їх нагальних проблем, проте можна говорити про позитивний психологічний вплив. Сім'ї з дітьми бачать піклування з боку держави, а ті батьки, які з різних причин опинилися без сторонньої підтримки, почуватимуться більш впевнено.

Отже, система соціальної підтримки, включаючи програми допомоги сім'ям з дітьми, не справляє суттєвого впливу на масштаби дитячої бідності. Підвищення адресності коштів соціальних програм напевне не вирішить проблеми дієвої підтримки найбільш уразливих сімей з дітьми. Наприклад, серед багатодітних родин у 2017 році значення показника бідності за критерієм фактичного прожиткового мінімуму перевищило 82%, що свідчить про катастрофічні масштаби бідності серед цієї категорії сімей. Це свідчить на користь доцільності запровадження універсальних програм допомоги для багатодітних, без перевірки доходів, оскільки ймовірність потрапити до категорії бідних для таких сімей переходить межу рентабельності перевірок для забезпечення адресності програми.

Рис. 1.7. Рівень відносної бідності серед домогосподарств з дітьми до і після реалізації соціальних програм, 2017 р., %

Джерело: за розрахунками ІДСД.

Рис. 1.8. Зменшення дефіциту доходу серед отримувачів допомоги, 2017 р., грн на одну гривню вкладених в програму коштів

Окремою проблемою наразі є недостатній рівень охоплення бідних сімей з дітьми програмами соціальної допомоги – 77,3% станом на 2017 рік. Практично кожна четверта бідна сім'я з дітьми не охоплена системою соціальної допомоги.

Доступ до послуг. В умовах високих ризиків бідності дітей і незадовільної дієвості системи соціальної допомоги надзвичайно важливого значення набуває рівний доступ всіх дітей до якісних послуг соціальної сфери, насамперед охорони здоров'я та освіти.

У цьому контексті надзвичайно важливими є підтримка вразливих груп дітей та забезпечення прийняттого (дружнього) середовища для їх повноцінного розвитку. Наразі існує суспільний запит на розбудову системи послуг та створення особливих умов для дітей соціально вразливих категорій – дітей з інвалідністю, дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування, дітей з сімей, що опинились у складних життєвих обставинах, дітей з числа ВПО тощо.

Ситуація в Україні щодо повноцінного **доступу до послуг охорони здоров'я** є в цілому несприятливою. Так, серед домогосподарств з дітьми у 2017 році 12,8% страждали через відсутність поблизу житла закладу охорони здоров'я чи аптеки, і порівняно з 2015 роком цей показник підвищився (з 11,7% до 12,8%). До інфраструктурних обмежень належить також неможливість своєчасно отримати послуги екстреної (швидкої) медичної допомоги – у 2017 році від цього виду позбавлення потерпали 14,5% домогосподарств з дітьми. Через суто фінансові обмеження кожне четверте домогосподарство з дітьми не змогло оплатити послуги поліклінік та лікарень, купити необхідні медичні препарати. Наприклад, у разі необхідності проведення нескладної хірургічної операції із невеликим реабілітаційним періодом сім'ям з доходами вище середніх нічого не загрожує. Водночас бідні для такого лікування будуть вимушені накопичувати борги, а вразливі до бідності⁷ сім'ї витратять всі свої резерви і можуть перейти до категорії бідних. Поширеними є

випадки неспроможності сім'ї взагалі скористатися послугами охорони здоров'я. Так, у 2017 році практично кожне четверте домогосподарство з дітьми (23,7%) за потреби не змогло отримати медичну допомогу чи придбати лікарські засоби. Зрозуміло, що сім'ї, у складі яких є вразливі категорії дітей, набагато сильніше відчувають неспроможність оплатити необхідні медичні товари та послуги, якщо вони недоступні на безоплатній основі.

Безперешкодний **доступ до якісної освіти** не лише дає дитині життєві шанси, а й упереджує родину від нужденності та розриває ланцюг спадкової бідності. Актуальною проблемою останнього десятиліття є доступність дошкільних навчальних закладів. Так, у 2017 році 9,3% домогосподарств із дітьми до 6 років потерпали від відсутності поблизу житла дошкільних навчальних закладів (дитячих садків або ясел-садків). Слід відмітити, що цей показник знизився порівняно з 2015 роком (10,3%), що свідчить про певні позитивні зрушення у вирішенні проблеми. Також за останній рік дещо зросла частка дітей віком 3–5 років, охоплених дошкільними навчальними закладами, – з 74,5% до 75,4%, проте проблема залишається, особливо з огляду на численні черги до дитячих садків у великих містах та відсутність таких закладів у більшості сільських населених пунктів.

Незважаючи на поширеність серед української молоді настанови на отримання вищої освіти, в останні роки намітилася тенденція до зростання частки дітей, які не отримують повної загальної середньої освіти, що суттєво підвищує ризики бідності та соціального відторгнення. Якщо у 2015 році частка випускників 9 класу денних закладів загальної середньої освіти, які не продовжують навчання для здобуття повної загальної середньої освіти, становила 0,5%, то у 2016 році – вже 0,7%, а в 2017 році зросла до 1,0%.

За останній рік дещо покращилися показники **доступності соціальних послуг для вразливих груп дітей**. Зокрема, зросла чисельність охоплених реабілітаційними послугами серед осіб 0–17 років з інвалідністю – з 14,8 тис. до 17,4 тис. Щодо за-

⁷ Сім'ї, які перебувають над межею бідності, але їх ресурси є недостатніми для збереження стабільного матеріального статусу.

гального числа дітей з інвалідністю рівень охоплення реабілітаційними послугами зріс з 9,5% до 10,9%. Зменшилася частка дітей, не охоплених сімейними формами виховання, серед дітей, які отримали статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування (з 22,2% до 15,7%). Спостерігаються певні позитивні зрушення щодо рівня охоплення цільових груп дітей соціальними послугами. Проте глибина проблеми та тривалий період бездіяльності щодо реформування системи надання послуг призводять до консервації негативних явищ. Соціально вразливі категорії дітей наразі не можуть повноцінно скористатися послугами освіти, зокрема навчатися через дистанційні програми, внаслідок обмеженого доступу до мережі Інтернет. У 2017 році майже кожна п'ята сім'я з дітьми (18%) та третина багатодітних родин (30%) не мали доступу до послуг Інтернет вдома.

Життєстійкість сімей з дітьми. Загальний низький рівень життя населення країни та перманентні кризові явища, підсилені війною, спричинили низьку життєстійкість сімей. В особливо нестабільному економічному становищі перебувають сім'ї з дітьми. Незважаючи на помітне зменшення масштабів бідності, будь-які негативні події (економічні, екологічні, соціальні, суспільно-політичні тощо) можуть суттєво позначитися на становищі значного числа дітей.

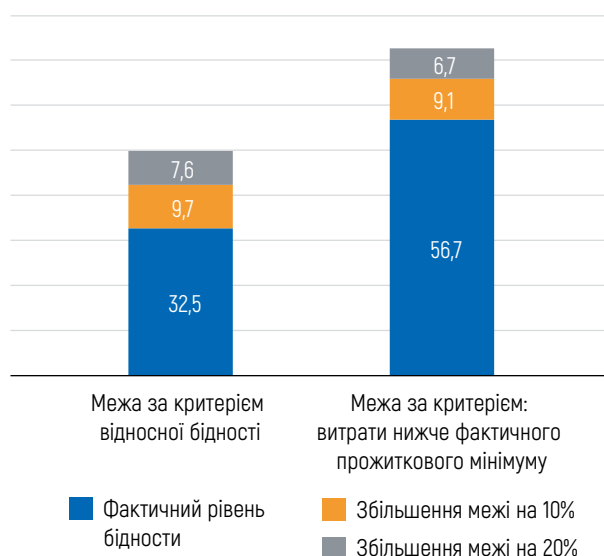
Якщо змоделювати ситуацію підвищення межі бідності за незмінних доходів, тобто звуження так званого буферу бідності, то помітно зростуть масштаби дитячої бідності. У випадку зростання вартісного значення межі відносної бідності лише на 10% рівень бідності дітей зросте з 32,5% до 42,2%, а за зростання межі на 20% масштаби бідності досягнуть майже 50%.

За критерієм витрат нижче фактичного прожиткового мінімуму зростання межі бідності на 10% спричинятиме збільшення частки бідних дітей з 56,7% до 65,8%, а за зростання межі на 20% частка бідних дітей перевищить 70% (рис. 1.9).

Загалом у споживчих можливостях сімей у 2017 році відбулися позитивні зміни, що свідчить про зростання економічної спро-

можності домогосподарств та їх життєстійкості. Частка домогосподарств, які витрачають на харчування більше 60% сукупних витрат, зменшилася з 43,1% у 2015 році до 26,1% у 2017 році. Також майже вдвічі скоротилася частка домогосподарств з наднизькою спроможністю (в яких залишається менше 10% сукупних ресурсів після здійснення витрат на харчування та обов'язкових платежів за житлово-комунальні послуги) – з 15,7% у 2015 році до 8,6% у 2017 році.

Рис. 1.9. Моделювання рівня бідності дітей за умови підвищення вартісного значення межі бідності, 2017 р., %

Джерело: за розрахунками ІДСД.

Водночас у 2017 році майже кожне четверте домогосподарство з дітьми (23,4%) витрачало на харчування понад 60% своїх ресурсів. Після здійснення обов'язкових витрат на харчування та обслуговування житла у 6,7% домогосподарств з дітьми залишалося менше десятої частини ресурсів на решту витрат, включаючи витрати на розвиток дитини.

Особливо актуальною залишається проблема життєстійкості дітей в умовах військового конфлікту на Донбасі, насамперед для мешканців лінії зіткнення на території Донецької та Луганської областей. Щоденні загрози втрати життя, здоров'я, майна, засобів для існування ставлять дітей у вкрай невизначене становище, позбавляючи впевненості у майбутньому.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ПІДҐРУНТЯ

В Україні у 2016 році затверджено Стратегію подолання бідності на період до 2020 року (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 161-р). Документ включає чотири основні напрями, серед яких: забезпечення доступу населення до послуг соціальної сфери незалежно від місця проживання, мінімізація ризиків соціального відчуження сільського населення; мінімізація ризиків бідності та соціального відчуження найбільш вразливих категорій населення; запобігання бідності та соціальному відчу-

женню серед внутрішньо переміщених осіб. При цьому зазначено, що найбільш уразливою до бідності соціально-демографічною групою є діти й основна увага приділена проблемам дітей та зменшенню ризиків дитячої бідності.

У рамках реалізації Стратегії було затверджено Плани заходів на 2016–2017, 2018 та 2019 роки із деталізацією заходів за кожним завданням та визначенням індикатора виконання.

МОНІТОРИНГ ПОКАЗНИКІВ ТА ЇХ ДЕЗАГРЕГАЦІЯ

Моніторинг стану виконання завдань здійснюватиметься за пропонованими показниками. За окремими показниками, представленими в таблиці, наразі проводиться моніторинг у рамках відстеження ситуації з бідністю та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки. Моніторинг бідності проводить-

ся згідно з Методикою комплексної оцінки бідності, затвердженою спільним Наказом Міністерства соціальної політики, Міністерства економічного розвитку і торгівлі, Міністерства фінансів, Державної служби статистики та Національної академії наук України від 18.05.2017 року № 827/403/507/113/232.

Моніторинг ефективності соціальних програм здійснюється відповідно до Методики проведення моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки населення, затвердженої спільним Наказом вищезазначених п'яти міністерств та відомств від 01.09.2017 року № 1396/1272/730/243/528.

Ураховуючи всі аспекти дитячої бідності та наявні інформаційні джерела, доцільно запропонувати для відстеження ситуації в динаміці 14 індикаторів. Ці індикатори максимально орієнтовані на оцінювання прогресу у контексті покращення діагностики змін саме у становищі дітей.

Показник	Дезагрегація даних за:					
	віком	статтю	регіоном проживання	типом місцевості проживання (місто-село)	рівнем освіти	інше
Частка домогосподарств із дітьми, чиї середньодушові еквівалентні сукупні витрати є нижчими за фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум, %	✗	✗	✗	✓	✗	✓
Частка дітей, добове споживання яких є нижчим за 5,05 доларів США за паритетом купівельної спроможності (ПКС), %	✗	✗	✗	✗	✗	✗
Частка бідних домогосподарств із дітьми, залучених до системи державної соціальної підтримки, %	✗	✗	✗	✓	✗	✓
Частка коштів, яка надходить до бідних домогосподарств з дітьми, в загальній сумі коштів програм соціальної підтримки (допомога сім'ям з дітьми, допомога малозабезпеченим сім'ям, житлові субсидії, соціальні пільги), %	✗	✗	✗	✗	✗	✗
Частка домогосподарств із дітьми (у тому числі багатодітних), у яких будь-який член домогосподарства протягом останніх 12 місяців при потребі не зміг отримати медичну допомогу, придбати ліки та медичне приладдя, %	✗	✗	✗	✓	✗	✓
Частка домогосподарств із дітьми до 6 років, які потерпають від відсутності поблизу житла дошкільних навчальних закладів, %	✗	✗	✗	✗	✗	✗
Частка випускників 9 класу денних закладів загальної середньої освіти, які не продовжують навчання для здобуття повної загальної середньої освіти, %	✗	✗	✗	✗	✗	✗
Частка домогосподарств із дітьми, які не мають доступу до послуг Інтернет вдома, %	✗	✗	✗	✓	✗	✗
Рівень охоплення реабілітаційними послугами дітей з особливими потребами, %	✗	✗	✗	✗	✗	✗
Частка домогосподарств із дітьми, які витрачають на харчування більше 60% сукупних витрат, %	✗	✗	✗	✓	✗	✓
Частка домогосподарств із дітьми, у яких залишається менше 10% сукупних ресурсів після здійснення витрат на харчування та обов'язкові платежі за житлово-комунальні послуги, %	✗	✗	✗	✓	✗	✓
Рівень бідності дітей за критерієм фактичного прожиткового мінімуму за умови вартісного збільшення межі на 20%, %	✗	✗	✗	✓	✗	✓
Частка домогосподарств із дітьми, які через нестачу коштів не можуть собі дозволити тижневий сімейний відпочинок не вдома один раз на рік, %	✗	✗	✗	✗	✗	✗
Частка дітей віком до 18 років, які живуть у перенаселеному житлі, %	✗	✗	✗	✗	✗	✗

Примітки: * за кількістю дітей у складі домогосподарства

Ціль 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства

Завдання 2.1. Покращити структуру харчування домогосподарств із дітьми

ОГЛЯД СИТУАЦІЇ

Збалансоване харчування є одним із базових чинників здорового та гармонійного розвитку дитини, профілактики захворювань, адаптації до навколишнього природного середовища. Вибір харчового раціону залежить від уподобань сім'ї, традицій, культури харчування, що склалась у суспільстві. Переважно завдяки національним традиціям середня калорійність харчування українців перевищує середньоевропейські показники. За даними 2017 року енергетична цінність добового раціону для домогосподарств із дітьми становила 2558 ккал на особу⁸ і складалась із 73 г білків, 114 г жирів та 316 г вуглеводів, тобто у середньому споживання жирів перевищує необхідну норму в півтора рази. Жири, що не використовуються в організмі одразу, відкладаються про запас, призводячи до появи надлишкової маси тіла, ожиріння, порушення ліпідного обміну, артеріальної гіпертензії, порушення толерантності до вуглеводів тощо. Нераціональне харчування є визначальним у виникненні та розвитку порушень шлунково-кишкового тракту, запальних та онкологічних захворювань.

Не менш важливим є забезпечення різноманітності харчового раціону задля надходження в необхідній кількості вітамінів (А, Д, Е, К, С, В1, В2, РР, В6, В12, фолату, біотину, пантотенової кислоти та інших), мікроелементів та мінералів: кальцію, фосфору, магнію, заліза, цинку, йоду, селену, фтору, міді тощо. З року

в рік у домогосподарствах із дітьми спостерігається недоспоживання таких важливих для дитячого організму продуктів, як молоко, м'ясо, риба, овочі та фрукти, а отже, формуються додаткові ризики для здоров'я дітей.

Протягом кількох останніх десятиліть у структурі харчування українських домогосподарств відбуваються певні зрушення, що в цілому повторюють світові тенденції: відхід від раціонів, в основі яких лежать основні місцеві продукти харчування в бік більш різноманітних раціонів, проте зі збільшеним вмістом перероблених харчових продуктів, цукру, солі, жирів. Такі зміни відбуваються на фоні загального зниження рівня фізичної активності дорослого та дитячого населення, що призводить до надмірної ваги, ожиріння і пов'язаних з ними проблем зі здоров'ям.

Дитяче ожиріння вважають одним із найсерйозніших викликів для громадського здоров'я в XXI столітті. За даними ВООЗ, кожен третій підліток в Європі має надлишкову масу тіла або страждає на ожиріння. Особливе занепокоєння викликає той факт, що епідемія зростає в країнах Східної Європи, де показники традиційно були нижчими. Актуальною є ця проблема і для України. За даними Центру медичної статистики МОЗ України, щороку фіксують 15,5 тис. нових випадків ожиріння у дітей. Загалом таких дітей в Україні близько 70 тисяч, або кожна сота дитина (за даними 2016 року)⁹.

⁸ в Україні наявні дані вибіркового обстеження умов життя домогосподарств не дають можливості оцінити кількісну та якісну наповнюваність індивідуальних раціонів, оскільки є усередненими для усього домогосподарства.

⁹ Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії від 03.09.2017 р. № 1073 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17>

За експертними оцінками, у раціоні харчування 84% українських сімей з дітьми споживання жирів перевищує встановлену норму. У домогосподарствах, де виховується одна дитина, фактичне споживання жирів більше від нормативного в 1,6 раза, з двома дітьми – в 1,48 раза, у багатодітних – в 1,4 раза.

Серед фахівців поширеною є думка, що культура надмірного споживання їжі, зокрема жирів, є психологічним наслідком трансгенераційної травми поколінь, отриманої під час Голодомору в Україні 1932–1933 років. У повсякденному житті українців травма поколінь проявляється через бажання загодувати дітей (особливо це характерно для старших поколінь – бабусь та дідусів), а худорлявість доволі часто пов'язується з хворобою. За даними загальнонаціонального опитування населення України, проведеного Інститутом соціології НАН України у співпраці з Благодійним фондом «Інтелектуальна перспектива» у 2017 році, 2,6% респондентів вказали, що люди і зараз бо-

ються голоду. При цьому за попередні два роки, коли відбувались активні бойові дії на Сході України, цифри були втричі вищими: 9,0% у 2015 році та 8,8% у 2016 році¹⁰.

Для забезпечення щоденної потреби у незамінних харчових речовинах та енергії необхідно споживати у достатній кількості здорові продукти з основних груп: різнокольорових овочів та бобових; фруктів та ягід; цільних злакових продуктів; м'яса; молока та молочних продуктів; яєць; риби; горіхів. Проте домогосподарства з дітьми з року в рік відчують істотний дефіцит щодо споживання важливих для життєдіяльності людини продуктів. Найбільший дефіцит відчувався у споживанні фруктів, ягід, винограду, горіхів (39–47% від норми), молока та молочних продуктів (53–55% від норми), овочів та баштанних (53–60%), м'яса і м'ясопродуктів (58–62% від норми), табл. 2.1.

¹⁰ До 26-річчя Незалежності України: тенденції змін громадської думки. URL: <https://dif.org.ua/uploads/doc/1200810680599c1813c6d526.04062345.doc>

Таблиця 2.1. Динаміка співвідношення реального та нормативного споживання основних груп продуктів харчування для домогосподарств із дітьми

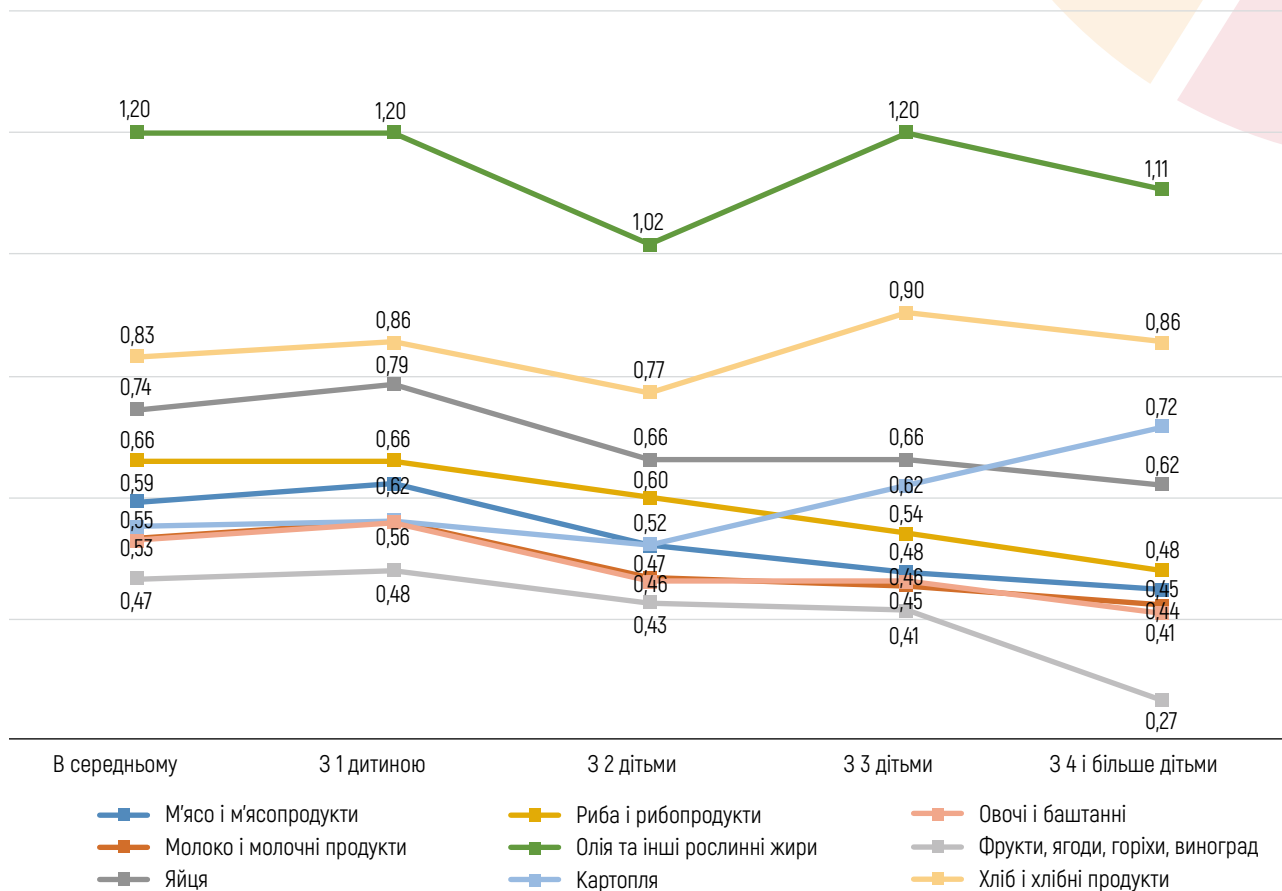
Групи продуктів	Роки				
	2010	2014	2015	2016	2017
М'ясо і м'ясопродукти	0,62	0,61	0,58	0,59	0,59
Молоко і молочні продукти	0,53	0,55	0,55	0,54	0,53
Яйця	0,79	0,74	0,73	0,74	0,74
Риба і рибопродукти	0,84	0,78	0,60	0,60	0,66
Картопля	0,65	0,58	0,56	0,56	0,55
Овочі і баштанні	0,60	0,55	0,54	0,57	0,53
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	0,45	0,45	0,39	0,44	0,47
Хліб і хлібні продукти	0,94	0,89	0,84	0,83	0,83

Джерело: за розрахунками ІДСД.

Кількісний показник споживання продуктів харчування напряму залежить від кількості дітей у складі домогосподарства: чим більше дітей, тим менш різноманітним є харчування в родині, тим більшою є кіль-

кість вживаної картоплі та картоплепродуктів та меншою – риби, м'яса, молока, овочів, фруктів, ягід, що вкрай необхідні для нормального розвитку дитячого організму (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Співвідношення реального та нормативного споживання продуктів харчування у домогосподарствах з дітьми, 2017 рік

Джерело: за розрахунками ІДСД.

Дані щодо частки домогосподарств із дітьми, в яких споживання основних груп продуктів харчування є нижчим від встановлених норм, свідчать про масштабність цього явища в Україні. Так, більше 90% сімей відчувають

дефіцит у споживанні таких вкрай необхідних для дитячого організму продуктів, як молоко, м'ясо, овочі та баштанні. Протягом 2015–2016 рр. відчутно погіршилася ситуація щодо споживання риби (табл. 2.2).

Таблиця 2.2. Частка домогосподарств з дітьми, які мають недоспоживання за основними групами продуктів харчування, %

Групи продуктів	Роки			
	2013	2014	2015	2016
М'ясо і м'ясопродукти	89,1	94,3	94,3	93,5
Молоко і молочні продукти	95,4	94,2	94,8	94,9
Яйця	79,7	81,6	81,7	81,9
Риба і рибопродукти	69,1	73,5	82,7	85,3
Картопля і картоплепродукти	87,2	88,7	88,8	88,4
Овочі і баштанні	93,9	97,3	97,1	95,1
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	92,2	84,3	86,3	76,2
Хліб і хлібні продукти	67,8	51,1	54,9	56,4
У середньому	84,3	83,1	85,1	84,0

Джерело: за розрахунками ІДСД.

За результатами дослідження «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» виявлено, що щодня вживають фрукти – 42,2%, овочі 51,2% підлітків віком 10–17 років¹¹.

Недостатнє споживання продуктів призводить до того, що в організм дитини не

надходять вкрай необхідні для здорового зростання та розвитку вітаміни та поживні речовини, провокуючи послаблення стійкості до різного роду хвороб, порушення обміну речовин, погіршення роботи шлунково-кишкового тракту, зниження гостроти зору, нервові розлади, зниження розумових здібностей, а отже, скорочення можливостей для повноцінного зростання та навчання, що негативно відображається на якості життя дітей тепер і в майбутньому (табл. 2.3).

¹¹ Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді : за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проєкту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» : моногр. / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін. ; наук. ред. О. М. Балакірева ; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка».

Таблиця 2.3. Наслідки недостатнього споживання окремих груп харчових продуктів для дітей

Групи продуктів	Вітаміни та мінеральні речовини	Наслідки нестачі в організмі дитини
М'ясо та м'ясопродукти	Залізо, вітаміни В-групи, насамперед В12, вітаміни А, D	Анемія, послаблення імунітету, порушення росту, виснаження, анорексія, крихкість кісток і нігтів, стомлюваність, депресія й сплутаність свідомості, часті запаморочення, серцебиття, зниження розумових здібностей
Молоко і молочні продукти	Вітаміни А, Е, В2, В6, РР, кальцій	Збудження нервової системи, остеопороз, зниження гостроти зору, розм'якшення і деформація кісток, рахіт, погіршення роботи шлунково-кишкового тракту
Яйця	Вітаміни В2, В12, А, Е	зниження гостроти зору, «куряча сліпота», неврологічні порушення, ураження периферичних нервів
Риба і рибопродукти	Вітаміни А, Д, Е, кальцій, йод, залізо, магній, фосфор, селен, цинк	Розм'якшення і деформація кісток, рахіт, «куряча сліпота», ураження епітелію, повільний ріст; алопеція; стоматит, блефарит, анемія, кардіоміопатія, порушення росту й утворення кісткової тканини, зниження функції печінки, підшлункової залози
Овочі	Фолієва кислота, залізо, магній, калій, вітаміни А, С і К, антиоксиданти, клітковина	Ураження епітелію, серцеві хвороби, риніти, ларинготрахеїти, бронхіти, порушення обміну речовин, зниження працездатності, кровоточивість ясен, ламкість судин, легкість утворення синців, носові кровотечі.
Фрукти	Вітаміни В1, В2, РР, В6, пантотенова кислота; фолієва кислота	Зниження гостроти зору, порушення обміну речовин, зниження працездатності та імунологічної реактивності організму, м'язові посмикування, запалення шкіри навколо очей, утворення каменів у нирках, погіршення стану шкіри та роботи шлунково-кишкового тракту, зниження апетиту, дратівливість, запаморочення, порушення обміну глюкози

Джерело: за розрахунками ІДСД.

Проблеми щодо забезпечення дитячого населення здоровим харчуванням мають вирішуватися шляхом розробки та впровадження уря-

дових програм з урахуванням стратегій і рекомендацій міжнародних організацій, а також постійного моніторингу ключових індикаторів.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ПІДҐРУНТЯ

З метою приведення українського законодавства у відповідність до рекомендацій ВООЗ та Європейської агенції з харчової безпеки, зокрема щодо норм фізіологічних потреб організму в основних харчових речовинах та енергії, у 2017 році вперше за

18 років Міністерством охорони здоров'я було переглянуто добові потреби для різних груп населення, в тому числі для дітей та підлітків (наказ МОЗ від 03.09.2017 р. № 1073 «Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових

речовинах і енергії»). В оновлених нормах знижено калорійність харчування дітям та підліткам (у середньому на 15% на добу) за рахунок зменшення потреб у нетваринних білках та швидких вуглеводах. При цьому норма потреби у найбільш збалансованих тваринних білках збільшена. Переглянуто норми потреб у мінералах та вітамінах для дітей та дорослих, зменшено норму потреби у вітаміні А, збільшено – у вітаміні D, фолієвій кислоті. За оцінками фахівців МОЗ, нові норми споживання є більш збалансованими й такими, що відповідають принципам здорового харчування.

На основі норм фізіологічних потреб розраховується базовий соціальний стандарт – прожитковий мінімум (Закон України «Про прожитковий мінімум»). Відповідно до чинного законодавства (Закону України «Про освіту», Закону України «Про загальну се-

редню освіту», Закону України «Про охорону дитинства», Постанови Кабінету Міністрів України від 22.11.2004 № 1591 «Про затвердження норм харчування у навчальних та оздоровчих закладах», спільного наказу Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства освіти і науки України від 01.06.2005 р. № 242/329 «Про затвердження Порядку організації харчування дітей у навчальних та оздоровчих закладах», Постанови Міністерства охорони здоров'я України та Державного санітарного лікаря України від 02.03.2004 р. № 28 «Про заходи щодо забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя учнів загальноосвітніх навчальних закладів») наказ МОЗ «Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії» є законодавчим підґрунтям для затвердження норм харчування у навчальних закладах усіх рівнів і типів.

МОНІТОРИНГ ПОКАЗНИКІВ ТА ЇХ ДЕЗАГРЕГАЦІЯ

Ураховуючи всі аспекти питань щодо харчування сімей з дітьми та наявні джерела даних, доцільно запропонувати для моніто-

рингу 2 показники та вивчити питання розширення переліку показників для всебічної оцінки ситуації.

Показник	Деагрегація даних за:					
	віком	статтю	регіоном проживання	типом місцевості проживання (місто-село)	рівнем освіти	інше
Частка домогосподарств із дітьми, які споживають понаднормову кількість жирів, %	-	-	-	-	-	-
Частка домогосподарств із дітьми, які мають недоспоживання за основними групами продуктів харчування, %	-	-	-	-	-	-

Ціль 3. Міцне здоров'я та благополуччя

Завдання 3.1. Мінімізувати смертність, якій можна запобігти, серед дітей віком до 5 років

Завдання 3.2. Забезпечити загальну якісну імунізацію дітей та молоді

Забезпечення права дитини на життя, виживання і здоровий розвиток є одним із основоположних принципів Конвенції ООН про права дитини. Наявність рівних можливостей щодо виживання та шансів прожити довге здорове життя для дітей (у тому числі наймолодших – віком до 5 років) є також беззаперечною ознакою цивілізованості суспільства. Складні соціально-економічні умови останніх

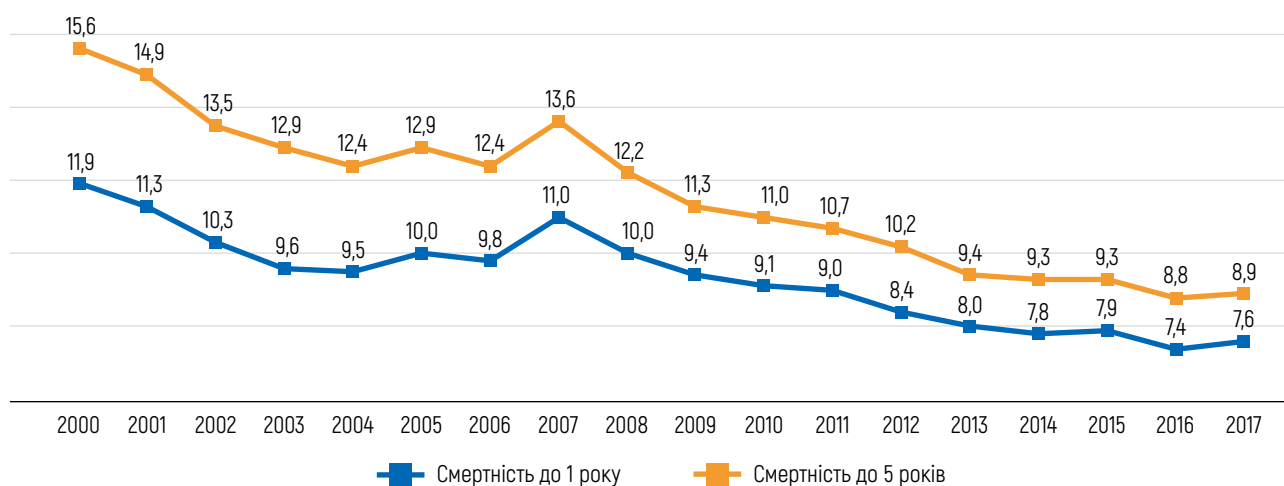
років в Україні, а подекуди й ускладнена санітарно-гігієнічна ситуація породжують додаткові виклики надійному забезпеченню права дітей на життя та виживання, зумовлюють певні ризики щодо збереження позитивних тенденцій дитячої смертності й на різних рівнях потребують зосередження зусиль, спрямованих на збереження здоров'я дітей і молоді як майбутнього країни.

ОГЛЯД СИТУАЦІЇ

Смертність дітей до 5 років. Хоча рівень смертності дітей віком до 5 років в Україні й демонструє тенденцію до зниження (з 15,6 у 2000 р. до 8,9 – у 2017 р.), однак він лишається відчутно вищим, ніж в інших європей-

ських країнах (рис. 3.1). Сучасний показник у таких країнах, як Польща та Чехія, дорівнює 4,7 та 3,3 відповідно; в інших країнах Європи його значення становлять: у Франції – 4,2, в Іспанії – 3,1, у Швеції – 2,8.

Рис. 3.1. Рівень смертності дітей віком до 1 року та до 5 років, на 1000 народжених живими, 2000–2017 рр.

Джерело: Держстат України.

Смертність немовлят. Однією з найбільш уразливих і чутливих до різних несприятливих впливів групою дітей дошкільного віку є немовлята, які мають підвищені ризики смерті порівняно з наступними віковими групами. Тож практично рівень та динаміка смертності немовлят є визначальною щодо формування необоротних втрат життів усіх дітей віком до 5 років.

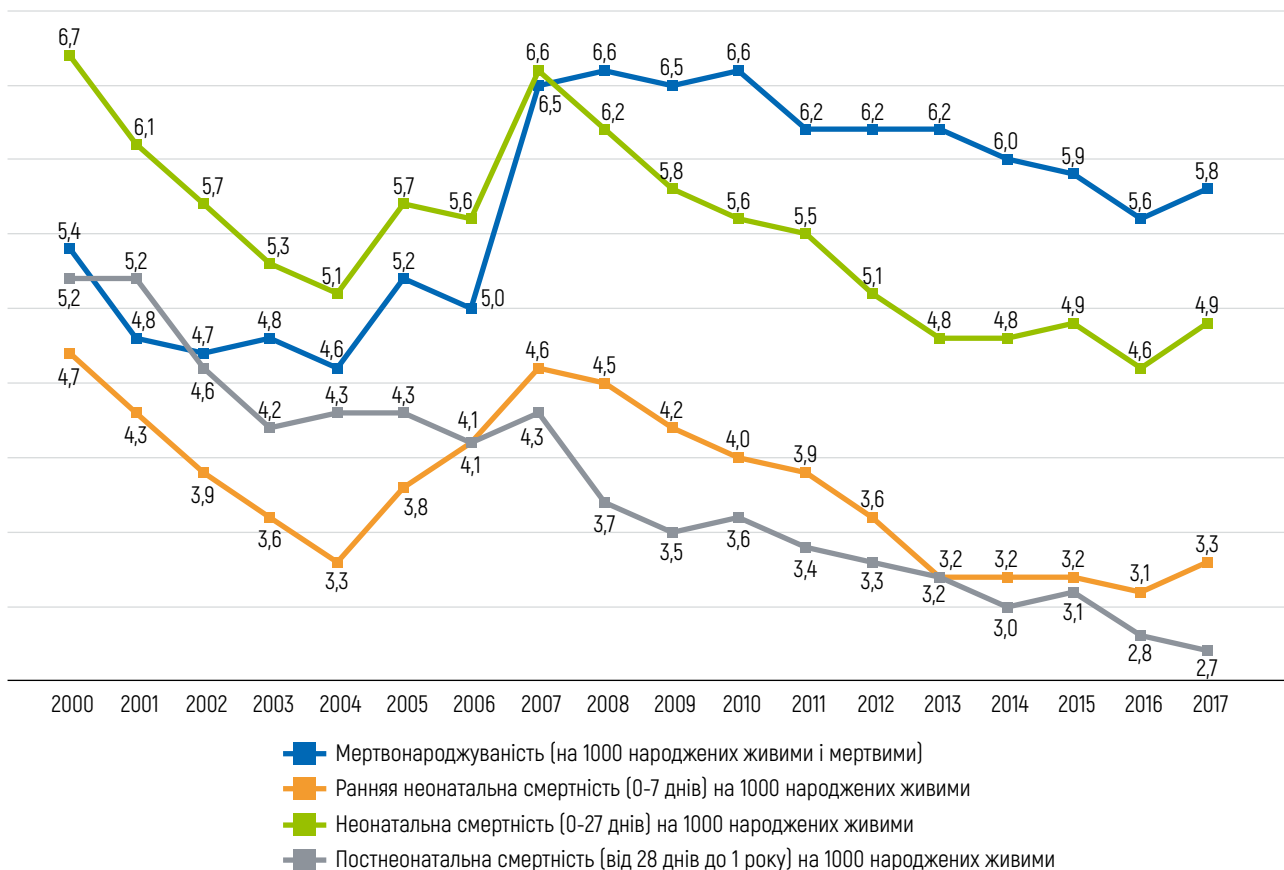
Створення необхідних комфортних умов для народження дитини й у перші місяці після її появи на світ, збереження здоров'я немовляти і відвернення будь-якої загрози для його життя – предмет особливого піклування його батьків, усієї родини та суспільства загалом. Висока захищеність дитини щодо захворювань і смерті протягом першого року її життя, обмеження дії факторів ризику й підвищення опірності їм нерозривно пов'язані з рівнем життя та передбачають досягнення певного ступеня соціально-економічного розвитку. Динаміка смертності дітей до 1 року зазвичай надзвичайно чутливо реагує на зрушення у соціально-економічному і санітарному стані країни, у медичному

обслуговуванні, екологічних умовах, способі життя різних верств населення.

У цілому рівень смертності немовлят, зафіксований в Україні за підсумками 2017 р. (7,6‰), знизився порівняно з 2015 р. (7,9‰). Водночас зниження цього показника останніми роками не було поступальним: порівняно з 2016 р. (7,4‰) навіть має місце деяке підвищення рівня, більш відчутне у немовлят чоловічої статі (з 8,3‰ – у 2016 р. до 8,5‰ – у 2017 р.), ніж у дівчаток (6,5‰ та 6,6‰ відповідно).

При цьому характер ряду динаміки смертності немовлят за останні роки визначався саме змінами неонатальної смертності (протягом першого місяця життя): у 2015 р. вона становила 4,9‰, у 2016-му знизилася до 4,6‰, однак останнього року повернулася до стартової відмітки 4,9‰. Останніми роками підвищувався і внесок втрат життів немовлят у неонатальному періоді (до 28 днів): з 61,5% від загального числа смертей (2015 р.) до 61,9% – у 2016 р. та до 64,5% – у 2017 р. Більш довготривалу динаміку різних індикаторів смертності наймолодших дітей в Україні ілюструє рис. 3.2.

Рис. 3.2. Показники мертвонароджуваності та смертності немовлят, 2000–2017 рр.

На тлі переважно сприятливої динаміки всіх представлених індикаторів за останнє десятиріччя привертає увагу порушення цієї тенденції саме за підсумками 2017 р. для усіх показників, крім постнеонатальної смертності (після першого місяця життя й до року).

Зрештою смертність немовлят у нашій країні в останні роки в середньому майже втричі перевищує її рівень у Чехії, ледве не вдвічі –

показники для Польщі й Угорщини та майже в півтора раза – рівень, досягнутий у Словаччині.

Причини смерті немовлят. У контексті виявлення резервів скорочення дитячої смертності, тобто мінімізації смертності, якій можна запобігти, визначальне значення має аналіз її рівнів та структури за причинами смерті (табл. 3.1).

Таблиця 3.1. Смертність немовлят за причинами смерті, Україна, 2015–2017 рр.

Причини смерті	Число смертей у віці до 1 року (на 10000 живонароджених)			
	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Деякі інфекційні та паразитарні хвороби	2,2	2,2	1,8	
Хвороби нервової системи	2,5	2,4	2,1	
Хвороби органів дихання	2,9	3,0	2,6	
Окремі стани, що виникають у перинатальному періоді	41,8	39,5	42,4	
Природжені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії	19,3	17,6	17,7	
Зовнішні причини смерті	4,4	4,1	3,7	
Інші причини	5,9	5,2	5,3	
Усього смертей	79,0	74,0	75,6	70,4

Джерело: Держстат України.

Отже, смертність немовлят та її останні зміни здебільшого визначалися динамікою смертей від провідної причини – станів, що виникають у перинатальному періоді¹². Її підвищення засвідчує наростання викликів для системи перинатальної допомоги в Україні. Серед інших класів причин привертає увагу недостатня поступальність зниження частоти смертей від природжених вад розвитку, хвороб органів травлення, хвороб крові та кровотворних органів, окремих порушень із залученням імунного механізму, а також через симптоми, ознаки та відхилення від норми, що виявлені при лабораторних та клінічних дослідженнях, не класифіковані в інших рубриках. Решта причин смерті, характерних переважно для постнеонатального періоду життя немовлят (від 28 днів до 1 року), за останні роки демонструють позитивну динаміку частоти смертей.

Смертність немовлят-хлопчиків за всіма основними причинами перевищує таку щодо дівчаток; інтенсивність смертності немовлят у

сільській місцевості України наразі вища, ніж у міських поселеннях за всіма причинами, крім провідної – окремих станів перинатального періоду. Однак останнє співвідношення пояснюється тим, що лікування немовлят з такою ускладненою патологією прив'язане до міст, в яких є необхідна медична інфраструктура. У контексті реалізації резервів скорочення смертності немовлят, якій можна запобігти, насамперед привертає увагу більш ніж двократне перевищення смертності сільських немовлят над містянами за класом причин «деякі інфекційні й паразитарні хвороби», а також «зовнішні причини смерті», від яких немовлята в сільській місцевості дотепер гинуть частіше, ніж у містах, у понад два з половиною раза.

Структура смертності у віці від 1 до 5 років. Сучасна структура смертності дітей у віці від 1 до 5 років та її відмінності за статтю й типом поселення також засвідчують наявність резервів зниження насамперед за класом «зовнішні причини смерті». Частка смертей від них у цій віковій групі становить ледве не третину: в містах – 27,7%, а в селах – 36,5% (рис. 3.3), причому цей внесок неприродних

¹² Починається з 22-го повного тижня (154-го дня) внутрішньоутробного життя плода (у цей час у нормі маса плода становить 500 г) і закінчується через 7 повних днів після народження

причин у дитячу смертність останніми роками не зменшується. За підсумками 2017 р. не зафіксовано й скорочення частки деяких інфекційних та паразитарних хвороб» у структурі смертності дітей цієї вікової групи. Саме у зниженні частоти необоротних втрат життів дітей від вищезазначених екзогенних причин і криються ті основні резерви скорочення дитячої смертності, що їх цілком реалістично реалізувати на нинішньому етапі.

Рис. 3.3. Розподіл померлих дітей віком від 1 до 5 років за типом місцевості проживання та основними причинами смерті, 2017 р., %

Джерело: за розрахунками ІДСД.

Смертність дітей віком від 5 до 14 років.

Інтервал віку між 5 та 15 роками – це той часовий проміжок життя, в межах якого ситуація з рівнем та динамікою смертності населення в нашій країні виглядає більш благополучною, ніж в інших вікових групах дітей і молоді. При цьому й відмінності щодо смертності осіб віком від 5 до 15 років в Україні порівняно з іншими європейськими країнами не є такими разючими, як у немовлят і тим більше – у дорослих осіб працездатного віку. Водночас варто зазначити, що останнім часом рівні смертності дітей у вікових групах 5–9 та 10–14 років лишаються стабільними, принаймні за підсумками 2017 р. порівняно з попереднім роком вони не скоротилися.

Провідну роль у структурі смертності у цьому віковому інтервалі відіграють неприродні смерті від зовнішніх причин, на які в 2017 р. припадало більше третини смертей дітей віком від 5 до 9 років і ледве не половина померлих у віці від 10 до 14 років. Тому можливості скорочення смертності дітей середнього шкільного віку в Україні пов'язані насамперед із ретельним дотриманням правил безпечної поведінки на водоймах, на дорогах, з профілактикою самогубств серед підлітків та ін. Особливо актуальним згадане є щодо хлопчиків, частота смертей яких від нещасних випадків та зовнішніх дій, наприклад, у віці від 10 до 14 років удвічі перевищує таку серед дівчаток – їх ровесниць.

Вагому роль серед інших причин смерті дітей віком від 5 до 15 років в Україні зберігають хвороби нервової системи (у 2017 р. на них припадала одна з кожних семи смертей у цьому віковому інтервалі) та природжені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії (відповідно, одна з кожних восьми смертей).

Захворюваність та інвалідність дітей. Рівень захворюваності дітей віком 0–14 років в Україні останніми роками зазнавав різноспрямованих змін. Патологіями, за якими дитяча захворюваність за останні два роки підвищилась, є: деякі інфекційні та паразитарні хвороби¹³, хвороби органів дихання та хвороби сечостатевої системи, окремі стани перинатального періоду, а також травми, отруєння та деякі інші наслідки зовнішніх дій.

Найбільш відчутне зниження рівня захворюваності дітей у цей період зафіксовано за такими класами, як хвороби крові та кровотворних органів, розлади психіки й поведінки (зокрема, і наркологічні) та захворювання системи кровообігу.

Зменшується захворюваність дітей на ВІЛ-інфекцію та СНІД, знижуються й темпи приросту нових випадків ВІЛ.

За підсумками 2017 р. зафіксовано також скорочення рівня захворюваності дітей (до

¹³ Переважно за рахунок динаміки захворюваності на гострі кишкові інфекції, вірусний гепатит та інфекційний мононуклеоз.

14 років) на основні захворювання, що передаються статевим шляхом (ЗПСШ), зокрема на сифіліс та гонококову інфекцію.

Водночас динаміка первинної захворюваності дітей на активний туберкульоз викликає занепокоєння: її рівень зріс із 8,5 випадків на 100 тис. дітей (0–14 років) у 2015 р. до 9,1 випадків – у 2017 р.

З 2015 р. в Україні поступально підвищується рівень інвалідності осіб у віці до 18 років, за цей період він збільшився з 201,7 до 209,0 випадків на 10 тис. відповідного контингенту. Випереджальними темпами зростають показники за такими причинами: новоутворення; хвороби ендокринної системи, розлади харчування, порушення обміну речовин; розлади психіки та поведінки; хвороби шкіри та підшкірної клітковини; хвороби сечостатевої системи. Провідними причинами дитячої інвалідності в нашій країні наразі є вроджені вади розвитку (майже 31% дітей з інвалідністю), розлади психіки й поведінки (понад 16%) та хвороби нервової системи (15%),

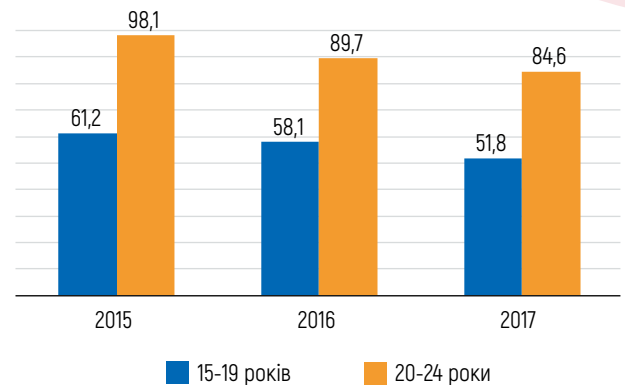
Моніторинг стану здоров'я дітей з інвалідністю, а також інших уразливих груп дітей (у т. ч. внутрішньо переміщених; дітей-сиріт, батьки яких загинули внаслідок воєнних дій та ін.; дітей із сімей у СЖО) задля задоволення їх особливих потреб наразі набуває дедалі більшого значення.

Смертність молоді (15–24 роки). В усіх європейських країнах спостерігаються доволі низькі рівні смертності молоді, що цілком закономірно для цивілізованого суспільства. Разом з тим при переході від середніх вікових груп дітей до старших підлітків та молоді віком від 20 років інтенсивність смертності підвищується: темп зростання рівня смертності при переході від віку 10–14 років до інтервалу 15–19 років в Україні у середньому становить 2,3 раза, від 15–19 років до 20–24 років – в 1,5 раза.

За останні роки частота смертей у старших групах підлітків (15–19 років) та молоді (20–24 роки) демонструвала позитивну тенденцію до зниження (рис. 3.4), однак резерви її скорочення ще лишаються значними, особливо з огляду на результати порівняння ві-

тчизняних показників з тими їх рівнями, яких досягнуто в сусідніх європейських країнах.

Рис. 3.4. Коефіцієнти смертності підлітків 15–19 років та 20–24-річної молоді, 2015–2017 рр., на 100 тис. осіб відповідного віку

Джерело: за розрахунками ІДСД.

Так, у цілому смертність молоді віком від 15 до 24 років у нашій країні нині в півтора раза перевищує таку в Польщі, в 1,7 раза вища за рівень, досягнутий у Словаччині, майже вдвічі – за показник Чехії та понад удвічі – рівень Угорщини.

Найбільш вагому частку смертей спричиняє екзогенна патологія, смертності від якої можна запобігти. Якщо переважно за всіма ендогенними причинами смертність (окрім причин перинатального періоду, вроджених вад тощо) з віком зростає, то за певними екзогенними причинами найвищий рівень смертності спостерігається саме у молодому віці¹⁴.

Станом на 2017 р. майже 65% випадків смертей серед молоді віком 15–24 роки припадало на зовнішні причини смерті. Понад чверть усіх цих неприродних смертей пов'язана з навмисними самоушкодженнями (включаючи самогубства), майже третина спричинена транспортними нещасними випадками.

Якщо для всього населення України більшу частину смертей внаслідок інфекційних та паразитарних хвороб зумовлює туберкульоз, то для молоді віком 15–24 роки майже 2/5 смертей за цим класом хвороб викликає СНІДом.

¹⁴ Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е.М.Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2010. – С.138.

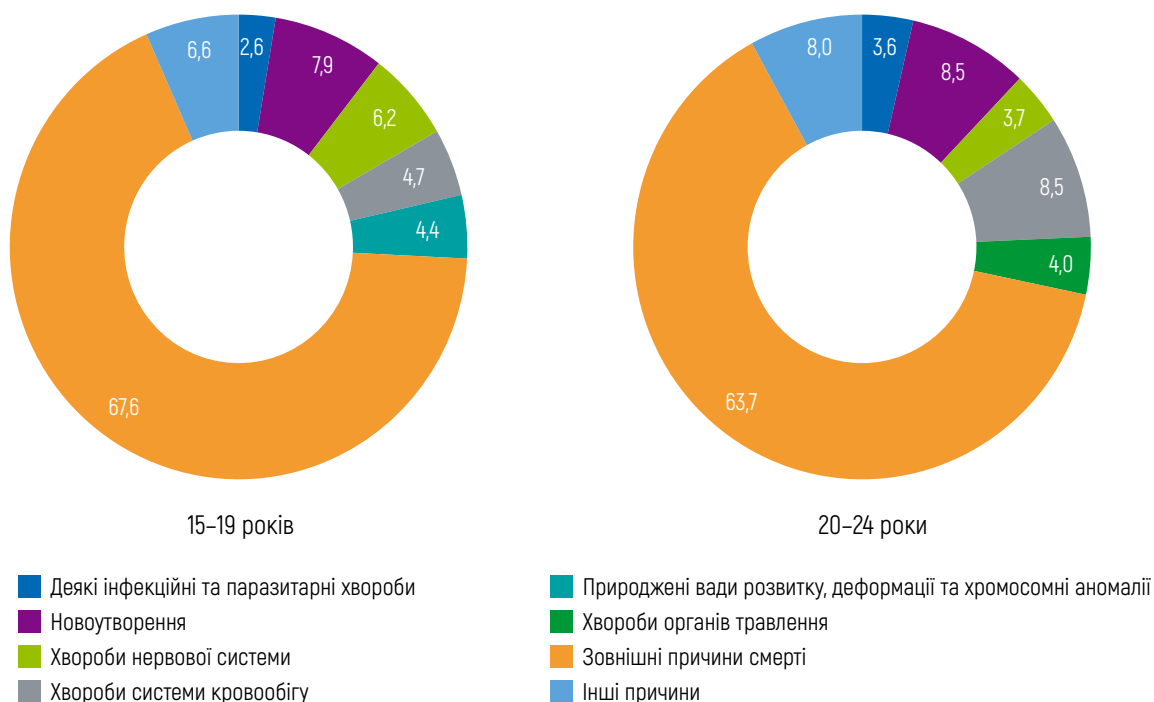
Разючими нині лишаються відмінності між рівнями смертності молоді в Україні та у найближчих її сусідів із ЄС за основними екзогенними причинами смерті. Так, смертність української молоді від зовнішніх причин у півтора раза вища за частоту неприродних смертей їх польських ровесників, удвічі – за рівень смертності чеської або словацької молоді, у два з половиною раза – порівняно з частотою фатальних нещасних випадків, отруень і травм серед угорців цього віку. Частота же смертей осіб віком 15–24 роки від інфекційних і паразитарних хвороб у нашій країні майже всемеро перевищує таку в Польщі та в дев'ять разів – в Угорщині.

Вагомим у підлітково-молодіжному віці лишається внесок у смертність захворювань нервової системи. Серйозною медико-демографічною проблемою в Україні є й підлітково-молодіжна смертність від новоутворень, на які наразі припадає одна з

кожних дванадцяти смертей осіб у віці від 15 до 24 років. На відміну від старшого населення, яке найчастіше потерпає від раку легенів, шлунку та жіночої репродуктивної сфери, випадки смерті молодих людей у віці 15–24 роки в Україні спричиняють переважно злоякісні новоутворення головного мозку, кісток та суглобових хрящів, лімфоїдної, кровотворної та споріднених тканин. Занепокоєння викликає й частота смертей у молодому віці від такої переважно вікової патології, як хвороби системи кровообігу: саме вони зумовлюють одну з кожних тринадцяти смертей осіб віком від 15 до 24 років в Україні.

Хоча ендогенна патологія спричиняє смерть молодих людей порівняно рідше, структура смертності підлітків (15–19 років) та молоді (старше 20 років) помітно відрізняється саме за внеском переважно ендогенних причин (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Розподіл померлих у віці 15–19 роки та 20–24 роки за основними причинами смерті, 2017 р. %

Джерело: Держстат України.

З віком зростає частота (і внесок у смертність) новоутворень, захворювань системи кровообігу, певних хвороб органів травлення, водночас знижується частка померлих від природжених вад розвитку, деформацій та хромосомних аномалій і від хвороб нервової системи.

Хоча внесок основного класу причин смерті у молодому віці – нещасних випадків, отруень і травм – з віком дещо знижується, однак як частка померлих від неприродних смертей, так і інтенсивність смертності в обох досліджуваних вікових групах є надмірно високими. Так, на вік 20–24 роки в

Україні припадають одні з найбільших втрат внаслідок нещасних випадків на транспорті, а серед 15–19 річних підлітків, крім випадків самогубств і транспортних нещасних випадків, все ще надміру часто трапляються випадкові утоплення та випадки ушкодження з невизначеним наміром, що стають смертельними. Загалом же через нестачу життєвого досвіду та відповідні поведінкові особливості молоді люди в Україні надто часто потрапляють у ризиковані ситуації як пішоходи та як водії, ризикують життям у різних сутичках, нехтують безпекою на воді тощо.

При цьому юнаки та молоді чоловіки як схильні до більш ризикованої поведінки гинуть від неприродних причин у рази частіше, ніж дівчата й жінки. Так, найвищі коефіцієнти чоловічої надсмертності (значно більші, ніж для всіх інших класів) характерні саме для класу зовнішніх причин смерті. Наприклад, смертність чоловіків віком 20–24 роки від випадкових утоплень в Україні майже вдесятеро перевищує таку серед жінок цього віку, більш ніж у п'ятнадцять разів частіше чоловіки потерпають від смертельної дії вогню та диму тощо. І серед померлих від самогубств значно переважають саме молоді чоловіки, кількість яких у віці 15–24 роки станом на 2017 р. майже в 5 разів перевищувала число відповідних смертних випадків у жінок.

Вагома надсмертність молодих чоловіків в Україні зумовлюється переважно соціальними причинами й являє собою вагомий резерв для зниження високої передчасної смертності в нашій країні.

Крім власне поведінкових ризиків, на стан здоров'я підлітків та молоді значний вплив справляють особливості харчування, шкідливі звички, недостатня рухова активність та інші компоненти способу життя. Тому особливе значення має формування змолоду налаштованості на пріоритет здорового способу життя, особистісної мотивації до збереження та зміцнення здоров'я.

У нашій країні доволі поширеним серед підлітків є вживання спиртних напоїв. Так, у ході опитування в рамках дослідницького проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації

учнівської молоді» (HBSC) у 2018 р. про вживання алкоголю протягом останнього місяця повідомили 22,8% представників учнівської молоді віком 10–17 років. Показники як поточного споживання алкоголю, так і наявності досвіду сп'яніння зростають із віком респондентів та є суттєво підвищеними в учнів ЗПТО¹⁵.

Кожен п'ятий опитаний має досвід тютюнокуріння (24% хлопців та 16% дівчат пробували коли-небудь курити). Повідомили, що курять щодня, понад 5% представників учнівської молоді (понад 7% хлопців та близько 3% дівчат). Найбільше щоденних курців знову-таки серед учнів ЗПТО (майже кожен третій). У складі саме цього учнівського контингенту підвищеною є і частка тих, хто вживає марихуану.

Насторожує досі низький рівень поінформованості підлітків в Україні щодо ВІЛ-інфекції. Водночас мають місце позитивні зрушення у статевій поведінці, зокрема щодо використання презервативів та інших засобів захисту.

Загалом же злободенність проблем збереження здоров'я дітей та молоді в Україні зумовлена формуванням тенденції до успадкування нездоров'я з покоління в покоління, «омолодженням» низки хронічних неінфекційних хвороб, незадовільним станом їх профілактики. З огляду на наявні вади способу життя та недостатність знань і навичок щодо життєзбереження, нагальною потребою дотепер лишається підвищення рівня обізнаності як дітей, так і їх батьків у питаннях збереження здоров'я.

Імунізація та її роль у збереженні здоров'я й попередженні дитячої смертності.

Одним із найбільш успішних та економічно ефективних заходів у сфері охорони здоров'я (і збереження життя та здоров'я дітей зокрема) наразі визнається імунопрофілактика (вакцинопрофілактика). За наявними сучасними оцінками на глобальному рівні, саме вакцинопрофілактика дає змогу попе-

¹⁵ Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: моногр. / О. М. Балакірева та ін.; наук. ред. О. М. Балакірева; ЮНІСЕФ, ГО «Укр.ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ: Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. С. 71–72.

редити кожен шостий випадок смерті дітей у віці до 5 років, забезпечивши їх захист від таких захворювань, як дифтерія, кашлюк, правець, поліомієліт, а також пневмонія.

Основними цілями імунізації є зменшення захворюваності, смертності й інвалідизації від інфекційних хвороб, формування колективного імунітету і зниження витрат системи охорони здоров'я на лікування та профілактику таких захворювань, яким можна запобігти засобами специфічної імунoproфілактики.

Епідемічна ситуація в Україні щодо вакцинореваних інфекцій останніми роками лишається нестабільною: захворюваність на кір, краснуху, епідемічний паротит, кашлюк, дифтерію набуває некерованого характеру. Про це свідчить, зокрема, чергування періодів підйому і спаду відповідних рівнів захворюваності, зменшення міжепідемічних проміжків часу тощо. Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила Україну країною з високим ризиком спалаху поліомієліту.

Для подальшого формування і підтримання епідемічного благополуччя в Україні щодо інфекцій, керованих засобами імунoproфілактики, необхідно забезпечити достатній обсяг охоплення профілактичними щепленнями, що відповідає рекомендаціям ВООЗ.

Календар профілактичних щеплень в Україні затверджений наказом МОЗ України від 16.09.2011 р. № 595 «Про порядок проведення профілактичних щеплень в Україні та контроль якості й обігу медичних імунобіологічних препаратів» і розроблений за міжнародно визнаними принципами, відповідно до рекомендації ВООЗ, з урахуванням актуальності інфекційних захворювань та епідеміологічної ситуації. Календар щеплень передбачає вакцинацію від таких небезпечних та потенційно смертельних хвороб, як туберкульоз, поліомієліт, кір, паротит, краснуха, хіб-інфекція, кашлюк, паротит, дифтерія та правець.

Стан імунізації в Україні. Незадовільна ситуація з імунoproфілактикою в Україні складалася доволі тривалий час: рівень охоплення плановими профілактичними

щепленнями впав ще десять років тому (починаючи з 2008 р.) і в окремі наступні роки він був більш ніж удвічі нижчим від рекомендованого ВООЗ рівня (95%), що забезпечує формування колективного імунітету до небезпечних інфекційних захворювань. При цьому діти, яким не було вчасно зроблено щеплення, в тому числі через неповне й неритмічне забезпечення імунобіологічними препаратами за рахунок державного бюджету (зокрема, в 2010–2015 рр.), мали бути додатково вакцинованими у наступний рік, що, своєю чергою, ускладнювало повну реалізацію планів імунoproфілактики кожного року.

Зрештою, частки дітей, яким проведено щеплення, серед дітей віком 0–2 роки, котрі підлягали щепленню проти окремих інфекційних захворювань, становили у 2009 р. та у 2015 р. відповідно: за щепленням проти туберкульозу – 93,5% й 45,2% , проти поліомієліту – 91,5% та 68,0%, проти кашлюку – 90,7% та 42,5% і т. ін.

Одним із чинників, що зумовлюють невиконання завдань з імунoproфілактики в нашій країні, є негативне ставлення частини населення до обов'язкової вакцинації, переважно зумовлене пересторогою щодо можливих поствакцинальних наслідків. При цьому недовіра до щеплень здебільшого пов'язана зі слабкою поінформованістю людей щодо необхідності вакцинації та недостатнім усвідомленням небезпеки інфекційних захворювань, часто вона базується й на сумнівах щодо якості пропонованих вакцин. Певний внесок у формування незадовільної ситуації з вакцинацією дітей зробила також активізація антивакцинальної пропаганди.

У результаті, згідно з результатами опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у середині 2018 року, добровільну вакцинацію дітей проти таких хвороб, як поліомієліт, кір, туберкульоз, гепатит В, дифтерія та інші, підтримують 73% опитаних, 21% – не підтримують. У випадку обов'язкової вакцинації рівень підтримки ще нижчий: 66% – підтримують, 27% – не підтримують. Добровільна вакцинація дещо краще сприймається молодшими респондентами та жінками, а за обов'язкову вак-

цинацію відносно частіше висловлюються літні люди.

Свою роль у формуванні небезпечної ситуації щодо захисту дітей від найбільш небезпечних інфекційних хвороб відіграло й недостатнє або ж нестабільне забезпечення засобами імунoproфілактики протягом останніх років. Так, серед опитаних вічна-віч у грудні 2018 – січні 2019 рр. матерів новонароджених¹⁶ на відсутність вакцин як причину того, що дитині в пологовому будинку не було зроблено щеплення від туберкульозу та гепатиту В (обидва або одне з них), вказали 14,5% респонденток, а ще 12,7% породіль, чиїм дітям не зробили щеплення, заявили, що вони проти вакцинації. Щоправда, за результатами другого раунду цього опитування¹⁷ у січні – лютому 2019 р. методом телефонного інтерв'ю ті матері, чиїм дітям на момент опитування так і не було зроблено щеплення, мотивували це відсутністю вакцин лише в одному з кожних чотирнадцяти випадків.

Наразі (станом на початок 2019 р.) виконання плану щеплень проти туберкульозу серед дітей першого року життя вакциною БЦЖ становило 84,0%. В усіх регіонах України первинним вакцинальним комп-

лексом проти поліомієліту (три щеплення у 2, 4 та 6 місяців) було вакциновано 69,2% від запланованої чисельності дітей. Первинним вакцинальним комплексом проти кашлюку, дифтерії та правця (три щеплення вакциною АКДП у 2, 4 та 6 місяців) у віці до одного року було проведено щеплення 67,5% запланованої чисельності дітей. Проти кору, паротиту та краснухи комбінованою вакциною КПК було вакциновано 91,0% запланованої чисельності дітей у віці 1 року. Вакцинальним комплексом проти гепатиту Геп В1 в Україні станом на початок 2019 р. було вакциновано 82,9% немовлят, а Геп В3 – 65,2% дітей до року, які підлягали плановій вакцинації. Частка дітей до року, яким було зроблено щеплення Hib-2, становила 51,1%

Хоча в динаміці за останні роки рівень охоплення щепленнями дітей до 1 року переважно підвищувався, однак він дотепер лишається недостатнім, особливо щодо гемофільних інфекцій.

Інформація про виконання планів вакцинації дітей, старших одного року (% до запланованої чисельності осіб), від небезпечних інфекцій на початок 2019 р. в Україні наведена в табл. 3.2.

Таблиця 3.2. Виконання планів календарних щеплень дітей, старших 1 року, станом на початок 2019 р., %

БЦЖ (1 рік і старше)	БЦЖ2 (7 років)	Поліо-3 (1 рік і старше)	Поліо-4 (18 міс.)	Поліо-4 (старше 2 років)	Поліо-5 (6 років)	Поліо-5 (старше 6 років)	Поліо-6 (14 років)	Поліо-6 (старше 14 років)
45,8	28,4	67,0	67,8	69,3	81,3	70,7	80,2	64,4
АКДП-3 (1 рік і старше)	АКДП-4 (18 міс.)	АКДП (старше 2 років)	АДП (6 років)	АДП (старше 6 років)	АДП-М 2 доза (7 років і старше)	АДП-М (7 років і старше)	АДП-М (16 років)	АДП-М (старше 16 років)
52,8	66,1	54,0	83,4	71,3	22,2	69,2	77,9	59,6
АДП-М (дорослі)	Hib-1 (1 рік і старше)	Hib-3 (1 рік)	КПК-1 (2 роки і старше)	КПК-2 (6 років)	КПК-2 (7 років і старше)	Геп В3 (1 рік і старше)		
55,6	42,2	57,7	84,2	89,5	87,7	51,5		

Джерело: база даних УкрВАК.

¹⁶ Опитування матерів проводилось у рамках проекту «Моніторинг забезпечення одноразовою натуральною допомогою «Пакунок маляти» (Baby Box)» у пологових будинках та регіональних управліннях соціального захисту населення України.

¹⁷ У другому раунді взяла участь приблизно половина раніше опитаних матерів.

Широкомасштабна реалізація програм імунізації дає змогу досягти значних успіхів, значно впливає на частку інфекційних захворювань у структурі дитячої смертності. Однак виразний епідемічний ефект проявляється лише при охопленні щепленнями не менш ніж 95% населення. Слід також зазначити, що завдяки новим і комбінова-

ним вакцинам можна захистити підлітків і дорослих від таких хвороб, як грип, менингіт і рак (рак шийки матки і печінки). Сучасний же стан імунопрофілактики низки небезпечних інфекційних захворювань в Україні лишається одним із основних ризиків щодо збереження життя і здоров'я дітей та молоді.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ПІДҐРУНТЯ

Правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні визначаються та регулюються Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», розділ VII якого присвячено охороні здоров'я матерів, дітей та підлітків. Гарантії держави щодо прав дітей на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, створення безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формування навичок здорового способу життя передбачені Законом України «Про охорону дитинства».

Наразі в країні відбувається реформування системи охорони здоров'я, що ґрунтується на таких основних нормативно-правових актах: Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років; Концепція реформи фінансування системи охорони здоров'я, схвалена розпорядженням КМУ від 30.11.2016 р. № 1013-р; Закон України від 19.10.2017 р. № 2168-VIII «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення»; Закон України від 06.04.2017 р. № 2002-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я»; постанова КМУ від 28.03.2018 р. № 283 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання первинної медичної допомоги населенню»; постанова КМУ від 25.04.2018 р. № 407 «Про затвердження Порядку реалізації дер-

жавних гарантій медичного обслуговування населення за програмою медичних гарантій для первинної медичної допомоги на 2018 рік»; постанова КМУ від 25.04.2018 р. № 410 «Деякі питання щодо договорів про медичне обслуговування населення за програмою медичних гарантій»; постанова КМУ від 25.04.2018 р. № 411 «Деякі питання електронної системи охорони здоров'я»; постанова КМУ від 27.12.2017 р. № 1075 «Про затвердження Методики розрахунку вартості послуги з медичного обслуговування»; наказ МОЗ від 19.03.2018 р. № 503 «Про затвердження Порядку вибору лікаря, який надає первинну медичну допомогу, та форми декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу»; наказ МОЗ від 19.03.2018 р. № 504 «Про затвердження Порядку надання первинної медичної допомоги».

Серед інших нормативно-правових документів останніх років, що регламентують питання охорони здоров'я, які безпосередньо пов'язані з виконанням завдань ЦСР, слід назвати Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» (згідно зі статтею 12 якого профілактичні щеплення проти дифтерії, кашлюку, кору, поліомієліту, правця, туберкульозу є обов'язковими і включаються до календаря щеплень), наказ МОЗ від 18.05.2018 р. № 947 «Про внесення змін до Календаря профілактичних щеплень в Україні», а також розроблену наразі нову «Стратегію розвитку національної програми імунопрофілактики та захисту населення від вакцинокерованих інфекцій до 2022 року».

МОНІТОРИНГ ПОКАЗНИКІВ ТА ЇХ ДЕЗАГРЕГАЦІЯ

З огляду на специфіку виявлених проблем, що стосуються збереження життя та здоров'я дітей і молоді в Україні, у рамках

завдання з мінімізації смертності, якій можна запобігти, пропонується відстежувати на постійній основі 5 показників.

Показник	Деагрегація даних за:					
	віком	статтю	регіоном проживання	типом місцевості проживання (місто-село)	рівнем освіти	інше
Рівень неонатальної смертності (число немовлят, померлих до 28 днів, у розрахунку на 1000 живонароджених), ‰	✓	✗	✗	✗	✗	✗
Рівень смертності дітей від зовнішніх причин смерті, на 100 тис. осіб відповідного віку	✓	✓	✗	✗	✗	✓*
Рівень смертності молоді від інфекційних та паразитарних хвороб, на 100 тис. осіб відповідного віку	✓	✓	✗	✗	✗	✓**
Рівень дитячої інвалідності, на 10 тис. осіб віком до 18 років	✗	✗	✗	✗	✗	✓***
Частки батьків (дітей до 15 років) та молодих людей, які позитивно оцінюють доступ до якісних основних медико-санітарних послуг; до безпечних, ефективних, якісних і недорогих основних лікарських засобів і вакцин; до послуг з охорони статевого та репродуктивного здоров'я	✗	✗	✗	✗	✗	✗

Примітки: * за окремими зовнішніми причинами смерті (самогубства, вбивства, транспортні нещасні випадки);

** за окремими видами хвороб;

*** за причинами.

Ціль 4. Якісна освіта

Завдання 4.1.	Забезпечити доступність якісної шкільної освіти для всіх дітей та підлітків
Завдання 4.2.	Забезпечити доступність якісного дошкільного розвитку для всіх дітей
Завдання 4.3.	Забезпечити доступність професійної освіти для сімей з дітьми
Завдання 4.4.	Підвищити якість вищої освіти
Завдання 4.5.	Збільшити поширеність серед молоді знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи та підприємницької діяльності
Завдання 4.6.	Забезпечити рівний доступ до освіти всіх рівнів для дітей з особливими освітніми потребами та дітей, які перебувають в уразливому становищі
Завдання 4.7.	Забезпечити, щоб усі учні та студенти здобували знання і навички, необхідні для сприяння сталому розвитку, у тому числі шляхом навчання з питань сталого розвитку та сталого способу життя, прав людини, гендерної рівності, пропаганди культури миру та ненасильства, громадянства світу й усвідомлення цінності культурного різноманіття і вкладу культури в сталий розвиток
Завдання 4.8.	Створити у школах сучасні умови навчання, включаючи інклюзивне, на основі інноваційних підходів

Нові орієнтири сталого розвитку зумовили нове розуміння імперативів освіти для сучасних суспільств. Це перехід до якості, актуальності та змістовності освіти. Україна повністю приєдналася до загального контексту глобальної ЦСР4 «Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх». Майже

всі завдання сфокусовані на підтримці та заохоченні здобуття освіти, починаючи з раннього дитинства. У рамках досягнення цілі додаткові акценти необхідно зробити на забезпеченні рівного доступу до освіти для дітей з особливими освітніми потребами (ООП), а також осучасненні змісту освіти через імплементацію принципів сталості, миру та справедливості.

ОГЛЯД СИТУАЦІЇ

Загальна середня освіта. Здобуття шкільної освіти є найважливішим етапом розвитку дитини як за тривалістю підготовки, так і за обсягом базових знань і компетенцій. Охоплення, інклюзія, академічна успішність, умови навчання, кадрове забезпечення, гарантування фінансової доступності шкільної

освіти – ці та багато інших показників перебувають у зоні постійної уваги суспільства.

Для України традиційно високим є рівень охоплення шкільною освітою (98,4%). Проте, як і у більшості країн світу, актуальною є міжпоселенська нерівність за якістю нав-

чання та його результатами, що найбільше акумулюється на другому етапі середньої освіти.

При цьому належний облік дітей дошкільного та шкільного віку, які можуть не відвідувати школу, ускладнений недосконалістю систем міжсекторального збирання даних на місцевому рівні та відсутністю в Україні чітко визначених понять і термінів, що стосуються дітей поза школою чи таких, які зазнають ризику «випадання» з освітнього процесу. За оціночними даними в Україні є певні категорії дітей, які можуть мати обмежений доступ до освітніх послуг. Уточнення також потребують

поняття, пов'язані з частим (чи системним) невідвідуванням занять. Відповідно до звіту Міжнародної організації праці у 2016 році в Україні було близько 6 400 працюючих дітей, при цьому більшість із них (97,5%) продовжували відвідувати школу. Відсутність конкретних дефініцій ускладнює як процеси оцінювання якості надання освітніх послуг, якості одержаної освіти, рівня доступу тощо, так і збирання такої статистики.

На момент розроблення національних завдань ЦСР4 у 2017 році інформаційне забезпечення не дозволяло відстежувати різні аспекти якості шкільної освіти. Участь України

Таблиця 4.1. Результати вимірювання якості початкової освіти, 2018 р.

ЧИТАННЯ					МАТЕМАТИКА					
Рівень сформованості компетентності ¹⁾ , %				Середній рівень успішності, бали	Категорія випускників початкової школи	Середній рівень успішності, бали	Рівень сформованості компетентності ¹⁾ , %			
високий	середній	базовий	передбазовий				передбазовий	базовий	середній	високий
За статтю:										
20,7	61,0	89,9	10,1	206,4	- дівчатка	202,5	15,3	84,7	57,2	17,3
11,7	48,5	82,7	17,3	196,9	- хлопчики	203,3	11,9	88,1	54,7	18,2
За місцем розташування ЗЗСО:										
20,9	63,6	91,2	8,8	207,7	- міста обласного підпорядкування	208,9	8,6	91,4	64,8	22,0
10,1	39,8	80,4	19,6	193,8	- міста у районі	203,1	10,3	89,7	54,8	15,3
12,1	47,5	89,2	10,8	198,9	- смт	197,6	17,7	82,3	46,3	14,9
8,2	40,9	74,2	25,8	189,8	- села, селища	190,3	25,4	74,6	39,0	9,6
За типом ЗЗСО:										
22,0	64,9	94,6	5,4	209,5	- спеціалізовані школи	211,7	5,8	94,2	69,4	25,4
22,8	59,7	88,9	11,1	206,3	- гімназії, ліцеї, колегіуми	208,8	8,9	91,1	60,2	24,8
14,2	58,2	82,9	17,1	201,5	- НВК, НВО	208,7	10,6	89,4	65,8	24,6
14,3	51,4	84,6	15,4	199,3	- загальноосвітні школи	198,5	16,9	83,1	49,9	13,4
За стратогою за наповненістю:										
17,2	56,2	87,5	12,5	202,8	- звичайні школи (учнів у паралелі четвертих класів понад 15 осіб)	204,0	12,5	87,5	57,8	18,4
6,5	39,9	74,1	25,9	189,9	- малі школи (учнів у паралелі четвертих класів від 7 до 15 осіб)	189,0	26,4	73,6	35,9	8,7
16,2	54,7	86,2	13,8	χ^2	Усього	χ^2	13,6	86,4	56,0	17,7

Примітки: 1) частка учнів, які досягли визначених порогів сформованості читацької / математичної компетентності. Рівень сформованості читацької / математичної компетентності – числовий вимір оволодіння випускником початкової школи набором знань, умінь, ставлень тощо у межах читацької / математичної галузі, що визначається за шкалою 100–300 за результатом виконання тестових завдань тестових частин. У межах дослідження визначено чотири основні рівні: передбазовий (результати від 100 до 170 балів); базовий (від 170 до 200); середній (від 200 до 230); високий (від 230 до 300); 2) середнє значення успішності для всіх випускників початкової школи не розраховувалося, оскільки середній поріг (200 балів) є установленим / фіксованим.

Джерело: УЦОЯО [Звіти про результати першого циклу загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти «Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти» 2018, Ч. II–III / УЦОЯО. Київ, 2019. URL: <http://testportal.gov.ua>].

Таблиця 4.2. Розподіл результатів ДПА–2018¹⁾ з української мови, %

Категорії учасників	Рівень навчальних досягнень			
	початковий	середній	достатній	високий
За статтю:				
– дівчата	9,8	34,3	33,6	22,3
– юнаки	23,5	43,0	24,6	8,8
За місцем розташування ЗЗСО:				
– місто	13,5	37,8	31,1	17,6
– смт	24,7	37,1	24,9	13,4
– село, селище	25,6	42,8	23,3	8,3
За типом закладу освіти:				
– гімназії, ліцеї, колегіуми	2,7	18,8	39,1	39,4
– спеціалізовані школи	2,7	21,4	40,7	35,3
– НВК, НВО	12,1	32,9	33,1	21,9
– загальноосвітні школи	14,2	36,8	32,2	16,8
– інші ²⁾	17,4	45,0	26,0	11,7
– ЗВО: коледжі, технікуми, училища	10,8	54,1	30,3	4,9
– ЗПТО	54,2	42,2	3,4	0,2
Усього	16,7	38,7	29,1	15,5

Примітки: 1) дані учасників, які проходили ДПА у формі ЗНО й отримали результат; 2) спеціальні загальноосвітні школи, спеціальні загальноосвітні школи-інтернати, школи соціальної реабілітації, вечірні (змінні) школи, НРЦ, школи соціальної реабілітації.

Джерело: УЦОЯО, Офіційний звіт про проведення в 2018 році ЗНО результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти. Т. 1. Київ, 2018. / УЦОЯО. http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/ZVIT-ZNO_2018-Tom_1.pdf

у TIMSS¹⁸ була обмежена циклами 2007 та 2011 років. Лише у 2016 році Україна долучилася до участі в Міжнародній програмі з оцінювання освітніх досягнень учнів PISA¹⁹ (перші звіти з оцінювання очікують наприкінці 2019 року). Досі відсутні можливості моніторингу ЦСР за національним індикатором 4.1.1 «Частка населення, задоволеного доступністю та якістю послуг шкільної освіти». Тому для аналізу ситуації використано іншу інституційну інформацію від МОН, УЦОЯО, ІОА.

За результатами загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти «Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи»²⁰ потенціал початкової освіти можна охарактеризувати як достатньо високий

(табл. 4.1). Переважна кількість учнів – учасників дослідження, які завершили курс початкової школи у 2018 році, успішно досягли базового рівня сформованості читацької (86,2%) та математичної (86,4%) компетентності. Частка учнів, які перебувають на передбазовому рівні, не перевищує 14%. За даними УЦОЯО, істотна статистична різниця наявна між середніми балами залежно від місця розташування та типу ЗЗСО, наповненості класів та віку учнів.

Формування освітньої нерівності, у тому числі за міжпоселенською ознакою і типом закладу освіти, продовжується на наступних етапах шкільної освіти. Про це свідчать і результати ЗНО (ДПА) майже з усіх предметів (як приклад у табл. 4.2 наведено результати ДПА з української мови). Як наслідок, при вступі до ЗВО (на основі повної загальної середньої освіти) нерівність доступу до якісної освіти у сільських школах вже на національному рівні намагаються вирівняти через введення сільського коефіцієнта²¹.

¹⁸ Trends in Mathematics and Science Study – міжнародне порівняльне дослідження якості природничо-математичної освіти по завершенню початкової школи.

¹⁹ Programme for International Student Assessment – програма міжнародного оцінювання 15-річних учнів щодо їх компетентностей із читання, математики та природничих дисциплін.

²⁰ Перший цикл дослідження проведено у 2018 році УЦОЯО за ініціативою МОН (наступні три цикли будуть проходити через кожні два роки). Дослідження охопило 366 ЗЗСО усіх регіонів України. У тестуванні та анкетуванні взяли участь близько 10 тис. учнів четвертих класів. [Моніторингові дослідження / УЦОЯО. URL: <http://testportal.gov.ua/zagalna-informatsiya-pochatkova/>].

²¹ Так, у 2018 році сільським коефіцієнтом змогли скористатись абітурієнти, які були зареєстровані у селах не менше двох років та здобули повну загальну середню освіту у школах, що знаходяться на території сіл (окрім смт). Конкурсний бал ЗНО таких вступників домножувався на 1,02 (на аграрні спеціальності – на 1,05).

Вимога щодо забезпечення рівного доступу до якісної освіти, насамперед на рівні ОТГ, актуалізувала питання про інституалізацію освітніх округів і розвиток мережі опорних шкіл (табл. 4.3). Важливо, що для сприяння створенню такої освітньої інфраструктури держава, органи місцевого врядування та

інші інвестори спрямовують кошти на реконструкцію та ремонт будівель шкіл (з урахуванням енергоефективності та інклюзії), осучаснення обладнання шкільних кабінетів, закупівлю шкільних автобусів, придбання спеціальних автомобілів для інклюзивно-ресурсних центрів, ремонт під'їзних доріг.

Таблиця 4.3. Основні характеристики мережі опорних шкіл, станом на 01.11.2018 р.

Показник	Загалом	На рівні ОТГ	Показник	Загалом	На рівні ОТГ
Кількість опорних шкіл, од.	736	308	Чисельність учнів, забезпечених організованим підвезенням до опорних шкіл, тис. осіб	59,436	27,387
Кількість філій опорних шкіл, од.	1 229	508	Кількість шкільних автобусів в опорних школах, од.	1 218	524
Чисельність учнів у опорних школах та їх філіях, тис. осіб	321,274	142,037	Існуюча потреба в шкільних автобусах для опорних шкіл, од.	399	299
Кількість класів опорних шкіл та їх філій, в яких навчається 10 і менше учнів, од.	4 385	1812	Протяжність доріг, що перебувають у незадовільному стані (для підвезення учнів до опорних шкіл), км	9 520,9	3 690,1

Джерело: МОН [<https://mon.gov.ua/ua/tag/oporni-shkoli>].

В Україні з 2010 року розпочато профілізацію шкільної освіти, спрямовану на врахування індивідуальних освітніх потреб учнів і подальше професійне самовизначення старшокласників²². Профільне навчання забезпечують 5971 ЗЗСО (37,2% загальної кількості шкіл), їм охоплено 243 256 учнів (6,2% їх загальної чисельності); поглиблене вивчення предметів – 2757 ЗЗСО (відповідно, 17,2%), яким охоплено 612 286 учнів (15,7%). Отже існуюча шкільна мережа не дозволяє у повному обсязі організувати профільне

навчання. Для цього кожна школа, у тому числі сільська, повинна мати достатню кількість учнів для функціонування декількох паралельних класів за різними предметними напрямками.

За наповненістю учнівського контингенту найбільшу питому вагу мають філологічні напрями профільного навчання (38,9%, з них 27,1% – профіль української філології) та іноземна мова як поглиблений предмет вивчення (69,5%) (табл. 4.4).

Таблиця 4.4. Профілізація денних ЗЗСО, 2017/2018 н. р., %

Профільне навчання	Заклади	Учні	Поглиблене вивчення предметів	Заклади	Учні
Філологічний напрям	55,7	38,9	Іноземна мова	44,8	69,5
Природно-математичний напрям	36,4	24,3	Математика	24,6	8,7
математичний профіль	14,8	10,3	Українська мова і література	41,2	8,7
фізико-математичний профіль	4,3	4,6	Основи інформатики та обчислювальної техніки	5,0	2,2
біолого-хімічний профіль	6,7	4,3	Біологія	12,2	2,0
біотехнологічний профіль	4,0	2,0	Історія	10,3	1,6
екологічний профіль	3,1	1,5	Фізика	2,7	0,9
інші профілі	3,5	1,8	Хімія	4,5	0,8
Технологічний напрям	26,4	16,1	Економіка	2,0	0,7
Суспільно-гуманітарний напрям	25,8	16,0	Географія	4,2	0,6
Спортивний напрям	3,1	3,8	Правознавство	1,3	0,3
Художньо-естетичний напрям	1,6	0,9	Інші предмети	5,7	4,3

Джерело: ЮА.

²² Відповідно до концепції «Нова українська школа», на 2027 рік заплановано старт оновленої профільної середньої освіти.

Постійно здійснюється державний нагляд (контроль) щодо забезпечення якості освіти та освітньої діяльності. Так, у 2018 році в окремих ЗЗСО виявлено порушення вимог законодавства щодо: зарахування і відрахування учнів; забезпечення прав дітей на безоплатну освіту; обліку та видачі документів про загальну середню освіту; організації індивідуального та інклюзивного навчання; організації харчування учнів; залучення до педагогічної діяльності осіб, які не мають відповідної фахової освіти; недотримання вимог Державного стандарту початкової освіти; невідповідності матеріально-технічної та навчально-методичної бази освіти вимогам, передбаченим освітніми стандартами; недостатньої забезпеченості сучасною комп'ютерною технікою і програмними засобами навчання; створення безпечних і нешкідливих умов для учасників освітнього процесу²³.

Рівний доступ до якісної шкільної освіти в Україні буде забезпечено завдяки таким заходам: упровадженню концепції «Нова українська школа»; оновленню державних стандартів загальної середньої освіти; створенню Національної освітньої платформи для розвитку цифрової освітньої екосистеми; формуванню цілісної системи моніторингу якості освіти; удосконаленню процедур та контенту ЗНО, у тому числі з урахуванням інклюзивних аспектів; зарахуванню до першого класу не за конкурсом, а за місцем проживання учня.

Серед найважливіших кроків останніх років варто зазначити такі:

- затвердження постановою КМУ у 2018 році нового Державного стандарту початкової загальної освіти, за яким вже у 2018/2019 н. р. почали навчати всіх першокласників. Цей стандарт передбачає нові підходи у роботі вчителів, тому у 2018 році МОН спільно з громадською спільнотою «Освіторія»²⁴, Міжнародним фондом «Відродження» та студією онлайн-освіти EdEra розпочало підготовку 50 тренерів та перенавчання 22 тис. вчителів перших класів;

- участь України у 2018 році у міжнародному дослідженні якості освіти PISA, результати якого будуть використані при розробці освітньої політики та ухваленні відповідних управлінських рішень;
- проведення у 2018 році першого циклу загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти;
- започаткування МОН у 2019 році пілотного проекту сертифікації педагогічних працівників на засадах добровільності та неупередженого незалежного оцінювання. Цього року у пілотному проекті зможуть взяти участь до однієї тисячі вчителів початкових класів з усіх регіонів України²⁵;
- удосконалення процедур та контенту ЗНО: охоплення ЗНО (ДПА) з української мови всіх категорій осіб, які завершили у 2018 році здобуття повної загальної середньої освіти; включення в структуру тестів ЗНО з іноземних мов аудіювання; проведення ЗНО (ДПА) з іноземних мов відповідно до рівнів освітніх програм (академічного та профільного); збільшення у структурі тестів ЗНО частки завдань щодо застосування набутих у процесі навчання компетенцій; адаптування ЗНО з української мови і літератури, математики, історії України, біології для осіб з порушенням зору, які використовували в процесі навчання шрифт Брайля²⁶.

Дошкільний розвиток. Попри законодавчо задекларовані права на дошкільну освіту та величезний попит на цей вид послуг²⁷, ситуація щодо охоплення дітей дошкільною освітою в Україні змінюється на краще занадто повільно. Так, у 2017 році 79,2% міських і лише 58,0% сільських п'ятирічних дітей відвідували ЗДО (у 2015 році – 77,4% та 57,4% відповідно). Із загальної кількості місць ЗДО лише 16,3% забезпечують виховання дітей у віці до трьох років. Перевантаженими є 7,8 тис. закладів, причому в 4,3 тис. ЗДО на 100 місць припадає понад 130 вихованців. На всю Україну налічується лише 134 санаторних та 143 спеціальних ЗДО.

²³ Звіт про діяльність Державної служби якості освіти України за 2018 рік. URL: http://www.sqe.gov.ua/images/category/Звіт2018/zvit_2018.pdf

²⁴ ОСВІТОРІЯ. URL: <http://osvitoria.org/project/spivpratsya-z-ministerstvom-osvity-ukrayiny/>

²⁵ Сертифікація педагогічних працівників. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/serifikaciya-pedagogichnih-pracivnikov>

²⁶ Офіційний звіт про проведення в 2018 році ЗНО результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти. Т. 1. Київ, 2018. С. 180. URL: http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/ZVIT-ZNO_2018-Tom_1.pdf

²⁷ За даними ІОА станом на 01.08.2017 р., у черзі на влаштування у ЗДО перебувало 65,2 тис. дітей.

Тільки 185 закладів мають групи цілодобового і 1,4 тис. – короткотривалого перебування. Різні аспекти диференціації доступності дошкільної освіти (міжпоселенські, інфраструктурні, інклюзивні тощо) ускладнюють ситуацію та, у підсумку, погіршують шанси частини майбутніх першокласників на здобуття рівних стартових можливостей.

Результати загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти УЦОЯО підтверджують, що вищі бали за рівнем сформованості читацької та математичної компетентностей мали ті випускники початкової школи, які перед вступом до першого класу систематично відвідували ЗДО або підготовчі курси (табл. 4.5).

Таблиця 4.5. Сформованість читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи залежно від їх дошкільної підготовки¹⁾, 2018 р.

ЧИТАННЯ			Дошкільна підготовка	МАТЕМАТИКА		
Стандартна похибка	Середній бал	Розподіл відповідей, %		Розподіл відповідей, %	Середній бал	Стандартна похибка
Виховання у ЗДО:						
0,9	205,5	42,3	– більше двох років	42,9	208,5	0,8
1,8	202,1	9,9	– від кількох місяців до двох років	8,5	206,0	1,9
2,9	197,2	5,7	– кілька місяців	7,3	196,7	2,1
1,0	199,3	31,9	– не пам'ятаю	30,4	198,2	1,0
2,1	196,1	9,0	– не відвідував	9,6	197,1	2,1
Підготовка до вступу до школи:						
1,3	212,3	17,4	– відвідував підготовчі курси	17,0	213,4	1,4
0,8	199,0	50,7	– готувався з рідними	50,7	200,7	0,8
3,3	203,9	3,7	– інше	4,2	203,1	2,8
2,6	199,5	5,8	– ніяк спеціально не готувався	6,6	202,3	2,2
1,7	200,7	9,6	– індивідуальні заняття з репетитором	10,4	201,9	1,7

Примітки: 1) розподіл відповідей і середнього бала учнів – учасників дослідження за запитаннями анкети «Як довго ти ходив / ходила до дитячого садка?» та «Пригадай, як ти готувався / готувалася до вступу до першого класу?»;

Джерело: УЦОЯО [Звіти про результати першого циклу загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти «Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти» 2018, Ч. II–III / УЦОЯО. Київ, 2019. <http://testportal.gov.ua>].

Дошкільна освіта є обов'язковою первинною складовою системи безперервної освіти і держава взяла відповідальність за забезпечення умов для її здобуття. У 2017 році питання про доступність дошкільної мережі, у тому числі специфіку ліквідації черг до міських і сільських ЗДО за регіонами України, розглянуто на урядовому рівні. Затверджений план дій передбачає створення понад 96 тис. додаткових місць (табл. 4.6).

За інформацією МОН, у 2018 році у дитсадках створено 22 тис. місць²⁸. Як позитив варто розглядати щорічне збільшення кількості НВК (2015 рік – 3113, 2017 рік – 3403), насамперед у сільській місцевості (2631 і 2847 відповідно). Загальна кількість дітей у НВК за цей період збільшилася з 117,3 тис.

до 127,9 тис. (або з 9,1% до 9,8% загальної кількості вихованців ЗДО), у тому числі у сільській місцевості – з 64,2 тис. до 72,5 тис. осіб (або з 20,7% до 22,8%).

Кількість приватних ЗДО зростає за 2015–2017 роки з 177 од. до 189 од., однак це лише 1,3% дошкільної мережі, а майже всі приватні дитсадки (164 од.) функціонують у містах. Загальна кількість дітей у приватних ЗДО зменшилася з 10,6 тис до 10,1 тис. осіб. Таке скорочення відбулося лише у міських поселеннях (з 9,8 тис. до 8,9 тис.), у тому числі через звуження приватної мережі відразу в 10-ти регіонах. У сільській місцевості кількість вихованців приватних закладів, навпаки, зростає (з 0,8 тис. до 1,2 тис. осіб). Однак сільські приватні ЗДО функціонують лише у 10 областях, майже половина (12 із 25) – на Київщині.

²⁸ МОН розповіло про 10 основних здобутків упродовж 2018-го. 29.12.2018 р.. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/>

Таблиця 4.6. Очікувані показники створення додаткових місць у закладах освіти для дітей дошкільного віку, 2017–2019 рр., од.

Показник	Кількість закладів	Кількість місць
Відкриття нових комунальних закладів освіти (ЗДО або дошкільних відділень в інших закладах освіти)	228	23 202
Реорганізація закладів освіти зі створенням дошкільних відділень	332	9 651
Відкриття приватних ЗДО	47	3 032
Реконструкція ЗДО	246	14 274
Відновлення діяльності ЗДО, що тривалий час використовувалися не за призначенням	134	12 781
Відкриття ЗДО у пристосованих приміщеннях	180	6 299
Інші шляхи створення ЗДО / груп, зокрема відновлення діяльності закладів, що функціонували, реорганізація з перепрофілюванням у ЗДО	85	3 452
Відкриття додаткових груп у функціонуючих ЗДО	1 176	23 456

Джерело: Про затвердження плану дій на 2017–2019 роки поетапного створення додаткових місць у закладах освіти для дітей дошкільного віку: розпорядження КМУ від 06.12.2017 № 871-р / Законодавство України. <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/871-2017-p>

Недооцінка важливості доступності дошкільної мережі породжує низку проблем для як повноцінного розвитку дітей та їх подальшого благополуччя у житті, так і побудови стратегії життєздатності для молодих сімей. Найгострішою вже котре десятиліття поспіль в Україні залишається проблема територіальної доступності ЗДО у сільській місцевості та в невеликих містах. Повна відсутність дитсадків у населених пунктах створює вкрай небезпечні загрози для здоров'я тих дітей, батьки яких працюють і вимушені залишати їх без догляду. Для дітей, яких виховують лише вдома, багатократно посилюються ризики щодо належної соціалізації, когнітивного розвитку та створення економічного потенціалу домогосподарства для подальших інвестицій в їх освітню підготовку. Молоді матері, які вимушені здійснювати цілодобовий догляд за дітьми дошкільного віку, втрачають можливість заробітку і професійного зростання, а держава набуває нових отримувачів соціальної допомоги.

З огляду на активізацію економічної поведінки молодих сімей важливого значення набуває доступність дошкільного виховання у яслах-садках, НВК, групах короткотривалого, цілодобового або сезонного перебування, корпоративних та сімейних дитсадках тощо. Також важливо враховувати розширення вимог молодих батьків до системи дошкільної освіти, у тому числі щодо критеріїв вибору закладу: зручне розташування; процедура зарахування; вартість послуги;

безпека та комфортність перебування; режим роботи; наповнюваність групи; якість послуг виховання та розвитку; освітні новації; емоційне благополуччя дитини; зворотний зв'язок та ін.

Вища та професійно-технічна освіта. В Україні збережено безперервність переходу між різними рівнями освіти. Доволі високою є частка учнів, які відразу після закінчення ЗЗСО стають студентами ЗВО (24,6% випускників основної школи та 47,1% випускників старшої школи), а також продовжують здобувати вищу освіту після закінчення ЗПТО (3,7%) та коледжів, технікумів і училищ (14,9%)²⁹.

У контексті доступності професійної освіти важливим аспектом є фінансова спроможність її здобуття, особливо для студентів, які не пройшли конкурсний відбір на місця за держзамовленням. За рахунок коштів фізичних осіб у 2015/2016 н. р. навчалося 48,9% студентів ЗВО, у 2017/2018 н. р. – 50,3%.

За даними Держстату, частка домогосподарств із дітьми, які потерпають через відсутність коштів для отримання будь-якої професійної освіти, скоротилася з 13,4% до 10,9%, проте саме вони найбільше відчувають цей тип позбавлення (депривації), табл. 4.7.

²⁹ Дані за 2017/2018 н. р.

Таблиця 4.7. Частка домогосподарств, які потерпають через відсутність коштів для отримання членом родини будь-якої професійної освіти, %

Ознака диференціації	2015 р.	2017 р.
Усього	7,6	6,7
За типом місцевості проживання:	7,2	6,4
– міська		
– сільська	8,7	7,5
За наявністю дітей:	13,4	10,9
– домогосподарства з дітьми		
– домогосподарства без дітей	4,1	4,1

Джерело: Держстат України.

Результати міжнародного дослідження «Перехід на ринок праці молоді України»³⁰ показали, що вища освіта, як і раніше, залишається потужним чинником конкурентоспроможності на ринку праці та є найбільш привабливим рівнем освіти для молоді країни. Серед зайнятої молоді частка осіб із вищою освітою значно перевищує відповідну частку серед безробітних та економічно неактивної молоді. Чинників, що визначають вибір рівня та спрямування освіти, багато. Проте одним із найвагоміших є рівень доходів домогосподарства, де проживає молода особа. Група молоді, де цей дохід вищий, демонструє помітно більшу частку осіб, які закінчили ЗВО.

Серед ключових принципів державної політики у сфері вищої освіти проголошено сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу, створення умов для освіти протягом життя та забезпечення доступності вищої освіти. Для покращання якості вищої освіти, її гарантування та посилення конкурентоспроможності на міжнародному ринку освітніх послуг здійснено такі заходи³¹:

- створено Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти

(постійно діючий колегіальний орган, уповноважений на реалізацію державної політики у сфері забезпечення якості вищої освіти³²);

- введені в дію Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти, що базуються на компетентнісному підході;
- започатковано роботу центрів колективного користування обладнанням у ЗВО;
- упроваджено базове фінансування науки в університетах на довгострокову перспективу³³;
- упроваджено для вступу на магістратуру на правничі спеціальності зовнішні екзамени: ЄФВВ (тестування з права та загальних навчальних правничих компетентностей) та ЄВІ (тестування з іноземної мови);
- упроваджено для вступу на магістратуру на окремі спеціальності та галузі знань ЄВІ («Гуманітарні науки», «Соціальні та поведінкові науки», «Журналістика», «Управління та адміністрування», «Інформаційні технології», «Сфера обслуговування», «Міжнародні відносини» та деякі інші).

Варто зазначити, що ЄФВВ³⁴ стало важливим кроком до запровадження стандартизованого оцінювання у вищій освіті, яке є необхідним для ефективного контролю за якістю навчання у кожному окремому ЗВО. Результати перших аналітичних досліджень^{35, 36} засвідчили конкурентні переваги освітніх послуг спеціа-

³² Відповідно до Законів України «Про вищу освіту» (2014 р.) та «Про освіту» (2017 р.), у сфері вищої освіти будуть задіяні дві системи забезпечення якості освіти: 1) внутрішня (моніторинг освітніх програм, оцінювання здобувачів вищої освіти, оцінювання та підвищення кваліфікації науково-педагогічних і педагогічних працівників ЗВО та ін.); 2) зовнішня (стандарты освіти, ліцензійні умови освітньої діяльності, акредитація, державна атестація тощо).

³³ Більші можливості від школи та закладів профосвіти до вишів і наукових установ – МОН визначило 10 пріоритетів на 2019 рік. 02.01.2019 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/>

³⁴ У 2016 році МОН ініціювало пілотний проект із запровадження ЄФВВ для дев'яти університетів (Києва, Львова, Одеси, Полтави та Чернівців). У 2017 році цей досвід було поширено на всі заклади вищої освіти, що готують магістрів за спеціальністю 081 «Право». У 2018 році було значно розширено перелік спеціальностей, вступ на які відбувався на основі ЄФВВ, також змінено специфіку тестування.

³⁵ Стан юридичної освіти в Україні. Аналітичне дослідження за результатами освітніх вимірювань. Київ: Ваіте, 2018. 168 с. С. 60. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Новини/2018/03/30/LegalEducationReport-FINAL.pdf>

³⁶ Аналітичне дослідження результатів вступних випробувань на здобуття ступеня магістра за спеціальностями 081 «Право» та 293 «Міжнародне право» у 2018 році / МОН, ІОА. Київ, 2018, 199 с. URL: http://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2019/02/Zvit_pravnycha-magistratura_2018.pdf

³⁰ Перехід на ринок праці молоді України: результати міжнародного дослідження «School-to-work transition surveys» в Україні у 2013 та 2015 роках / Е.Лібанова, О.Цимбал, О.Ярош, Л.Лісогор; Міжнародне бюро праці (Work4Youth publication series; No. 41). – Женева: МОП, 2016. URL: https://www.idss.org.ua/monografii/2016_Zvit_rynok_pratsi.pdf

³¹ МОН розповіло про 10 основних здобутків упродовж 2018-го. 29.12.2018. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/>

лізованих правничих ЗВО і класичних університетів, а також кращу академічну успішність та більш високий рівень компетентностей студентів, які до вступу на правничу магістратуру навчалися на денній формі навчання, за бюджетні кошти, за правничою спеціальністю та у ЗВО державної форми власності.

У сучасних умовах як принципово нову властивістю освіти варто розглядати її зростаючий вплив на життєві траєкторії індивідів, оскільки якість та актуальність отриманих знань, навичок і компетенцій значною мірою визначають подальшу соціальну мобільність. Тому одним із завдань ЦСР є активізація поширення серед молоді знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи та ведення підприємницької діяльності.

Упродовж 2015–2017 років із 55,9% до 57,6% збільшився рівень участі молоді у формальних і неформальних видах навчання та професійної підготовки. Традиційно саме ця вікова когорта (15–24 роки) є найбільш активною щодо участі у різноманітних освітніх програмах.

Висновки міжнародного дослідження «Перехід на ринок праці молоді України»³⁷ показують зусилля, які українська молодь докладає для того, щоб успішно здійснити перехід від навчання до ринку праці. Українська молодіжна зайнятість формується у контексті глибинних структурних зрушень в економіці країни, які пов'язані з трансформацією галузевої структу-

ри економіки від домінування промислово-виробничих видів економічної діяльності до сфери послуг. У цьому сенсі попит і пропозиція молоді на ринку праці суттєво відрізняються від професійно-кваліфікаційної та галузевої структури зайнятості попередніх поколінь.

Помітний вплив на вибір професії має профорієнтаційна діяльність закладів освіти, хоча більшість молодих людей кажуть, що їх вибір заснований на власній ініціативі, а вплив родини за значенням посідає друге місце. Водночас лише 48% молодих осіб були охоплені профорієнтаційними послугами, що вказує на потужні резерви покращення зусиль професійної орієнтації та кар'єрного консультування молоді в Україні.

Більшість української молоді працює за наймом (84,9%), частка самозайнятих складає 8,0%, а роботодавців – 2,5%. Низька поширеність самозайнятості різко контрастує зі схильністю молоді до самостійного започаткування власного бізнесу, на що вказала майже третина молоді, яка навчається. Це дає підстави для припущення, що підприємницькі орієнтації багатьох студентів не знаходять підтримки у системі освіти, а також що відсутність економічних механізмів підтримки молодіжного підприємництва утримує багатьох із них від переходу до самозайнятості³⁸.

Моніторинг демонструє динамічне зростання використання Інтернету в Україні за всіма молодіжними когортами (табл. 4.8).

Таблиця 4.8. Частка населення, яке повідомило, що за останні 12 місяців користувалося послугами Інтернету, %

Групи за статтю та віком	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Усе населення	48,9	53,0	58,9
Хлопці до 15 років	38,4	43,6	50,2
Дівчатка до 15 років	34,7	44,0	50,2
Юнаки 15–17 років	89,8	87,8	87,6
Дівчата 15–17 років	83,7	83,6	94,8
Юнаки 18–24 роки	82,8	83,8	87,1
Дівчата 18–24 роки	80,9	85,8	92,4

Джерело: Держстат України.

³⁷ Перехід на ринок праці молоді України: результати міжнародного дослідження «School-to-work transition surveys» в Україні у 2013 та 2015 роках / Е.Лібанова, О.Цимбал, О.Ярош, Л.Лісогор; Міжнародне бюро праці (Work4Youth publication series; No. 41). Женева: МОП, 2016. URL: https://www.idss.org.ua/monografii/2016_Zvit_rynok_pratsi.pdf

³⁸ Там же.

Набуває розвитку дистанційна освіта. Наразі дистанційно можуть навчатися громадяни, які мають середню, професійну, вищу освіту, а також мають можливість виконувати дистанційно необхідні завдання за допомогою освітніх технологій. Після закінчення навчання студенти отримують відповідні сертифікати. Термін навчання на базі середньої освіти становить 6 років, середньої професійної освіти – 4,5 року, на базі вищої неюридичної освіти – 3 роки. Серед моделей дистанційного навчання пропонують такі: на базі самостійного вивчення матеріалу (екстернат); навчання в університеті; співпраця закладів освіти; автономні освітні установи; автономні освітні системи; дистанційне навчання з використанням мультимедійних програм. На сайті МОН оновлюється перелік закладів освіти, які надають можливість молоді навчатися віддалено³⁹.

Для підтримки розвитку підприємницької культури в університетах на базі ЗВО у різних областях України функціонують 25 підприємницьких клубів. Послугами клубів (тренінги, консультації, менторська підтримка) скористалися понад 5 тис. студентів та 63 стартапи⁴⁰.

З 2019 року розпочне роботу Національне агентство кваліфікацій з такими повноваженнями⁴¹: супровід запровадження Національної рамки кваліфікацій; забезпечення прогнозування потреб ринку праці у кваліфікаціях; створення і ведення Реєстру кваліфікацій; координація розроблення та реєстрації професійних стандартів; акредитація кваліфікаційних центрів; розроблення критеріїв та процедур визнання професійних кваліфікацій, здобутих в іноземних державах; визнання результатів неформального та інформального навчання.

Рівний доступ до освіти для дітей з ООП⁴² та дітей, які перебувають в уразливому становищі. Значного прогресу досягнуто у сфері забезпечення прав на освіту для дітей з інвалідністю та впровадження інклюзивної моделі освіти. З 2017 року діти з ООП набули прав здобувати освіту в усіх закладах освіти, у тому числі безоплатно – в державних і комунальних, незалежно від факту встановлення інвалідності. Для задоволення освітніх потреб дітей з ООП також передбачено⁴³: використання дистанційної та індивідуальної форм навчання, психолого-педагогічної та корекційно-розвиткової допомоги; створення інклюзивних та спеціальних груп / класів у ЗЗСО; прилаштування звичайних шкіл і класів під потреби таких дітей – тобто здійснення відповідних архітектурних перепланувань, найм додаткових працівників (корекційних педагогів, тьюторів, психологів), адаптація навчальних планів і освітніх програм, методів та форм навчання, використання ресурсів спеціальної освіти, партнерство з громадою тощо. З 2017 року на інклюзивну освіту з державного бюджету почали виділяти субвенцію (цільову дотацію), при цьому КМУ змінив первісний розподіл коштів субвенції на проведення занять і придбання корекційних засобів (з 80/20 відповідно на 65/35, %) та схвалив їх закупівлю для спільного користування, якщо у закладі освіти є одночасно кілька дітей з однаковими потребами. Наразі потребують розробки критерії розподілу фінансової підтримки для забезпечення якісної освіти дітей з ООП.

Діти з ООП здобувають освіту у спеціальних школах (школах-інтернатах) та НРЦ (75,1%), спеціальних (11,3%) та інклюзивних (13,7%) класах денних ЗЗСО. Такий роз-

³⁹ Дистанційна освіта. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/distancijna-osvita>

⁴⁰ Розвиток інновацій та підприємницької культури у вишах – 200 представників українських ЗВО пройшли тренінги від естонських колег. 19.03.2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/>

⁴¹ Деякі питання Національного агентства кваліфікацій: постанова КМУ від 05.12.2018 № 1029. URL: <https://www.kmu.gov.ua>

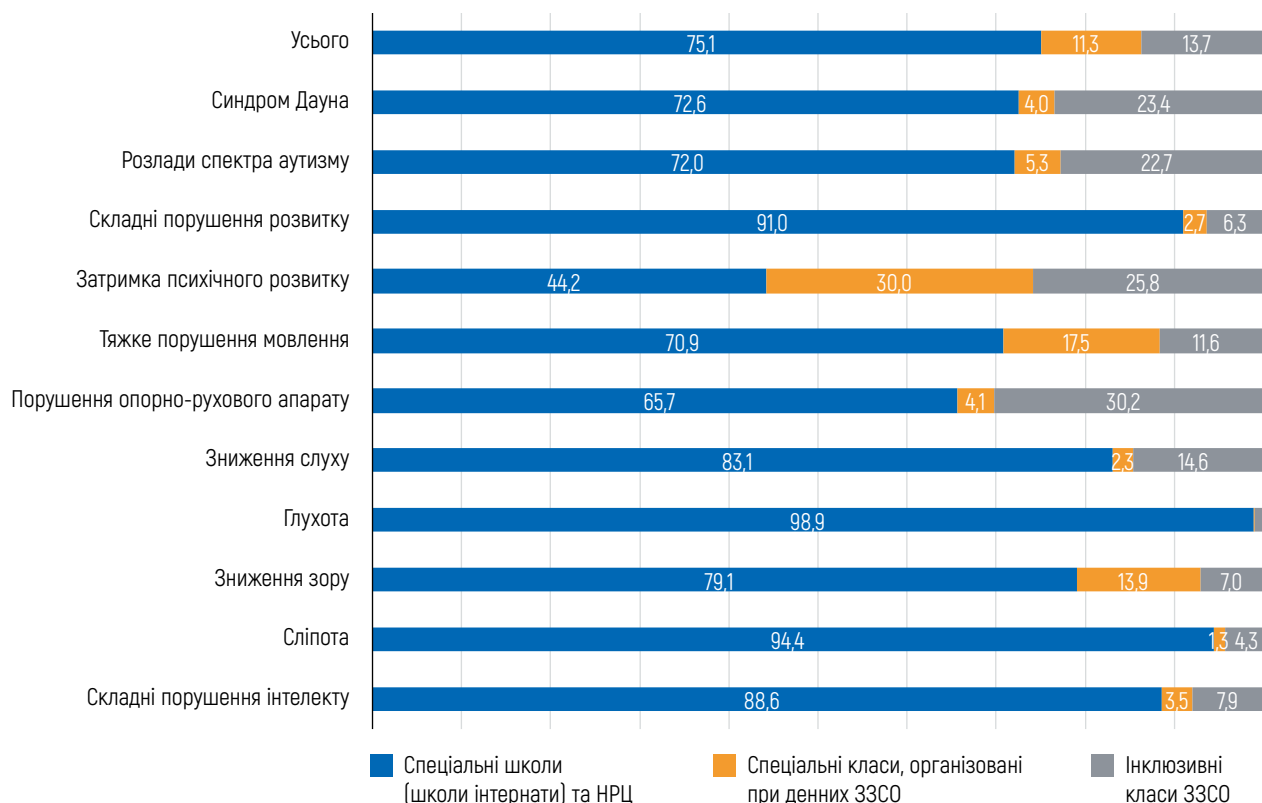
⁴² Повний перелік категорій осіб з ООП на урядовому рівні поки що не затверджено (проект постанови КМУ за ініціатииви МОН пройшов громадське обговорення URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proekt-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-pro-zatverdzhennya-pereliku-deyakih-kategorij-osib-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami>). Однак для проходження ЗНО окремою постановою КМУ від 14.11.2018 № 952 до них віднесено осіб, які здобувають (здобували) повну загальну середню освіту мовою, що не належить до слов'янської групи мов, та мовою корінних народів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2018-pj>. У 2019 році при складанні ЗНО з української мови і літератури для таких осіб встановлено адаптивний поріг для перерахунку тестових балів у шкалу 100–200 балів. URL: <https://osvita.ua/test/advice/64516/>.

⁴³ Інклюзивне навчання. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya>

поділ на користь закладів освіти, що забезпечують комплексну психолого-педагогічну реабілітацію, зумовлений специфікою нозологічної структури тяжких і комбінованих порушень розвитку (глухих та сліпих дітей, зі зниженими слухом і зором, зі складним порушенням розвитку та інтелекту, із синдромом Дауна, з розладами спектра аутизму, з тяжким порушенням мовлення, з порушенням опорно-рухового апарату). Знач-

ного прогресу деінституціалізації досягнуто за нозологією «затримка психічного розвитку»: вже 55,5% дітей з цією нозологією навчаються у спеціальних та інклюзивних класах звичайних шкіл поруч з однолітками (рис. 4.1). Такий розподіл тимчасовий і зумовлений відсутністю в ЗЗСО належної фахової та інфраструктурної підтримки для дітей з порушеннями розвитку та інтелекту, а також іншими особливими потребами.

Рис. 4.1. Контингент учнів з ООП за нозологіями та інституційними формами навчання, 2017/2018 н. р., %

Джерело: ІОА.

Завдяки впровадженню інклюзивної моделі освіти за останній навчальний рік⁴⁴ загальна кількість учнів з інвалідністю зросла з 65,6 тис. до 68,7 тис. осіб. Збільшився рівень охоплення повною загальною середньою освітою дітей з ООП⁴⁵ (2015/2016 н. р. – 63,9%; 2017/2018 н. р. – 65,5%). Також зменшилася кількість дітей з ООП, які не навчаються за станом здоров'я (2015/2016 н. р. – 7,9 тис. осіб; 2017/2018 н. р. – 7,4 тис. осіб). Заслуговує

на увагу покращення ситуації з освітньою інклюзією у сільській місцевості (табл. 4.9).

⁴⁴ З 2016/2017 н. р. по 2017/2018 н. р. (у попередні роки ці дані за ЗЗСО Держстатом не збиралися).

⁴⁵ Діти з ООП шкільного віку (6–18 років) за всіма типами закладів (ЗЗСО, ЗПТО, ЗВО), % від їх загальної кількості.

Таблиця 4.9. Доступ до освіти для дітей з ООП

Інклюзія за рівнями освіти	Усього		Міські поселення		Сільська місцевість	
	2015 р.	2017 р.	2015 р.	2017 р.	2015 р.	2017 р.
Дошкільна освіта						
ЗДО, які мають інклюзивні групи, од.	79	425	74	328	5	97
Кількість дітей у інклюзивних групах ЗДО, осіб	1 774	10 437	1675	8 563	99	1 874
Кількість вихованців з інвалідністю, осіб	8 357	9 447
Кількість дітей у спеціальних ЗДО, осіб	14 950	14 157	14 950	14 114	-	43
Кількість дітей у групах спеціального призначення, осіб	65 227	65 044	64 825	64 440	402	604
Загальна середня освіта						
Кількість учнів з інвалідністю у денних ЗЗСО (із спецшколами), осіб	65 603 ¹⁾	68 714	47 046 ¹⁾	49 845	18 557 ¹⁾	18 869
Кількість учнів з ООП у ЗЗСО усіх ступенів, осіб	39 963	40 973	24 866	26 346	15 097	14 627
Кількість денних ЗЗСО (без спецшкіл), при яких організовано спеціальні класи, од.	126 ¹⁾	141
Кількість денних ЗЗСО з інклюзивними класами, од.	1 518 ¹⁾	2 620
Кількість спеціальних класів при ЗЗСО (без спецшкіл), од.	490 ¹⁾	557
Кількість інклюзивних класів ЗЗСО, од.	2 715 ¹⁾	5 033
Кількість учителів у спеціальних класах ЗЗСО, осіб	1 217 ¹⁾	1 381
Кількість асистентів учителів у інклюзивних класах ЗЗСО, осіб	1 825 ¹⁾	3 732
Професійно-технічна освіта						
Кількість осіб з інвалідністю серед учнів ЗПТО, осіб	5 368	4 828
Кількість дітей з ООП до 18 років, які здобувають повну загальну середню освіту у ЗПТО, осіб	806	805	445	491	361	314
Вища освіта						
Кількість осіб з інвалідністю серед усіх студентів ЗВО, осіб	16 090	13 216
Кількість осіб з інвалідністю серед студентів коледжів, технікумів, училищ, осіб	3 887	3 481
Кількість осіб з інвалідністю серед студентів університетів, академій, інститутів, осіб	12 203	9 735	12 203	9 735	-	-
Кількість дітей з ООП до 18 років, які здобувають повну загальну середню освіту у ЗВО, осіб	578	572	372	369	206	203

Примітка: 1) дані за 2016/2017 н. р.

Джерело: Держстат України, ІОА.

Наразі інклюзивний принцип навчання впроваджує майже кожна четверта школа в Україні^{46, 47}. На кінець 2018 року з громад надійшли звіти про створення понад 550 інклюзивно-ресурсних центрів. Значна частина їх потребує додаткової укомплектації кадрами та обладнанням. Є також потреба у фаховій підготовці спеціалістів. Для кращого задоволення існуючої потреби планується збільшення кількості центрів до 700.

У грудні 2017 КМУ затвердив план заходів з упровадження в Україні Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я та Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків. Такі заходи сприятимуть переходу до біо-психосоціальної моделі інвалідності та забезпеченню права кожної дитини на доступ до освіти.

Окремою категорією дітей, що потребують кращого охоплення освітою, є діти, які перебувають на тривалому лікуванні у лікарнях. За даними МОН, таким навчанням охоплено

⁴⁶ Чотири роки впровадження інклюзії. 25.01.2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/>

⁴⁷ Всеукраїнська звітна конференція з інклюзивної освіти / Фонд Порошенка. URL: <http://poroshenko.com/news/51037-vseukrayinska-zvitna-konferenciya-z-inklyuzivnoyi-osviti>

близько 2 тис. дітей, а потребують його понад 10 тис. дітлахів, які щорічно перебувають на стаціонарному лікуванні (тижні та навіть місяці). З 2019 року школи при обласних лікарнях мають стати поширеною практикою на всій території України (наразі вони функціонують лише в Києві та у Львові)⁴⁸.

Держава також гарантує інклюзивне професійно-технічне навчання для здобуття професії або професійних навичок особам з ООП з урахуванням їх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів. Наразі ЗПТО надано право створювати інклюзивні групи та включати до освітніх програм корекційно-розвитковий складник. Прийом до ЗПТО осіб з ООП, яким не протипоказане навчання за обраним напрямом (спеціальністю), у разі складення вступних іспитів здійснюється поза конкурсом.

Додаткової державної підтримки для здобуття вищої освіти потребують особи з ОПП, у тому числі щодо: створення спеціальних умов для проходження ЗНО⁴⁹ або вступних випробувань до ЗВО у формі співбесіди⁵⁰; забезпечення вільного доступу до освітнього процесу та інфраструктури ЗВО; забезпечення спеціальним навчально-реабілітаційним супроводом.

Одним із пріоритетних напрямів політики в Україні було визначено реформування інтернатних закладів і їх поступова ліквідація, що дало змогу значній частині дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, відвідувати разом із однолітками звичайні дитсадки та школи. На стадії завершення знаходиться реорганізація мережі притулків для дітей, які опинились у СЖО, в центри соціально-психологічної реабілітації.

На законодавчому рівні врегульовано реалізацію прав ВПО на освіту. Дітям з числа ВПО надано пріоритетне право на зарахування до місцевих ЗДО та ЗЗСО. Удосконалено механізм надання державної цільової підтримки студентам з числа ВПО⁵¹ для здобуття професійно-технічної та вищої освіти (у вигляді повної оплати за навчання, надання пільгових довгострокових кредитів, соціальної стипендії, безоплатного забезпечення підручниками, безоплатного доступу до Інтернету, безоплатного / з пільговою оплатою проживання в гуртожитках ЗПТО / ЗВО). Для дітей, які мешкають на не-підконтрольних та анексованій території, функціонує мережа шкіл, у яких можна навчатися на екстернаті з використанням технологій дистанційного навчання. Для них спрощено порядок вступу до ЗПТО і ЗВО (без паспорта, атестата та ЗНО), у тому числі через освітні центри «Донбас – Україна» і «Крим – Україна».

Особливої уваги з боку держави потребують окремі категорії молоді. Збільшилася кількість дітей шкільного віку, які не навчаються для здобуття повної загальної середньої освіти та про яких взагалі відсутні відомості: у 2015 році таких було 19492 особи, у 2017 році – 20619 осіб. Також збільшилася кількість неповнолітніх, які перебували на обліку в підрозділах превентивної діяльності з ювенальної превенції, не працювали і не навчалися: 2015 рік – 459 осіб, 2017 рік – 545 осіб. Якщо взяти до уваги, що у 2017 році серед 60 вихованців притулків для дітей (6 років і старше), які не навчалися більше року, було 15 дівчаток та 45 хлопчиків, то ці проблеми мають вирішуватися з урахуванням гендерних аспектів асоціальної поведінки.

У 2019 році МОН⁵² розширило можливості проходження ДПА тими учнями, які перебувають у слідчих ізоляторах під час досудового слідства (у цьому випадку проведення атестації забезпечуватиме закріплений за СІЗО заклад освіти).

⁴⁸ Куришко Д. Школи у лікарнях: чи є шанс у дітей вчитися, попри хворобу? / BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46626842>

⁴⁹ Створено вже понад 20 додаткових умов. Зокрема, для дітей з вадами опорно-рухового апарату підбирають пункти тестування у приміщеннях із пандусами та відповідними туалетними кімнатами. Дітям з вадами слуху дозволяється мати слуховий апарат, а також є можливість скористатися послугами сурдоперекладача. 2019 року, під час додаткової сесії, пройде апробація технології проведення ЗНО для осіб із глибокими порушеннями зору, що передбачає використання комп'ютерної техніки та спеціальних програмних засобів для сліпих і слабоворих людей. URL: <http://testportal.gov.ua>.

⁵⁰ Про затвердження деяких нормативно-правових актів з питань прийому на навчання до ЗВО: Наказ МОН від 11.10.2018 р. № 1096. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-18/ed20181011#n42>

⁵¹ Державна цільова підтримка студентів ВПО: роз'яснення МТОТ. URL: <https://mtot.gov.ua/>

⁵² Що змінилося у ДПА і хто проходитиме її цього року – набув чинності новий Порядок проведення ДПА. 25.01.2019 .. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/>

Спонсорська підтримка ромської меншини. Міжнародний фонд «Відродження» протягом 20 років є надійним партнером ромських громад в Україні у питаннях захисту прав та самоорганізації. За підтримки Фонду у 2017 році п'ять ромських громад компактного проживання Закарпаття отримували правовий супровід створення органів самоорганізації ромського населення. Рушієм змін і лідерства у ромських громадах є молодь. Щоб допомогти їй мережуванню, навчанню та співпраці Фонд підтримав створення щорічного Форуму ромської молоді. У 2017 році Форум відбувся вдруге та об'єднав майже 100 ромських активістів з усієї України. Фонд підтримав співпрацю ромських ГО та місцевих шкіл, щоб покращити підготовку ромських дітей до школи. У 2017 році діти шести громад Закарпаття змогли пройти дошкільну підготовку й отримали можливість успішно опанувати освітню програму в початковій школі. За підтримки Фонду почали з'являтися асистенти вчителів у шкільних і дошкільних закладах, де навчаються ромські учні. Асистенти допомагають вчителям краще зрозуміти освітні потреби ромських дітей, а дітям – краще адаптуватись у класі й опанувати освітню програму. У 2017 році партнер Фонду (Ромський освітній фонд у Будапешті) надав стипендію для здобуття професійно-технічної або вищої освіти 108 молодим ромам з України.

Джерело: Міжнародний фонд «Відродження». Річний звіт 2017, С. 54.
URL: http://www.irf.ua/content/files/annual_report_2017.pdf

Імплементация концепції сталого розвитку. Цілеспрямовані програми освіти для сталого розвитку (ОСР), включно з питаннями гендерної рівності та прав людини, недостатньо імплементовані у освітній процес, у національну освітню політику, педагогічну освіту й оцінку академічних досягнень учнів і студентів.

Для України ОСР, на відміну від потужної екологічної освіти, є відносно новою сферою діяльності. У 2005 році Україна приєдналася до 55-ти країн, які підписали Стратегію ОСР Європейської економічної комісії ООН. Курс на екологізацію освіти закріплений у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року⁵³. У закладах освіти усіх рівнів, починаючи з

дитсадків⁵⁴, упроваджують спеціалізовані курси і програми з питань сталості (за даними GEF в Україні, у 2017 році вже 48 ЗВО викладали дисципліну «Сталий розвиток»). На допомогу учасникам освітнього процесу започатковано різноманітні платформи, сайти та партнерські мережі⁵⁵. У 2019 році Україна вперше долучилася до конкурсу на здобуття престижної міжнародної премії «The UNESCO – Japan Prize on Education for Sustainable Development».

Однак в Україні наразі відсутня власна, адаптована до національної нормативно-правової бази система оцінки сталості закладів освіти різного рівня (у тому числі щодо впровадження планів / стратегій сталого розвитку). Поки що не впроваджуються відповідні національні освітні проекти. Не створені повноцінні системи інституційної, технічної і фінансової підтримки ОСР, зокрема для ініціювання створення мереж стейкхолдерів на місцевому та національному рівнях.

За сучасних умов навчання у школах своєрідним маркером якості є всеосяжна інтеграція ІКТ у освітні практики. Наразі в Україні відсутній доступ до Інтернету у понад 1,2 тис. шкіл. Частка сільських денних ЗЗСО, що мають доступ до Інтернету, становить 88,7%, комп'ютерні програмні засоби навчання – 60,2% (у міських школах – 98,7% та 78,5% відповідно).

У 2019 році приділено увагу цифровізації ЗЗСО в Україні, наслідком чого має стати розширення доступу шкіл до якісного Інтернету, впровадження сучасних технологій та закупівля необхідного обладнання. Очікується, що найближчим часом у тестовому режимі запрацює Національна освітня платформа, де розвиватиметься цифрова освітня екосистема. На ній розміщуватимуться електронні підручники з віртуальними 3D-матеріалами, які вчителі зможуть компонувати на свій розсуд, ска-

⁵⁴ У 2016 році програму для дітей з трьох років «Дошкільнятам – освіту для сталого розвитку» було впроваджено у понад 600 ЗДО [Освіта для сталого розвитку в дії. URL: <http://www.esd.org.ua/node/925>].

⁵⁵ Наприклад: міжнародний проект для шкільної молоді, дошкільних закладів і дорослих «Освіта для сталого розвитку в дії» [URL: <http://www.esd.org.ua>]; ініціатива «Освіта в інтересах сталого розвитку в Україні» [URL: <http://ecoosvita.org.ua>]; сайт проекту «Нова українська школа» [URL: <http://nus.org.ua>] та ін.

⁵³ ОСР: розвиток концепції в рамках процесу «Довкілля для Європи» та основні досягнення в Україні / Освіта в інтересах сталого розвитку в Україні. URL: <http://ecoosvita.org.ua/storinka-knygy/osvita-dlya-stalogo-rozvytku>

ни підручників для завантаження, інтерактивні лабораторії, віртуальні музеї, форуми для спілкування вчителів, системи менеджменту освіти⁵⁶.

З 2017 року на сайті «Нова українська школа»⁵⁷ розміщено інформацію про перебіг реформи для вчителів і директорів шкіл, учнів і батьків. У 2018 році відкрито безкоштовний дистанційний курс для підсилення очного навчання вчителів перших класів. Курс складається з шести модулів, серед тем – Державний стандарт початкової освіти, методики компетентнісного навчання, інклюзивна освіта. Під час навчання передбачається виконання різноманітних теоретичних і практичних завдань, результати яких впливають на отримання електронного сертифіката (його наявність за успішного проходження курсу буде обов'язковою для тих, хто набирає перший клас, і він зараховуватиметься як підвищення кваліфікації)⁵⁸.

Упродовж 2017–2018 років ухвалено нормативно-правову базу, що регулює виробництво та закупівлю навчального обладнання для початкових класів «Нової української школи», проведено виставку-презентацію засобів навчання та навчального обладнання для створення нового освітнього середовища.

У 2019 році затверджено положення «Про міжшкільний ресурсний центр», що дозволить сконцентрувати інфраструктурні ресурси шкіл для кращого задоволення освітніх потреб учнів (спільне використання виробничих майстерень, спортивних залів і майданчиків, басейнів, природничих лабораторій; налагодження профорієнтаційної роботи, факультативів, гуртків тощо).

Поширення інклюзії в Україні гальмується через архітектурну та інфраструктурну неготовність будівель шкіл та пришкільних територій, у тому числі щодо вільного пере-

сування дітей з інвалідністю між поверхами (табл. 4.10), наявності пандусів і паркувальних місць для підвезення дітей на візках, сучасного корекційно-реабілітаційного обладнання, спеціальних туалетних кімнат, спортивних майданчиків, пристосованих автобусів для перевезення тощо. Наразі підвищено вимоги до інклюзивної доступності шкіл, зокрема вона стала частиною ліцензійних вимог до провадження освітньої діяльності⁵⁹.

Таблиця 4.10. Архітектурна доступність денних ЗЗСО для учнів з інвалідністю, %

ЗЗСО, в яких організовано безперешкодний доступ до:	2015 р.	2017 р.
- першого поверху:	77,3	78,3
• міські поселення	70,4	72,7
• сільська місцевість	80,4	81,2
- другого поверху:	0,41	0,42
• міські поселення	0,42	0,40
• сільська місцевість	0,41	0,43

Джерело: Держстат України.

⁵⁶ Більші можливості від школи та закладів профосвіти до вишів і наукових установ – МОН визначило 10 пріоритетів на 2019 рік. 02.01.2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/>

⁵⁷ Нова українська школа / Проект ГО «Смарт Освіта» та МОН. URL: <http://nus.org.ua/>

⁵⁸ Онлайн-курс для вчителів початкової школи MON-EDERA-OSVITVITORIA. URL: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:MON-EDERA-OSVITVITORIA+ST101+st101/>

⁵⁹ Чотири роки впровадження інклюзії. 25.01.2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ПІДҐРУНТЯ

З 2014 року в Україні розпочато черговий етап комплексної модернізації освіти. Після прийняття Закону України «Про вищу освіту» (липень 2014) розроблено імператив освітньої реформи «Якісна освіта і справедливий доступ до неї» та її першочергові кроки. Уперше визначено пріоритети діяльності МОН (до 2020 року): 1) реформа середньої освіти «Нова українська школа»; 2) модернізація професійно-технічної освіти; 3) забезпечення якості вищої освіти; 4) створення нової системи управління та фінансування науки⁶⁰.

Законом України «Про вищу освіту» (2014 р., поточна редакція від 01.01.2019 р.) запроваджено низку новацій для вищої школи, серед яких: академічна, фінансова та господарська автономія ЗВО; нові типи ЗВО та ступені вищої освіти; прозорість усіх аспектів діяльності ЗВО; контроль над якістю освіти; конкурентна система держзамовлення, посилення студентського врядування.

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права на здобуття освіти осіб, місцем проживання яких є територія проведення антитерористичної операції» (2016 р.) запровадив додаткові можливості для прийому на навчання до ЗВО, проходження ДПА та отримання документа державного зразка про загальну середню освіту особам, місцем проживання яких є територія проведення АТО/ООС.

«Нова українська школа» (2016 р.)⁶¹ є однією з найбільш підтримуваних суспільством реформ⁶². Її концепція націлена на побудову шкільної системи, що допоможе реалізуватися кожній дитині, та передбачає: оновлення змісту освіти та перехід на компетентнісне навчання; наскрізний процес виховання та педагогіку партнерства;

реальну автономію школи та умотивованого вчителя; якість освіти та сучасне освітнє середовище.

Закон України «Про освіту» (2017 р.) став фундаментом освітньої реформи і запровадив такі нововведення: подовження терміну шкільної освіти до 12 років; розширення автономії шкіл; нові правила атестації вчителів та підвищення їх кваліфікації; уточнення повноважень директорів шкіл та регламентація їх каденції та обрання; розширення державної мови навчання. Уперше в цьому Законі закладено інституційну можливість трансформації сучасних професійних стандартів в освітні. З набуттям чинності цього Закону МОН розпочало процес масштабного оновлення законодавства в інших сферах освіти (дошкільній, загальній середній, професійній та освіті дорослих).

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» (2018 р.) передбачає імплементацію та реалізацію міжнародних та європейських стандартів щодо захисту прав та законних інтересів осіб з ООП. Цим Законом вносяться зміни у Закони «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту» в частині забезпечення права осіб з ООП на здобуття освіти, отримання психолог-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг у закладах освіти.

Проект Закону України «Про загальну середню освіту» (березень 2019 р.) доповнює Закон «Про освіту» і надає реальні механізми для реалізації реформи «Нова українська школа» для учнів, учителів, батьків та освітніх управлінців. Основні новації: індивідуальні освітні траєкторії для учнів, у тому числі дітей з ООП; захист прав на освіту дітей, які перебувають на тривалому стаціонарному лікуванні; вільний вибір предметів варіативної складової; три моделі для шкіл з мовою навчання національних меншин; педагогічна автономія для вчителів; педагогічна інтернаттура.

⁶⁰ Місія, функції та стратегія / МОН. URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/misiya-ta-funkciyi>

⁶¹ Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року: розпорядження КМУ від 14.12.2016 р. № 988-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-p>

⁶² Нова українська школа / МОН. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>

МОНІТОРИНГ ПОКАЗНИКІВ ТА ЇХ ДЕЗАГРЕГАЦІЯ

Ураховуючи необхідність міжнародних порівнянь та відстеження прогресу за завданнями, доцільно узагальнювати інформацію за 13 показниками. Для усунення існую-

чих інформаційних прогалин пропонується проведення соціологічного дослідження із обов'язковим охопленням різних рівнів освіти.

Показник	Деагрегація даних за:					
	віком	статтю	регіоном проживання	типом місцевості проживання	рівнем освіти	інше
Чистий показник охоплення ЗДО дітей віком 5 років, %	✓	✗	✓	✓	-	-
Частка домогосподарств із дітьми, які потерпають через відсутність коштів для отримання членом родини будь-якої професійної освіти, %	-	-	✗	✗	-	-
Рівень участі молоді віком 15–24 роки у формальних та неформальних видах навчання та професійної підготовки за останні 4 тижні, %	✓	✗	✗	✗	✗	-
Частка молоді, яка повідомила, що за останні 12 місяців користувалась послугами Інтернету, %	✓	✓	✗	✓	-	-
Частка сільських ЗЗСО, що мають доступ до Інтернету, %	-	-	✗	✓	-	✓*
Частка сільських ЗЗСО, що мають комп'ютерні програмні засоби навчання, %	-	-	✗	✓	-	✓*
Частка денних ЗЗСО, в яких організовано інклюзивне навчання, %	-	-	✗	✗	-	✗
Кількість та частка здобувачів освіти з інвалідністю у закладах освіти, осіб / %	-	✗	✗	✗	-	✓**
Кількість та частка здобувачів освіти з ООП у закладах освіти, осіб / %	-	✗	✗	✗	-	✓**
Частка дітей з ООП, які здобувають освіту у спеціальних та інклюзивних класах денних ЗЗСО, %	-	✗	✓	✗	-	✓***
Кількість та частка закладів освіти, які беруть участь у створенні потенціалу «освіта для сталого розвитку», од. / %	-	-	✗	✗	-	✗****
Кількість та частка педагогічних та науково-педагогічних працівників, які пройшли підготовку / підвищили кваліфікацію з питань сталості, осіб / %	✗	✗	✗	✗	✗	✗****

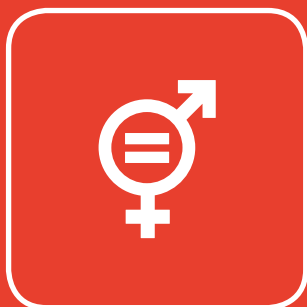
Примітки: * за ступенями (I–II, I–III) ЗЗСО;

** за складниками системи освіти (дошкільна, повна загальна середня, професійно-технічна, вища);

*** за нозологіями;

**** за усіма складниками системи освіти

Ціль 5. Гендерна рівність

- Завдання 5.1.** Створити умови для ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок та дівчат, у тому числі шляхом зменшення впливу гендерних норм, що визначають стереотипне ставлення до жінок і чоловіків, дівчат і хлопців
-
- Завдання 5.2.** Знизити рівень гендерно зумовленого та домашнього насильства щодо дітей, забезпечити ефективне запобігання його проявам та своєчасну допомогу постраждалим
-
- Завдання 5.3.** Підвищити обізнаність молоді з питань репродуктивного здоров'я та знизити рівень підліткової народжуваності
-

Забезпечення гендерної рівності передбачає викорінення будь-яких форм дискримінації за ознакою статі, а також забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя. У контексті розвитку дітей гендерна перспектива важлива, оскільки саме в ранньому віці засвоюються властиві для суспільства гендерні норми, що закріплюють «належні» ролі жінок і чоловіків. У подальшому ці уявлення визначають настанови молодих людей на вибір професії, моделі сімейних стосунків і розподілу повноважень у родині. Сучасні прояви нерівності в економічних, політичних або представницьких можливостях жінок і чоловіків значною мірою зумовлені впливом гендерних стереотипів, які відтворюються у сімейному вихованні, системі освіти, інформаційному просторі (медіа, реклама тощо).

ОГЛЯД СИТУАЦІЇ

Гендерні стереотипи як передумови нерівного ставлення до жінок і чоловіків, дівчат і хлопців. Причини нерівного розподілу повноважень жінок і чоловіків тісно пов'язані з впливом гендерних норм, які закріплюють за різними статями певні соціальні ролі та

певні гендерні відмінності характеризують і благополуччя дітей та молоді. Зокрема, непропорційно більше залучення дівчат, ніж хлопців, до хатньої роботи обмежує можливість перших щодо здобуття освіти, особистого розвитку та дозвілля. Окрему проблему становить підвищена вразливість дівчат і молодих жінок до сексуального насильства та насильства в родині; окрім безпосередньої шкоди для фізичного та репродуктивного здоров'я, посттравматичні наслідки такого дитячого досвіду можуть мати тривалий характер і знижувати якість життя постраждалих у дорослому віці. Нарешті, гендерно чутливими залишаються проблеми репродуктивного здоров'я молоді: недостатні настанови на безпечну статеву поведінку призводять до поширення інфекцій, що передаються статевим шляхом, у т. ч. ВІЛ/СНІДу, а також до підліткової вагітності та абортів.

моделі поведінки, прийнятні для суспільства. Такі очікування щодо «належних» інтересів, потреб, повноважень жінок і чоловіків засвоюються дітьми в ранньому віці та в подальшому впливають на вибір їх життєвих траєкторій розвитку. Саме тому Конвенція ООН

про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (КЛДЖ) закликає держави вживати всіх можливих заходів, аби змінити соціальні та культурні моделі поведінки чоловіків і жінок для викорінення забобонів, звичаїв та всіх інших проявів, що ґрунтуються на ідеї неповноцінності чи зверхності однієї зі статей або стереотипності ролі чоловіків і жінок⁶³. Важливо, що поширені в суспільстві стереотипи не лише призводять до знецінення ролі жінок у публічному просторі за рахунок нав'язування пріоритетів сімейного життя, а й негативно впливають на чоловіків. Надмірний тиск на хлопців щодо відповідності ролі «справжнього» чоловіка може призводити до обрання ними ризикованих шляхів підтвердження власної маскулінності, а невідповідність соціальним очікуванням – до поширення шкідливих звичок, стресу або агресії.

Важлива роль у формуванні або спростуванні гендерних стереотипів належить системі освіти. Дотепер у дитячих книжках, шкільних підручниках і посібниках зустрічаються приклади стереотипного подання інформації щодо «належних» професій, у яких можуть реалізувати себе дівчата та хлопці, розподілу обов'язків між жінками та чоловіками у родині, необхідності плекання певних жіночих або чоловічих якостей. Це впливає на вибір спеціалізації освіти та професії, яким віддають перевагу чоловіки та жінки, формуючи передумови гендерної сегрегації ринку праці. В Україні жінки традиційно становлять більше 70% здобувачів вищої освіти в галузях охорони здоров'я, освіти та в гуманітарних науках, чоловіки перева-

жають серед студентів, які навчаються в галузі транспорту та комунікацій, архітектури або на інженерних спеціальностях. За розрахунками експертів ІДСД НАНУ, в 2016/2017 н. р. жінки становили лише 29,5% усіх студентів, які здобували вищу освіту безпосередньо за спеціальностями, зорієнтованими на STEM-галузі (наука, технології, інжиніринг та математика), які визначають перспективи інноваційного розвитку. Дівчата становлять лише 8% здобувачів освіти у вищих військових навчальних закладах і військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, хоча чисельність студенток поступово зростає завдяки впровадженню гендерної політики в секторі безпеки й оборони. Зокрема, у 2018 р. було скасовано обмеження щодо прийому осіб жіночої статі до військових (військово-морських) ліцеїв.

Хоча дівчата випереджають хлопців за результатами навчання в школі (табл. 5.1) та становлять більшість здобувачів вищої освіти, у подальшому ці переваги не трансформуються в рівність економічних можливостей. Вітчизняна статистика ринку праці показує, що середні заробітки жінок на 20–25% поступаються середнім заробіткам чоловіків, жінки непропорційно менше представлені серед топ-менеджерів підприємств і на вищих керівних посадах державної служби. Важливо, що брак економічних ресурсів визначає менші можливості жінок і в інших сферах життя (започаткування та ведення бізнесу, участь у виборчих кампаніях, здобуття освіти впродовж життя тощо).

Результати дослідження переходу молоді від навчання до роботи⁶⁴ показують, що моло-

Таблиця 5.1. Результати ЗНО в 2017 р. за гендерним аспектом

Предмети	Середній бал ЗНО			Гендерна структура учасників ЗНО, %	
	Жінки	Чоловіки	Разом	Жінки	Чоловіки
Українська мова і література	150,2	138,2	144,8	55,1	44,9
Історія України	138,8	133,1	136,5	59,8	40,2
Математика	141,4	139,9	140,6	43,1	56,9
Фізика	136,3	133,6	134,1	15,6	84,4
Хімія	141,1	144,7	142,2	69,6	30,4
Біологія	138,8	133,4	136,9	64,6	35,4
Географія	140,1	140,8	140,4	52,8	47,2
Англійська мова	147,5	144,2	146,1	58,0	42,0

Джерело: за розрахунками ІДСД за даними УЦОЯО.

⁶³ The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), adopted in 1979 by the UN General Assembly.

⁶⁴ Перехід на ринок праці молоді України: результати міжнародного дослідження «School-to-work transition surveys» в Україні у 2013 та 2015 рр. / Е. Лібанова та ін.; Міжнародне бюро праці. Женева : МОП, 2016. с. 28.

ді хлопці частіше, ніж дівчата, припиняють отримання вищої освіти, однак їх мотиви відрізняються. Якщо головними причинами припинення навчання для хлопців були відсутність мотивації до навчання (29%) та бажання почати працювати (23%), то основна частина дівчат (27%) припинили навчання з економічних причин, тобто через брак коштів. Окрім цього, молоді жінки частіше, ніж чоловіки, припиняли освіту через створення сім'ї (11% проти 5% відповідно). У майбутньому ця група жінок вочевидь стикатиметься з ускладненим доступом до можливостей гідної праці, професійної реалізації та отримання доходу від зайнятості.

Непропорційний розподіл домашніх обов'язків між дівчатами та хлопцями.

Гендерна нерівність значною мірою зумовлена непропорційним навантаженням жінок неоплачуваною роботою в домогосподарстві та обов'язками з догляду за непрацездатними членами родини (неповнолітніми дітьми, хворими, літніми особами). Сприйняття цих видів діяльності як суто жіночих справ засвоюється в ранньому віці, коли діти спостерігають за моделями стосунків у власній родині або соціалізуються за її межами. У всіх країнах, що були охоплені дослідженням благополуччя дітей⁶⁵, помітно більше дівчат, ніж хлопців, щодня долучалися до хатньої роботи, тоді як хлопці переважали серед дітей, які ніколи не допомагали по домогосподарству або робили це зрідка. Зокрема, в Польщі частка дівчат, які щодня долучаються до хатньої роботи, перевищувала відповідну частку хлопців на 15,7 в.п. у віковій групі 8 років і на 9,5 в.п. – у віковій групі 12 років. Україна не була охоплена цим дослідженням, однак запровадження збирання даних щодо співвідношення часових витрат жінок і чоловіків на неоплачувану працю в домашньому господарстві передбачене як складова моніторингу національних Цілей сталого розвитку. Тож додаткова дезагрегація даних за віком населення, включаючи дітей, дозволить простежити витоки гендерних стереотипів, які зміцнюють нерівність у суспільстві.

Особливу цільову групу адвокаційних зусиль мають становити хлопці та молоді чоловіки, серед яких більшою мірою зберігаються

стійкі очікування щодо традиційного розподілу обов'язків у родині. Зокрема, з тим, що у батька має бути більше влади у прийнятті сімейних рішень, ніж у матері, погодилися 41% хлопців та 27% дівчат. З іншого боку, з думкою, що дівчата повинні більше цікавитися тим, як стати гарною жінкою та матір'ю, ніж бажати професійної чи ділової кар'єри, погодилися 44% хлопців та 31% дівчат.⁶⁶ Хоча, порівняно зі старшими чоловіками, молодь демонструє більшу чутливість до гендерної рівності та відповідального батьківства, лише третина (36%) хлопців у віці 18–24 роки погодилися, що чоловіки мають долучатися до хатньої роботи нарівні з жінками⁶⁷. Світовий досвід доводить, що чоловіки мають значний потенціал для просування гендерної рівності, та пропонує успішні стратегії розширення їх участі у подоланні дискримінації за ознакою статі (наприклад, Кампанія «Біла Стрічка»), просування змін за допомогою залучення лідерів думок, які є популярними серед молоді.

Гендерно зумовлене насильство. Насильство щодо дітей є гендерно чутливим, оскільки форми та причини насильницької поведінки щодо дівчат та хлопчиків різняться. Опитування показують, що дівчата частіше стають жертвами булінгу, ніж хлопці, однак вони більше зазнають непрямого цькування, тоді як хлопці стикаються з явним залякуванням.⁶⁸ Хлопці частіше зазнають ризику фізичних нападів, наслідки яких небезпечні для здоров'я, шкодять психосоціальному благополуччю та знижують ефективність навчання. Дівчата ж більше вразливі до сексуального насильства у формі домагань, образливих дій сексуального характеру та зґвалтувань. Посттравматичні наслідки такого досвіду виходять далеко за межі фізичного здоров'я, загрожують тривалими стресовими розладами та впливають на майбутні стосунки з протилежною статтю. Більше того, через поширені в суспільстві настанови на віктимізацію жертв сексуального насильства постраждали

⁶⁵ Children's Worlds, the International Survey of Children's Well-Being (ISCWEB): <http://www.isciweb.org/>.

⁶⁶ Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проєкту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: моногр. / О. Балакірева, Т. Бондар та ін.; наук. ред. О. Балакірева; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. – 130 с.

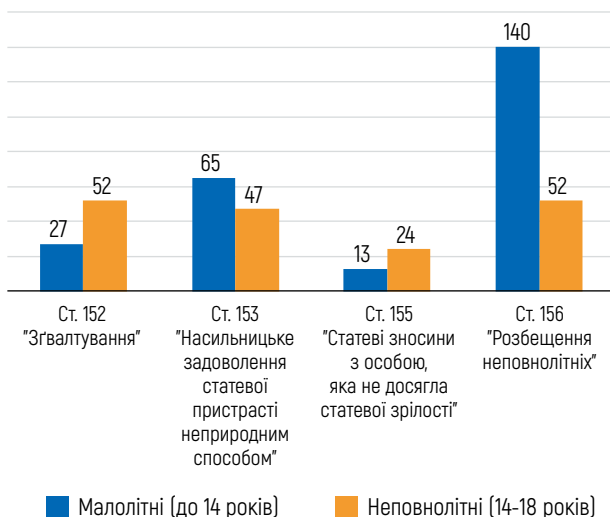
⁶⁷ ЮНФПА (2018). Сучасне розуміння маскуліності: Ставлення чоловіків до гендерних стереотипів та насильства щодо жінок // ЮНФПА-Україна, Український центр соціальних реформ, Київ. – 60 с.

⁶⁸ The Respo. Study on Bullying Problems in Ukraine. – Kyiv, 2017. – 24 p.

можуть стикатися зі стигмою та проблемною соціалізацією на рівні громади.

Дані Національної поліції показують (рис. 5.1), що жертвами злочинів проти статевої свободи та недоторканності стають як неповнолітні (віком 14–18 років), так і малолітні (віком до 14 років) особи.⁶⁹ Вочевидь, офіційна статистика не відображає справжніх масштабів проблеми, оскільки не всі потерпілі від сексуального насильства звертаються до правоохоронців через особисті міркування (страх, сором, небажання розголосу, очікування суспільного осуду тощо) або зневіру щодо можливості притягнення кривдника до відповідальності.

Рис. 5.1. Кількість дітей, які потерпіли від кримінальних правопорушень, пов'язаних зі злочинами проти статевої свободи та статевої недоторканності, 2017 р., осіб

Джерело: Національна поліція України.

Соціологічні дослідження показують, що з насильством дівчата починають стикатися ще у підлітковому віці⁷⁰. Майже 8% дівчат віком 15–17 років повідомили, що їм вже довелося зазнати фізичного або сексуального насильства, у старших вікових групах поширення таких випадків зростає (табл. 5.2). Згідно з даними дослідження, 2% жінок, які будь-коли мали статеві стосунки, зазнали примусу до першого статевого акту; основна частина цих випадків сталася з ними у віці 13–19 років.

⁶⁹ Форма №1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2017 року / Генеральна прокуратура України.

⁷⁰ Incidence of Violence against Women and Girls – 2014 Survey. – Kyiv, GfK Ukraine and UNFPA, 2014: p. 25.

Особливе занепокоєння викликають випадки залучення дівчат-підлітків до сексуальної експлуатації та примусової проституції, поширення яких підтверджують спеціальні дослідження.⁷¹ Військові дії на сході України, масштабні процеси внутрішнього переміщення населення та розгортання гуманітарної кризи в регіонах, що були зачеплені збройним конфліктом, суттєво посилили ці виклики.⁷² В Альтернативній доповіді щодо виконання Україною Конвенції щодо ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок наголошується, що «через скрутні обставини жінки і дівчата з уразливих груп задля забезпечення себе та своїх сімей часто починають надавати сексуальні послуги за винагороду»⁷³. Тому Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок та Комітет ООН з прав дитини закликають до рішучих заходів щодо боротьби з цими явищами у Заключних зауваженнях до періодичних доповідей України^{74,75}.

Домашнє насильство. Важливою проблемою залишається домашнє насильство, що стосується жінок, чоловіків і дітей. Згідно з даними Національної поліції, у 2018 р. було зафіксовано 115 473 звернень із приводу насильства в сім'ї, з них 1 418 звернень надійшло від дітей, з них 562 звернення – від дівчат. Упродовж року було здійснено досудові розслідування 1 029 кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, та виявлено 989 потерпілих. При цьому діти склали 9% усіх потерпілих (91 особа), з них 55 хлопців і 36 дівчат. За оцінками експертів, зареєстровані звернення з приводу домашнього насильства відображають не більше 10% усіх випадків, які мають місце у суспільстві.⁷⁶ Потер-

⁷¹ Adolescent Female Sex Workers in Ukraine: Results of the Targeted Intervention Model: analytical report (2010). UNICEF, Ukrainian Institute for Social Research after Olexander Yaremenko. Kyiv

⁷² Conflict-Related Sexual Violence in Ukraine, 14 March 2014 to 31 January 2017. – OUNHCHR, 2017. – 39 p

⁷³ Альтернативна доповідь щодо виконання Україною Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (VIII періодична доповідь). Підготована мережею жіночих та правозахисних організацій. – БО БТ «Київський інститут гендерних досліджень», 2017. – 60 с.

⁷⁴ Заключні зауваження до восьмої періодичної доповіді України / Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, 3 березня 2017 р. – с. 10.

⁷⁵ Розгляд доповідей, поданих державами-учасницями відповідно до статті 44 Конвенції. Заключні спостереження: Україна / Комітет з прав дитини ООН, 21 квітня 2011 р.

⁷⁶ UNFPA (2017). Економічна вартість насильства щодо жінок в Україні, доступ за посиланням: <https://ukraine.unfpa.org/en/publications/economic-costs-violence-against-women-ukraine-0>.

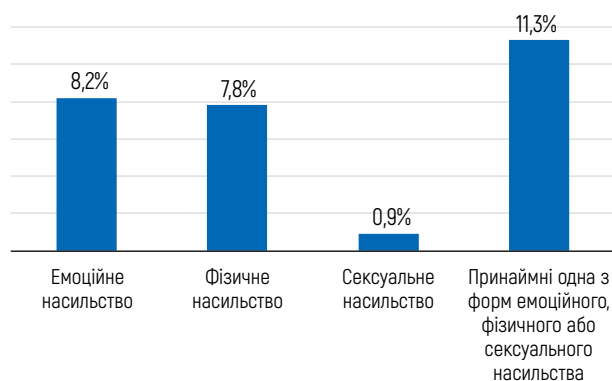
Таблиця 5.2. Частка жінок, які зазнали фізичного та сексуального насильства, за віком на момент опитування, %

Вікові групи	Тільки фізичне насильство	Тільки сексуальне насильство	Фізичне та сексуальне насильство	Фізичне або сексуальне насильство
15–17 років	5,6	1,5	0,6	7,7
18–19 років	10,3	2,1	0,0	12,4
20–24 роки	10,0	2,4	2,1	14,4
Усього (всі жінки віком 15–49 років)	14,5	2,9	5,0	22,4

Джерело: Incidence of Violence against Women and Girls – 2014 Survey. Kyiv: GfK Ukraine and UNFPA, 2014, p. 25.

пілі не завжди звертаються по допомогу до спеціалізованих служб, оскільки побоюються відплати від кривдника, не обізнані щодо можливостей отримання допомоги або схильні толерувати прояви насильства. Ще складніше звернутися по допомогу дітям, які не завжди розуміють, що їх права порушуються, та можуть сприймати прояви насильства як звичну модель сімейних стосунків.

Насильство з боку чоловіка/партнера залишається найбільш поширеною формою домашнього насильства: принаймні один раз із його фізичними, сексуальними або емоційними проявами стикалися 22% жінок репродуктивного віку, які мають досвід шлюбу. Молоді жінки рідше повідомляють про випадки насильства з боку чоловіка/партнера, однак принаймні з однією його формою стикалися 11% жінок у віці 15–24 роки, які перебували в шлюбі (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Частка жінок віком 15–24 роки, які мають досвід шлюбу та коли-небудь зазнавали різних форм насильства, заподіяних теперішнім або останнім чоловіком/партнером, %

Джерело: Incidence of Violence against Women and Girls – 2014 Survey. Kyiv: GfK Ukraine and UNFPA, 2014.

Важливо, що діти та підлітки стають не лише безпосередніми жертвами, а й свідками насильства у власних сім'ях. Тому новим Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017 р.) передбачено надання дітям, які стали свідками домашнього насильства, спеціального статусу потерпілих, що дає право на користування відповідним обсягом соціальних послуг від держави.

Безпечна статеві поведінка. Питання репродуктивного здоров'я молодих людей потребують особливої уваги, оскільки через брак досвіду та знань вони недостатньо захищені від інфекцій, що передаються статевим шляхом, включаючи ВІЛ/СНІД, і можуть стикатися з небажаною вагітністю в підлітковому віці. Більшість із цих проблем є гендерно чутливими та призводять до підвищеної вразливості дівчат. Зокрема, в 2017 р. було зареєстровано 104 випадки сифілісу серед молоді у віці до 20 років, із них майже дві третини (63 випадки) були виявлені саме у дівчат. Про низький рівень культури безпечної статевої поведінки свідчать результати медико-поведінкового опитування дітей шкільного віку в 2018 р.: про застосування презерватива при останньому сексуальному контакті повідомили лише дві третини опитаних підлітків (65,4%), які вже мали статеві стосунки (табл. 5.3). Якщо у віці 14–15 років дівчата частіше, ніж хлопці, повідомляли про користування презервативами, то у віковій групі 16–17 років дівчата частіше повідомляли про нехтування цим запобіжним засобом⁷⁷.

⁷⁷ Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді : за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» : моногр. / О. Балакірева, Т. Бондар та ін.; наук. ред. О. Балакірева ; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». – К. : Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. – 130 с.

Табл. 5.3. Розподіл відповідей респондентів, які мали коли-небудь статеві стосунки, на запитання щодо використання під час останнього сексуального контакту засобів контрацепції, за віком і статтю, %

	14 років		15 років		16 років		17 років	
	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата
Використання презервативу самим або партнером / партнеркою	57,4	63,2	62,5	74,5	67,8	59,7	68,3	66,5

Джерело: Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді : за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» : моногр. / О. Балакірева, Т. Бондар та ін.; наук. ред. О. Балакірева ; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». – К. : Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. – с. 64.

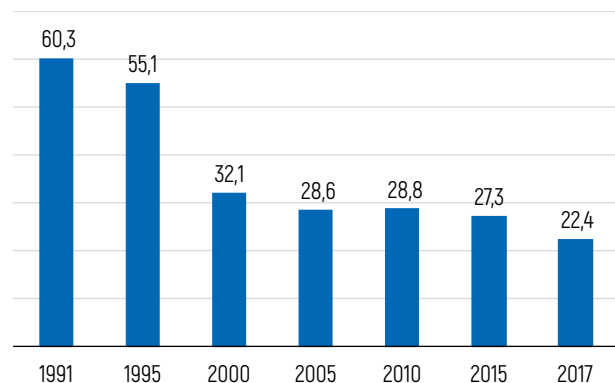
Молоді люди віком 15–24 роки є однією з найуразливіших груп населення, що стикаються з ризиками інфікування ВІЛ/СНІД через відсутність профілактичної інформації, ранню сексуальну активність, нехтування настановами безпечної поведінки. За оцінками МОЗ України, жінки у більш ранньому віці, ніж чоловіки, стикаються з ризиками інфікування ВІЛ⁷⁸. Хоча частка нових випадків ВІЛ-інфекції у віковій групі 15–24 роки суттєво зменшилася (з 16% у 2008 р. до 6% у 2017 р.), рівень обізнаності молоді щодо ВІЛ залишається недостатнім. За даними опитувань, лише 35,4% респондентів віком 10–24 роки володіють всебічними знаннями щодо шляхів передачі ВІЛ (41% хлопців і 34% дівчат), менше половини опитаних (41,5%) мають досвід тестування на ВІЛ упродовж життя (46,6% хлопців і 40,1% дівчат)⁷⁹.

Проблеми статевого виховання та сексуальної просвіти дітей і підлітків досі викликають неоднозначну реакцію в українському суспільстві та не знаходять належного відображення в освітніх програмах. Хоча окремі аспекти статевого виховання висвітлюються у шкільних програмах з дисциплін «Основи здоров'я», «Біологія» та з деяких факультативних курсів, спеціальні освітні заходи у навчальному процесі не впроваджуються. Хоча в експертному середовищі були презентовані й обговорені Стандарти сексуальної освіти в Європі (ВООЗ), а громадськими організаціями розроблено програми сексуальної освіти підлітків, що доступні для

загального користування в режимі онлайн, спільної платформи щодо застосування цих матеріалів дотепер не створено. Обсяги та форми подання таких матеріалів у рамках інших навчальних предметів визначаються викладачами або політикою навчальних закладів.

Підліткова вагітність та аборти. Не менш нагальною проблемою залишається підліткова вагітність, яка не лише має негативні медико-демографічні наслідки, а і є фактором гендерної нерівності. Дослідження доводять, що раннє материнство обмежує можливості здобуття якісної освіти, професійної реалізації та особистого розвитку дівчат. Хоча рівень підліткової народжуваності в Україні скорочується (рис. 5.3), за цим показником наша держава значно випереджає європейські країни (у середньому по ЄС було зареєстровано 10,5 живонароджень на 1 000 жінок віком 15–19 років у 2016 р.). Найвищий рівень підліткової народжуваності традиційно фіксується в Закарпатській області (46,0 живонароджень на 1 000 жінок

Рис. 5.3. Рівень підліткової народжуваності в Україні, 1991–2017 рр., живонароджень на 1 000 жінок віком 15–19 років

Джерело: Держстат України.

⁷⁸ ВІЛ-інфекція в Україні. Інформаційний бюлетень № 49 / ДУ «Центр громадського здоров'я МОЗ України», ДУ «Інст-т епідеміології та інфекційних хвороб ім. Л.В. Громашевського НАМН України». – Київ, 2018. – с. 31.

⁷⁹ Думки, оцінки й бачення підлітків та молоді щодо консультування та тестування на ВІЛ» (за результатами третьої хвилі онлайн-опитування) / за ред. канд. соціол. наук О.М. Балакіревої; ГО «УІСД ім. О. Яременка», Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, – Електрон. дані. – Київ., 2018. – 47 с.

відповідного віку в 2017 р.), що може пов'язуватися з поширенням ранніх шлюбів серед ромського населення. Зокрема, в 2017 р. на Закарпатті було зареєстровано 126 живонароджень у матерів віком до 16 років, що склало майже чверть усіх живонароджень у цій віковій групі по країні.

Небажана вагітність у підлітковому віці асоціюється з абортами, що мають шкідливі, а подекуди й небезпечні наслідки для здоров'я дівчат. Хоча загальна кількість переривань вагітності серед неповнолітніх дівчат скорочується, в 2017 р. було зареєстровано 4 260 абортів у жінок віком до 20 років, з них 39 абортів – у віці до 14 років, 822 аборти – у віці 15–17 років. Вочевидь, ці тенденції зумовлені недостатньою обізнаністю щодо методів попередження вагітності або відсутністю настанов на використання засобів контрацепції в інтимних стосунках. Так, за даними обстеження МІКС-2012, лише 15% одружених і сексуально активних неодружених жінок віком 15–19 років використовували будь-які контрацептиви впродовж свого життя⁸⁰. Тому питання планування сім'ї, використання сучасних засобів попередження вагітності та пропаганда безпечної сексуальної поведінки серед молоді мають бути пріоритетом інформаційної та просвітницької роботи закладів охорони здоров'я, освіти, соціального захисту та служб у справах сім'ї, дітей і молоді. В Україні функціонує мережа клінік, дружніх до молоді, які спеціалізуються на роботі з підлітками та молодими людьми, надають медичні послуги та консультації з чутливих питань у сфері репродуктивного здоров'я. Однак рівень територіального охоплення цими закладами вочевидь залишається недостатнім (у 2017 р. у різних регіонах країни працювало близько 150 таких установ), так само, як і рівень координації їх діяльності з освітніми закладами.

Ранні шлюби серед ромського населення.

З традиційними гендерними нормами можуть пов'язуватися деякі культурні практики, що порушують права жінок і дівчат. Зокрема, ранні шлюби перешкоджають дівчатам здобувати освіту, а отже, й отримувати гідну професійну реалізацію в майбутньому. Міжна-

родні дослідження показують, що дівчата, які вступили до шлюбу у віці до 18 років, часто не мають власного доходу та незалежності у прийнятті рішень, які стосуються їх здоров'я, працевлаштування, мобільності та кола спілкування. Не маючи достатнього досвіду, вони частіше стикаються з подружнім насильством і потерпають від захворювань, які передаються статевим шляхом⁸¹.

Проблема ранніх шлюбів не є надто актуальною для України, оскільки, за даними МІКС-2012, у віці до 18 років уперше одружилися лише 11% усіх жінок⁸². При цьому частка ранніх шлюбів була помітно вищою в сільській місцевості (15% проти 10% у містах) та серед жінок із нижчими освітніми рівнями (17% серед жінок із середньою освітою проти 9% серед жінок із вищою освітою).⁸³

Разом із тим ранні шлюби значно більше поширені серед ромського населення. В Альтернативній доповіді про виконання Україною Конвенції щодо ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок наголошується, що «через критично низький рівень освіти жінки-рома практично вилучені з суспільного життя, початкову освіту отримують лише 20–30% дітей, більша частина з яких не закінчує школу... Жінки-рома зазнають множинної дискримінації»⁸⁴. Хоча надійних дослідницьких даних не існує, правозахисники привертають увагу до викрадень дівчат з метою примусового вступу до шлюбу (викрадення наречених) у деяких ромських громадах на території країни⁸⁵. Тому просування настанов гендерної рівності в суспільстві потребує не лише загального посилення захисту прав людини, а й урахування специфічних інтересів і потреб вразливих груп населення – як дівчат, так і хлопців.

⁸¹ World Bank and International Center for Research on Women (2017). The Economic Impacts of Child Marriage: Global Synthesis Brief, 2017.

⁸² Станом на 2017 р. у шлюбі перебували 1 377 жінок і 84 чоловіки молодше 18 років. Законодавчо визначений шлюбний вік як для чоловіків, так і для жінок, становить 18 років, однак в окремих винятках судовими рішеннями можуть надаватися дозволи на вступ до шлюбу у більш ранньому віці (наприклад, у випадку вагітності).

⁸³ State Statistics Service and Ukrainian Center for Social Reforms (2013). Ukraine Multiple Indicator Cluster Survey 2012, Final Report. Kyiv, Ukraine: 428 p.

⁸⁴ Альтернативна доповідь щодо виконання Україною Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (VIII періодична доповідь). Підготована мережею жіночих та правозахисних організацій. – 60 БТ «Київський інститут гендерних досліджень», 2017. – 60 с.

⁸⁵ <http://www.chirikli.com.ua/index.php/en/news/item/164-early-marriage-in-roma-communities-in-ukraine-cultural-and-socioeconomic-factors>.

⁸⁰ State Statistics Service and Ukrainian Center for Social Reforms (2013). Ukraine Multiple Indicator Cluster Survey 2012, Final Report. Kyiv, Ukraine: 428 p.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ПІДҐРУНТЯ

Головним нормативно-правовим актом, який визначає засади гендерної рівності, є Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.). Принципи антидискримінаційної політики, в тому числі щодо дискримінації за ознакою статі, регулюються Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2013 р.). Хоча законодавство формує передумови для забезпечення рівності жінок і чоловіків у різних сферах життя суспільства, діти не визначені як окрема цільова група реалізації заходів державної гендерної політики. Становище дітей розглядається лише в контексті захисту від можливих проявів домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

З метою впровадження сучасних європейських стандартів у сфері захисту дітей від гендерно зумовленого насильства ратифіковано Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (2012 р.). Спільним Наказом Мінсоцполітики, МВС, МОН та МОЗ від 2014 р. затверджено новий Порядок розгляду звернень і повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення. У грудні 2017 р. прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», яким посилено відповідальність за домашнє насильство, в тому числі щодо дітей, а також запроваджено нові механізми захисту постраждалих. У 2018 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації», що криміналізує статеві зносини повнолітньої людини з особою, яка не досягла 16-річного віку.

На виконання норм законодавства щодо забезпечення гендерної рівності розроблено низку програмних документів, серед яких:

- Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року;
- Національна стратегія у сфері прав людини на період до 2020 року та план дій з її реалізації;
- Національний план дій із виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року;
- Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року;
- Концепція Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2023 року;
- проект Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2021».

Упровадження гендерного підходу передбачено й у рамках деяких завдань Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року. Зокрема, при реалізації заходів із запровадження превентивних послуг, профілактики бездоглядності та безпритульності дітей наголошується на необхідності врахування потреб і дівчат, і хлопців.

МОНІТОРИНГ ПОКАЗНИКІВ ТА ЇХ ДЕЗАГРЕГАЦІЯ

Зважаючи на необхідність інтеграції гендерних підходів до моніторингу становища дітей у контексті сталого розвитку, доцільно використовувати 8 основних індикаторів. Ці показники перетинаються з системою національних індикаторів моніторингу досягнення

ЦСР, але враховують специфіку проблем, із якими стикаються діти та молодь. Хоча наявна інформаційна база не забезпечує повного охоплення необхідних показників, прогалини в даних можуть бути заповнені за допомогою спеціальних соціологічних досліджень.

Показник	Дезагрегація даних за:					
	віком	статтю	регіоном проживання	типом місцевості проживання (місто-село)	рівнем освіти	інше
Частка дівчат серед студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за напрямами підготовки, зорієнтованими на STEM-галузі (наука, технології, інжиніринг та математика), % усіх студентів	✗	✗	✗	-	-	-
Частка дівчат і частка хлопців, які щодня долучаються до хатньої роботи, % дітей відповідної статі віком 10 і 12 років	✓	✓	✗	✓	-	-
Частка чоловіків віком 18–24 роки, які погоджуються, що чоловіки мають долучатися до хатньої роботи нарівні з жінками, %	✓	✗	✓	✓	✓	-
Частка дівчат віком 15–17 років, які стикалися з фізичним або сексуальним насильством, %	✓	✗	✗	✗	✗	✓
Кількість звернень із приводу насильства в сім'ї, що надійшли від дітей, од.	✓	✓	✓	✗	✗	✓
Кількість живонароджень на 1 000 жінок віком 15–19 років, од.	✓	✗	✓	✗	✗	-
Частка всіх одружених жінок та сексуально активних неодружених жінок віком 15–19 років, які будь-коли використовували будь-який метод контрацепції, %	✓	✗	✗	✓	✗	-
Кількість переривань вагітності серед дівчат віком до 18 років, од.	✓	-	✓	-	-	-

Ціль 8. Гідна праця та економічне зростання

Завдання 8.1. Підвищити рівень зайнятості молоді

Завдання 8.2. Скоротити частку молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок

ОГЛЯД СИТУАЦІЇ

Гідна праця охоплює комплекс можливостей, які забезпечують продуктивні та справедливі доходи. Для економічно активної молоді людини праця є основним джерелом одержання доходу, а отже, засобів для існування і розвитку, інтеграції в суспільство, самореалізації, підвищення самооцінки і почуття власної гідності. Однак далеко не кожна праця є цінною, має суспільно значущий статус і позитивні результати для розвитку економіки та суспільства. Концепція гідної праці виключає дитячу та примусову працю. Принципово важливо, що гідна праця – це сприятливі, безпечні умови праці, належна винагорода за послуги праці, додержання прав людини, розвиток можливостей у сфері формування та прирощування людського капіталу, захисту колективних та індивідуальних інтересів, соціальна захищеність економічно активної людини.

В економіці України протягом тривалого часу спостерігалися негативні процеси деіндустріалізації, превалювання сировинного низькотехнологічного виробництва, втрати наукового потенціалу та відтоку професійних кадрів, збільшення морального і фізичного зносу основних засобів. Відповідно, у структурі експорту переважають товари та послуги з низькою доданою вартістю. Високий рівень імпортозалежності спричинений нездатністю національної економіки задовольнити внутрішній попит на непродовольчі товари та енергоносії. Обмежений доступ до фінансових ресурсів для України

та низька інвестиційна активність стають на заваді модернізації економіки. Триваюча економічна рецесія супроводжується втратою робочих місць, економічним занепадом багатьох населених пунктів, масовою трудовою міграцією економічно активного населення, насамперед молоді, до інших країн. У 2014–2015 роках усі зазначені системні негативні процеси посилились унаслідок тимчасової окупації АР Крим та м. Севастополь, а також затяжного військового конфлікту на сході країни, який призвів до того, що окремі райони Донецької та Луганської областей опинилися поза контролем Уряду України. У 2018 році відбулося незначне (на 3,3%) зростання ВВП, але такі темпи є вкрай недостатніми для економічного відновлення.

Необхідною умовою переходу до стало-го економічного зростання є реалізація стратегії активного інклюзивного розвитку України та змін саме у якості економічного зростання. Перехід до структурно-інноваційної моделі розвитку з урахуванням тренду Індустрія 4.0 (перехід до Четвертої промислової революції) може стати основою для досягнення всіх ЦСР. Україна має орієнтуватися на новий тип промислового виробництва, який буде ґрунтуватися на так званих великих даних і їх аналізі, повній автоматизації виробництва, технологіях доповненої реальності та інтернеті. Характерні риси Індустрії 4.0 – це повністю автоматизовані виробництва, на яких управління всіма процесами здійснюється в режимі реального часу

і з урахуванням мінливих зовнішніх умов, та кіберфізичні системи, які контролюють фізичні процеси, приймають децентралізовані рішення, здатні об'єднуватися в одну мережу, взаємодіяти в режимі реального часу, самоналагоджуватися й самонавчатися.

В епоху переходу до Індустрії 4.0 важливу роль відіграють саме діти та молодь, які здатні швидко вчитися й адаптуватися в кіберпросторі. Також майбутній розвиток країни залежить від здатності молодих людей до креативу. У минулому економічний розвиток залежав від розвитку галузей; наразі економічний розвиток будь-якої країни прискорюють інноваційні винаходи та новітні технології. Саме тому розвиток дітей та молоді, їх освіта і здатність створювати нові продукти, технології та інновації є запорукою економічного розвитку.

Рівень зайнятості молоді віком 15–24 роки.

У 2018 році рівень зайнятості серед молоді у віці 15–24 роки дещо зменшився порівняно з 2015 роком – до 27,6% проти 28,1% відповідно. Таке зниження є наслідком існуючих проблем розвитку як української економіки, так і молоді, зокрема відсутності можливостей працевлаштуватися за обраною професією, відсутності практичних вмій і навичок серед молодих фахівців, повільного розвитку підприємництва серед молоді.

Найбільша частка молоді, яка знаходить роботу, працевлаштовується у сфері торгівлі та послуг або обирає найпростіші професії⁸⁶. Саме частка молоді, яка обирає найпростіші професії, з 2015 року постійно збільшується і це стосується як молоді, що мешкає у сільській місцевості, так і молоді у міських поселеннях (рис. 8.1). При цьому молодь, яка мешкає у сільській місцевості, надає перевагу саме найпростішим професіям, а також роботі у сфері торгівлі та послуг, що не потребує високої кваліфікації і навички щодо цих професій можна отримати у достатньо

короткий термін. Молодь, яка мешкає у міських поселеннях, більшою мірою зайнята у сферах діяльності, що потребують високого рівня знань у галузі фізичних, математичних, технічних, біологічних, агрономічних, медичних чи гуманітарних наук (за професійними групами професіонали⁸⁷ та фахівці⁸⁸), оскільки виробничі об'єкти зазначених сфер діяльності більшою мірою зосереджені саме у містах.

Результати дослідження «Перехід на ринок праці молоді України» свідчать про низький попит на професійно-технічну освіту серед молоді. Серед нинішніх учнів шкіл у майбутньому планують отримати професійно-технічну освіту лише 13,7%, тоді як на здобуття вищої освіти налаштовані 84,6% молодих людей. Серед молоді, що планує отримати вищу освіту, 73,2% не погодилися б отримати професійно-технічну освіту навіть якщо це забезпечить більшу зарплату та стабільність. На питання щодо причини відмови від професійно-технічної освіти майже половина з них (48,2%) відповіли, що для їх подальшої роботи необхідна вища освіта, а 42,5% вважають, що вища освіта підвищить їх заробітки в майбутньому⁸⁹.

Молоді жінки частіше влаштовуються на роботу, що передбачає більш високий рівень знань та комунікаційних навичок, тоді як молоді чоловіки надають перевагу найпростішим професіям або роботі, пов'язаній з видобутком корисних копалин, будівництвом і виробленням різної продукції⁹⁰. Також майже третина молодих жінок у віці 15–24 роки зайнята у сфері торгівлі та послуг (рис. 8.2).

⁸⁷ Професії, що вимагають від працівника (з урахуванням кола та складності певних професійних завдань та обов'язків) кваліфікації за: (1) дипломом про повну вищу освіту, що відповідає рівню спеціаліста, магістра; (2) дипломом про присудження наукового ступеня (кандидата наук, доктора наук); (3) атестатом про затвердження вченого звання (старшого наукового співробітника, доцента, професора). <https://buhgalter.com.ua/dovidnik/klasifikator-profesiy/rozdil-9-nayprostishi-profesiyi/>

⁸⁸ Професії, яким відповідає кваліфікація за дипломом чи іншим відповідним документом: (1) молодшого спеціаліста; (2) бакалавра; (3) спеціаліста, що проходить післядипломну підготовку (стажування, інтернатуру, клінічну ординатуру тощо); (4) спеціаліста (на роботах з керування складними технічними комплексами чи їх обслуговування). <https://buhgalter.com.ua/dovidnik/klasifikator-profesiy/rozdil-9-nayprostishi-profesiyi/>

⁸⁹ Перехід на ринок праці молоді України: результати міжнародного дослідження «School-to-work transition surveys» в Україні у 2013 та 2015 роках / Е.Лібанова, О.Цимбал, О.Ярош, Л.Лісогор; Міжнародне бюро праці (Work4Youth publication series; No. 41). Женева: МОП, 2016. URL: https://www.idss.org.ua/monografi/2016_Zvit_rynok_pratsi.pdf

⁹⁰ Кваліфіковані робітники з інструментом: професії вимагають повної загальної середньої та професійно-технічної освіти чи повної загальної середньої освіти та професійної підготовки на виробництві.

⁸⁶ Цей розділ охоплює найпростіші професії (роботи), що потребують знань для виконання простих завдань із використанням ручних інструментів, у деяких випадках – зі значними фізичними зусиллями. Професійні завдання пов'язані з продажем товарів на вулиці, збереженням та охороною майна, прибиранням, чищенням, пранням, прасуванням і виконанням низькокваліфікованих робіт у добувній, сільськогосподарській, риболовній, будівельній та промисловій галузях тощо. Для виконання професійних завдань досить базової загальної середньої освіти або початкової загальної освіти та мінімальної професійної підготовки на виробництві чи інструктажу. <https://buhgalter.com.ua/dovidnik/klasifikator-profesiy/rozdil-9-nayprostishi-profesiyi/>

Рис. 8.1. Професійна структура зайнятої молоді у віці 15–24 роки, за типом місцевості проживання, 2015–2018 рр.

Джерело: Держстат України.

Рис. 8.2 Професійна структура зайнятої молоді у віці 15–24 роки, за статтю, 2015–2018 рр., %

Джерело: Держстат України.

Молодь, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок (так звана група NEET: Not in Employment, Education or Training). В Україні у 2018 році 8,8% людей працездатного віку були безробітними, що стало прямим наслідком геополітичного

конфлікту та ускладнень з виробничою діяльністю, погіршення стану фінансової, банківської сфери, транспортної інфраструктури, систем зв'язку та комунікацій. Проблеми на ринку праці, а також низький рівень життя населення відобразився і на молоді, як на од-

ній із вразливих верств населення з погляду їх участі на ринку праці. Так, найвищий рівень безробіття серед усіх вікових груп спостерігався саме серед молоді у віці 15–24 роки, і хоча порівняно з 2015 роком він зменшився з 22,4% до 17,9%, складність та тривалість переходу молоді від навчання до стабільної та задовільної роботи залишається суттєвою проблемою. При цьому саме безробітна молодь становить майже 40% молоді, яка не працювала, не навчалася і не набувала професійних навичок, тобто була тією частиною молоді, яка не мала роботи (прибуткового

заняття), але активно її шукала або намагалась організувати власну справу.

У 2018 році порівняно з 2015 роком частка молоді, яка не працювала, не навчалася і не набувала професійних навичок, скоротилась до 14,5% (табл. 8.1). Не зважаючи на позитивну динаміку щодо скорочення частки молоді, яка не працювала, не навчалася і не набувала професійних навичок, необхідно пам'ятати, що саме ці верстви населення перебувають у зоні постійного ризику політичного та соціального відчуження.

Таблиця 8.1. Молодь, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок, 2015–2018 рр.

Рік	Молодь, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок		у тому числі	
	Кількість, тис. осіб	Частка молоді у загальній чисельності осіб віком 15–24 роки, %	Кількість, тис. осіб	Рівень безробіття, %
2015	765,8	17,2	361,2	22,4
2016	753,6	17,8	340,7	23,0
2017	639,5	15,9	262,0	18,9
2018	588,3	14,5	233,7	17,9

Джерело: Держстат України.

Найбільша частка молоді, яка не працювала, не навчалась і не набувала професійних навичок у віці 15–24 роки – це економічно неактивні молоді люди, більшість з яких виконують сімейні обов'язки – 41,0% від загальної кількості молоді цієї категорії (у 2015 році – 38,5%). Особи, які одержують пенсію у зв'язку із втратою годувальника, люди, які перебувають на утриманні та не працюють за станом здоров'я, разом становлять майже 13%. Більше половини молоді цієї категорії (54%) перебуває на утриманні держави (соціальні виплати) та близьких родичів. Решта молоді не працювала, не навчалась і не набувала професійних навичок внаслідок інших причин, які пов'язані з низькою обізнаністю у потребах ринку праці, а саме: не знали, де і як шукати роботу; вважали, що немає підходящої роботи; сподівалися повернутися на попередню роботу; працювали на сезонних роботах тощо. Частка такої молоді становила 7,1% у 2018 році. Проблеми з працевлаштуванням цієї групи молоді пов'язані як із загальноекономічним розвитком, що лишається в Україні недостатньо динамічним і відповідно обмежує розширення пропозиції робочих місць на ринку праці, так і

з недостатньо розвиненою інфраструктурою ринку праці, відсутністю у молоді мотивів та навичок до самостійного отримання знань та низьким рівнем професійної орієнтації молоді в потребах економіки у робочий силі.

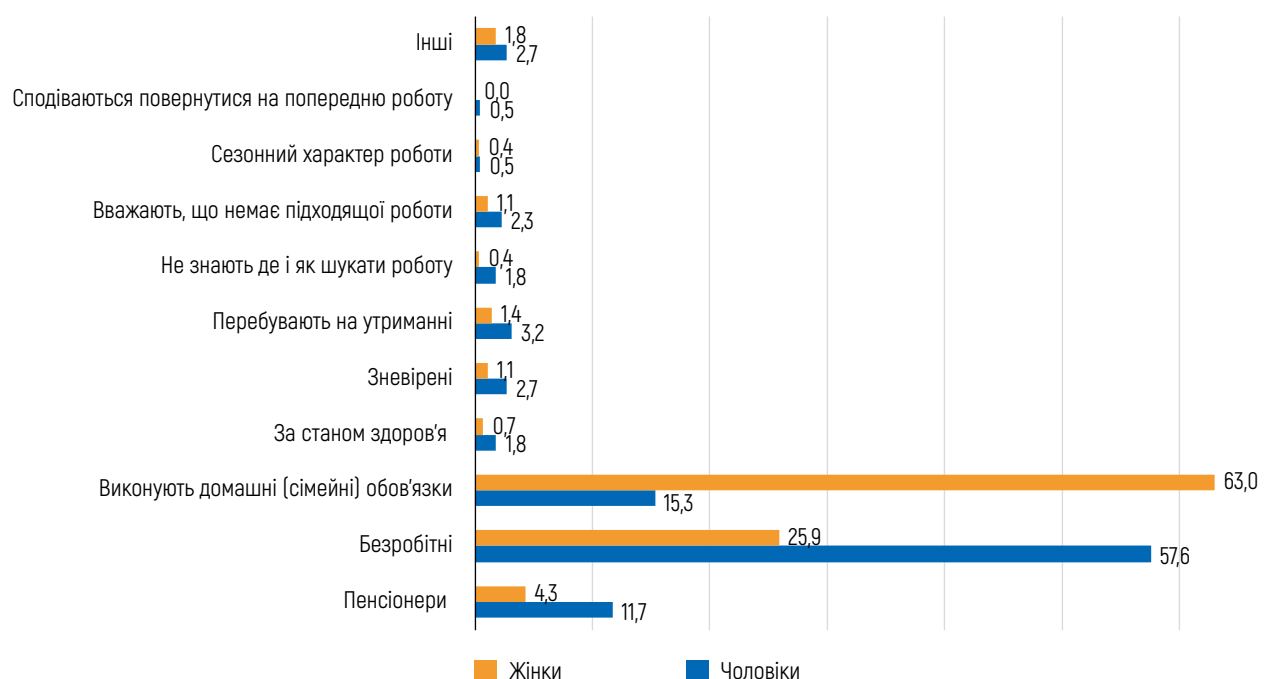
Цілком можливим є залучення молоді цієї категорії до активного економічного життя шляхом розкриття їх потенціалу. Необхідно створити умови для самореалізації молоді, у т.ч. шляхом застосування новітніх інформаційних технологій та розширення видів надомної праці. Відповідно до принципу «нікого за залишити осторонь» будь-яка молода людина не має бути соціально виключеною з суспільного життя, тому для цієї категорії молоді доцільно розробити дієві механізми, які забезпечать можливості для самореалізації, створення доданої вартості у суспільстві та покращення власних умов життя кожної молоді людини.

У 2018 році, як і в попередніх роках, серед молоді віком 15–24 роки, яка не працювала, не навчалася і не набувала професійних навичок, було зареєстровано більше жінок, ніж чоловіків (рис. 8.3). Так, частка жінок, яка не

працює, не навчається і не набуває професійних навичок, у загальній чисельності осіб віком 15–24 роки становила 17,8%, а чоловіків – 11,3%. Основною причиною того, що жінки не працюють, не навчаються і не набувають професійних навичок, було виконання сімейних обов'язків (близько 58%). Це свідчить про значний дисбаланс у гендерній ком-

позиції в цій категорії молоді, оскільки частка чоловіків, які виконують сімейні обов'язки, становила лише 16,3%. При цьому серед чоловіків у віці 15–24 роки, які не працювали, не навчалися і не набували професійних навичок, активніше шукали роботу (зазначені як безробітні) ніж жінки 52,3% та 31,1% відповідно.

Рис. 8.3. Розподіл молоді віком 15–24 роки, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок, за причинами та за статтю, 2018 р., %

Джерело: розрахунки Мінекономрозвитку.

Дещо більша частка молоді віком 15–24 роки, яка не працювала, не навчалася і не набувала професійних навичок, проживає у міських поселеннях (52,4% проти 47,6% – у сільській місцевості) і це переважно безробітні (46,8% – міські поселення, 32,0% – сільська місцевість) та економічно неактивна молодь, яка виконує домашні обов'язки (відповідно, 36,6% та 45,8%). При цьому частка молоді, яка не працювала, не навчалася і не набувала професійних навичок унаслідок причин пов'язаних з низькою обізнаністю у потребах ринку праці, у сільській місцевості значно вища, ніж у містах – 8,0% проти 4,9%.

Загалом одночасне зменшення рівня зайнятості, рівня безробіття та частки молоді, яка не працювала, не навчалася і не набувала

професійних навичок, що спостерігається в Україні в останні роки, є нетиповим явищем і може свідчити про розвиток кількох негативних тенденцій. Перша – збільшення кількості молодих людей, які виїжджають на роботу за кордон, у зв'язку з чим Україна втрачає свій трудовий потенціал; друга – зростання такої категорії серед молоді, як особи, які одержують пенсію у зв'язку із втратою годувальника, що є наслідком триваючого військового конфлікту на території України і потребує ретельної уваги з боку влади у частині створення адекватних соціальних механізмів як захисту цієї категорії, так і їх залучення до ринку праці; третя – настання проблем, пов'язаних із демографічним провалом 1990-х – початку 2000-х років, що наразі природно зменшує трудовий потенціал України.

Дитяча праця. Законодавче регулювання заборони використання дитячої праці в Україні базується на положеннях ратифікованих міжнародних документів та Конституції України щодо визнання найвищими соціальними цінностями захисту честі, гідності особи (ст. 3), захисту материнства та дитинства (ст. 51), гарантії державного утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, які позбавлені батьківського піклування (ст. 52).

Україна приєдналася до основоположних конвенцій МОП з питань дитячої праці:

- 138 про мінімальний вік для прийому на роботу, 1973 р. (ратифікована Україною 03.05.1979 р., як мінімальний вік вказано 16 років);
- 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, 1999 р. (ратифікована Україною 14.12.2000 р.).

Ратифікувавши зазначені конвенції, Україна взяла на себе зобов'язання щодо заборони дитячої праці. Ратифікація конвенції МОП № 138 мала наслідком автоматичне охоплення багатьох конвенцій МОП, ратифікованих Україною до 1956 року⁹¹. За даними національного обстеження дитячої праці⁹², кількість дітей віком 5–17 років, які працювали протягом обстежуваного тижня, становила 607,4 тис. осіб або 11,6% їх загальної чисельності. Як і серед дорослого населення, вищий рівень зайнятості спостерігався у чоловіків: 12,9% хлопців і 10,3% дівчат. Понад три чверті (76,6%) працюючих дітей були мешканцями сільської місцевості, що пояснюється низьким рівнем життя. Залучення сільських дітей до економічної діяльності відбувається переважно в особистих селянських господарствах, які традиційно становлять вагомe джерело засобів існування для сільських домогосподарств України. За результатами модульного обстеження дитячої праці, із 607,4 тис. дітей, що працюють, 264,1 тис. осіб залучені до дитячої праці, з них 76,4 тис. осіб залучені до небезпечної дитячої праці.

Таблиця. Ситуація з дитячою працею в Україні

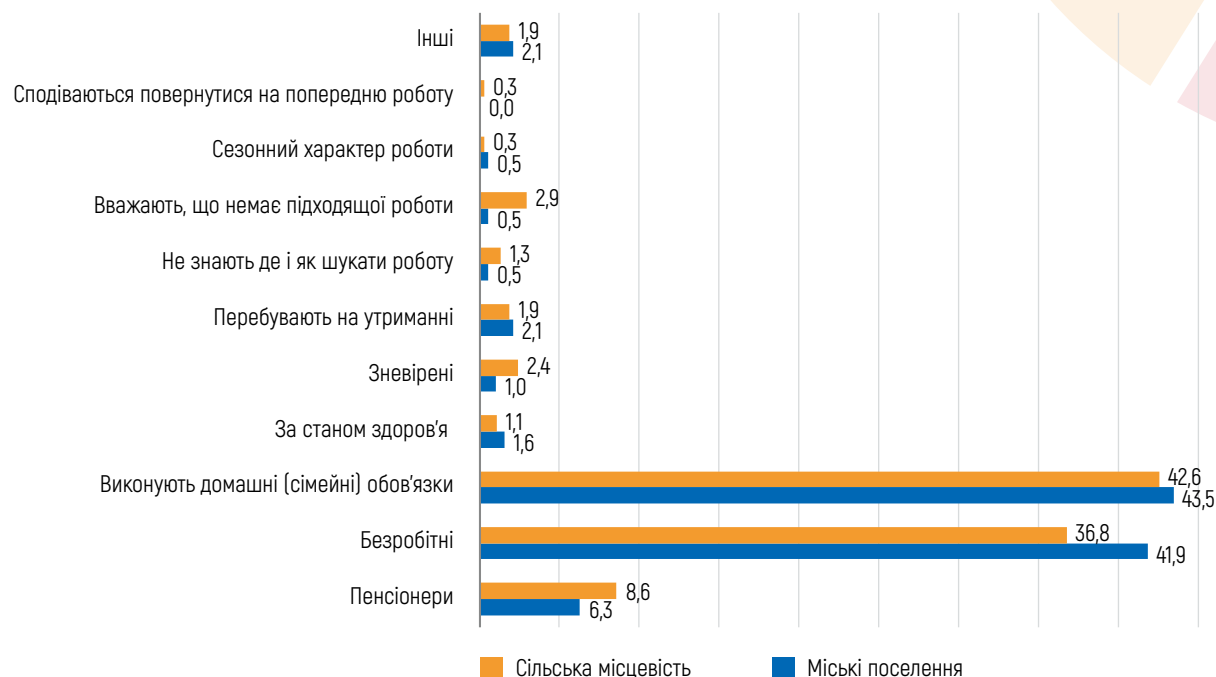
	Кількість дітей віком 5–17 років		Працюючі діти, зайнятість яких визначається як дитяча праця, тис. осіб		Працюючі діти, зайнятість яких не визначається як дитяча праця, тис. осіб	Освітній статус працюючих дітей	
	Усього, тис. осіб	Працюючі діти, тис. осіб	Усього, тис. осіб	У небезпечних умовах, тис. осіб		Відвідують школу, тис. осіб	Не відвідують школу, тис. осіб
Усього, у т. ч.	5 218,7	607,4	264,1	76,4	343,3	592,5	14,9
– за статтю:							
• хлопці	2 680,4	346,0	164,9	56,3	181,1	339,5	6,5
• дівчата	2 538,3	261,4	99,2	20,1	162,2	253,0	8,4
– за віком:							
• 5–11 років	2 897,0	180,7	180,7	12,2	-	177,3	3,4
• 12–14 років	1 080,8	204,5	43,0	25,4	161,5	204,5	-
• 15–17 років	1 240,9	222,2	40,4	38,8	181,8	210,7	11,5
– за типом місцевості проживання:							
• міські поселення	3 395,9	142,2	51,8	18,7	90,4	136,3	5,9
• сільська місцевість	1 822,8	465,2	212,3	57,7	252,9	456,2	9,0

Джерело: Модульне обстеження дитячої праці (2014–2015 рр.) в Україні.

⁹¹ Зокрема: № 10 про мінімальний вік у сільському господарстві (1921); № 15 про мінімальний вік вантажників вугілля або кочегарів на флоті (1921); № 59 про мінімальний вік у промисловості (переглянута) (1937); № 60 про мінімальний вік на непромислових роботах (переглянута) (1937); та конвенцію МОП № 123 про мінімальний вік на підземних роботах (1965 р.) (ратифікована Україною 1970 р.). Ще до 1956 р. Україною були ратифіковані конвенції МОП: № 77 про медичний огляд молоді у промисловості (1946); № 78 про медичний огляд молоді на непромислових роботах (1946); № 79 про нічну роботу молоді на непромислових роботах (1946); № 90 про нічну працю молоді у промисловості (переглянута) (1948); а в 1970 р. – конвенція МОП № 124 про мінімальний вік на підземних роботах (1965). Конвенції МОП № 5 про мінімальний вік у промисловості (1919); № 6 про нічну працю молоді у промисловості (1919); № 33 про мінімальний вік на непромислових роботах (1932) були переглянуті відповідно конвенціями МОП № 59, 90 та 60.

⁹² Національне обстеження дитячої праці в Україні 2014–2015 рр. Основні висновки / Міжнародне бюро праці, Фундаментальні принципи та права в галузі праці; Український центр соціальних реформ. Київ: МОП, 2017 р.

Рис. 8.4. Розподіл молоді віком 15–24 роки, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок, за причинами та за типом місцевості проживання, 2018 р., %

Джерело: розрахунки Мінекономрозвитку.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ПІДҐРУНТЯ

Нормативно-правовим підґрунтям регулювання ситуації щодо зайнятості молоді є Концепція державної системи професійної орієнтації населення та Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016–2020 роки. Основні заходи державної політики, спрямовані на залучення молоді до активного економічного життя передбачають: поглиблення співпраці між закладами освіти та суб'єктами господарювання; сприяння молодіжному підприємни-

цтву; проведення профорієнтаційної роботи тощо.

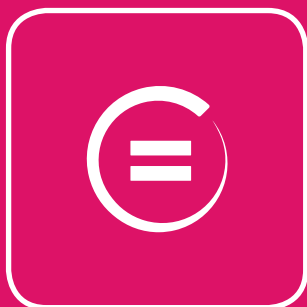
Нормативно-правовим підґрунтям регулювання ситуації щодо дитячої праці є Закон України «Про охорону дитинства», який містить норми, що деталізують положення Конституції України та Конвенції ООН про права дитини у частині зобов'язань держави у сфері захисту прав дитини, захисту дітей від використання дитячої праці та найгірших форм дитячої праці.

МОНІТОРИНГ ТА ПОКАЗНИКИ

Для моніторингу положення дітей і молоді на національному рівні визначено п'ять показників.

Показник	Дезагрегація даних за:					
	віком	статтю	регіоном проживання	типом місцевості проживання	рівнем освіти	інше
Рівень зайнятості молоді віком 15–24 роки, %	✗	✓	✓	✓	✓	–
Зайняте населення віком 15–24 роки, тис. осіб	✗	✓	✓	✓	✓	✗
Частка молоді віком 15–24 роки, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок, у загальній чисельності осіб віком 15–24 роки, %	✗	✓	✓	✓	✗	✓
Економічно неактивне населення віком 15–24 роки, тис. осіб	✗	✓	✓	✓	✗	✓
Безробітне населення віком 15–24 роки, тис. осіб	✗	✓	✓	✓	✗	✗

Ціль 10. Скорочення нерівності

Завдання 10.1.	Забезпечити прискорене зростання доходів найменш забезпечених 40% домогосподарств із дітьми
Завдання 10.2.	Підтримати законодавчим шляхом та заохочувати активну участь дітей та молоді у соціальному, економічному і політичному житті незалежно від статі, стану здоров'я (інвалідності / обмежених можливостей), походження, релігійного, економічного чи іншого статусу
Завдання 10.3.	Забезпечити рівність можливостей дітей та молоді, зменшити нерівність результатів, у т.ч. шляхом сприяння прийняттю відповідного законодавства, політики і заходів у цьому напрямі, запобігати використанню дитячої праці та проявам дискримінації щодо дітей
Завдання 10.4.	Забезпечити доступність соціальних послуг для всіх дітей
Завдання 10.5	Забезпечити реалізацію політики соціального захисту в інтересах дітей і молоді на засадах рівності та справедливості

Національні завдання Цілей сталого розвитку передбачають реалізацію низки завдань щодо скорочення нерівності в Україні, зокрема щодо прискореного зростання доходів найменш забезпечених груп населення, змін у політиці оплати праці та системі соціального захисту, запобігання проявам дискримінації, підвищення доступності послуг соціальної сфери.

Явище нерівності щодо дітей є доволі специфічною проблемою, оскільки діти є особливою категорією населення. Вони народжуються в різних за статком та соціальним статусом сім'ях, не маючи вибору. Тобто із самого народження нерівність дітей визначається різними сімейними обставинами. Із до-

рослішанням дитини оточуюче середовище впливає на можливості її розвитку, отримання освіти, визначає доступ до матеріальних благ та послуг, а також значною мірою впливає на довгострокові результати, формує конкурентоздатність особи у дорослому житті. Ці проблеми є актуальними для України, як і для більшості інших країн

Отже, Цілі сталого розвитку в інтересах дітей мають передбачити комплексні завдання, спрямовані на усунення основних чинників нерівності, на першочергову підтримку найбільш уразливих груп дітей і створення умов, які б перешкоджали поглибленню нерівності та її відтворенню.

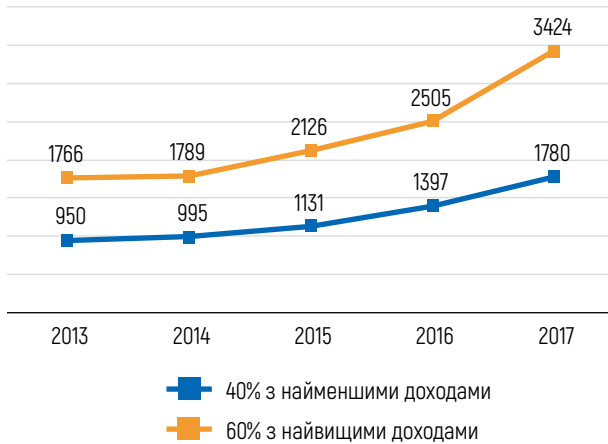
ОГЛЯД СИТУАЦІЇ

Нерівність за доходами. Найбільш яскравим проявом нерівності у суспільстві є матеріальна нерівність, яка великою мірою визначається поточними доходами сімей. За даними 2017 року, середньодушовий дохід 40%

найменш забезпечених домогосподарств з дітьми майже у два рази нижчий, ніж середньодушовий дохід решти домогосподарств з дітьми (рис. 10.1). Причому останнім часом розрив між доходами цих двох груп збіль-

шився, що свідчить про негативну тенденцію до зростання нерівності між ними.

Рис. 10.1. Середньодушові середньомісячні доходи найменш забезпечених сімей з дітьми та решти сімей з дітьми, грн

Джерело: за розрахунками ІДСД.

Діти з менш забезпечених сімей, як правило, демонструють нижчу успішність у школі, вони стикаються з більшою кількістю несприятливих факторів для їх розвитку та стану здоров'я через психологічні травми або нездоровий спосіб життя. Бідні сім'ї також є менш спроможними в умовах погіршення економічної ситуації.

Нерівність за доходами провокує інші види нерівності, зокрема і щодо доступу до соціальних благ та послуг. Уразливою групою в Україні є багатодітні сім'ї, які мають підвищені ризики бідності та значно більше поширення ознак позбавлення (депривації) порівняно з сім'ями з 1–2 дітьми. Це проявляється у недостатності коштів для повноцінного харчування й одягу, придбання комп'ютера, а також у несприятливих житлових умовах, обмеженому доступі до послуг охорони здоров'я та освіти, відпочинку (табл. 10.1).

Таблиця 10.1. Поширення ознак депривації у домогосподарствах с дітьми, %

Ознаки позбавлення	Усі сім'ї з дітьми	У тому числі за кількістю дітей		
		одна дитина	дві дитини	три і більше дітей
Недостатність коштів для:	22,9	21,8	23,4	39,5
– споживання страв з м'ясом, курятиною, рибою (або їх вегетаріанським еквівалентом) через день				
– оновлення за потребою нового одягу та взуття для дітей	22,9	21,1	25,7	34,6
– придбання комп'ютера	13,7	13,3	13,3	23,6
Відсутність у зв'язку з недостатністю коштів:				
Житлової площі, що не перевищує 5 кв. м на особу	6,8	5,1	7,9	22,1
Недостатність коштів для оплати необхідних:				
– послуг лікаря (крім стоматолога) у медичному закладі (за відсутністю або складністю отримання таких послуг на безоплатній основі), аналізів, обстежень, процедур, призначених лікарем	23,7	23,1	22,9	34,5
– ліків та медичного приладдя, призначених лікарем	25,9	25,1	24,9	44,8
Недостатність коштів для отримання будь-якої професійної освіти	11,2	10,4	11,4	25,2
Недостатність коштів для тижневого сімейного відпочинку не вдома щонайменше один раз на рік	53,5	51,4	56,3	66,9
Відсутність можливості дозволити собі неочікувані необхідні витрати за рахунок власних ресурсів	58,8	57,3	60,2	75,3

Джерело: Держстат України (Самооцінка домогосподарствами України доступності окремих товарів та послуг, за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств за 2017 р.).

Матеріальна нерівність сімей значно пов'язана з нерівністю щодо здобуття освіти. За даними міжнародного дослідження «School-to-work transition surveys» у 2013 та 2015 роках, частка бідних серед домогосподарств, де мешкають молоді люди з вищою освітою, є суттєво ниж-

чою порівняно з тими домогосподарствами, де проживають молоді люди з професійно-технічною освітою (8,0% проти 12,6%). А у тих домогосподарств, де проживає молодь з середньою та неповною середньою освітою частки бідних сягають 17,9% та 31,8% відповідно.

Матеріальні позбавлення сім'ї також стають на перешкоді участі дітей у позашкільних заходах. За даними Звіту про дотримання прав дітей в Україні 2017 р.⁹³, кожна п'ята дитина зазначила, що впродовж року виникали ситуації, коли вона не змогла взяти участь у шкільних заходах (екскурсії, походи, дискотеці) через відсутність грошей. Частіше такі ситуації виникають у старших дітей (серед дітей 16 років – у кожного четвертого опитаного).

Особливої уваги суспільства з погляду дотримання рівних прав **потребують соціально вразливі групи дітей**. Дійсно, діти, які народжуються у бідних та соціально неблагополучних сім'ях, вже на старті мають менше можливостей. Однак матеріальна нерівність є не єдиним чинником, що погіршує можливості дітей. Значний вплив на успішність учнів справляє соціальний статус та статус зайнятості батьків. У несприятливій ситуації з погляду успішності навчання перебувають діти трудових мігрантів, особливо коли за кордоном працює мати дитини. Незважаючи на краще матеріальне забезпечення, такі діти демонструють нижчі бали за результатами ЗНО. За даними опитування випускників ЗЗСО у 2016 році⁹⁴, середній бал ЗНО у дітей, чії батьки працюють за кордоном, є істотно нижчим за загальний середній бал. Найгіршою ситуацією для успішності учнів виявилася така, коли мати працює за кордоном, а батько безробітний (ця група дітей у середньому отримала лише 139,5 балів з 200 можливих проти 148,2 серед усіх випускників).

Діти, які проживають у сільських домогосподарствах, більшою мірою зазнають глибокої матеріальної депривації, ніж міські. Особливо сильно потерпають від позбавлень сільські сім'ї з дітьми до 3-х років (табл. 10.2).

Нерівність за етнічною належністю в Україні найбільш суттєво проявляється у проблемах **дітей ромів**. Найгострішими є проблеми освіти ромських дітей, які часто не відвідують школу, рано припиняють навчання. Є проблема і з якістю освіти, тобто навіть якщо дитина відвідує школу, то не завжди вона засвоює знання, оскільки освітні програми не враховують специфіку ромських дітей, а діти не можуть легко пристосуватися до існуючих стандартних програм. З іншого боку, ізоляваність ромів посилюється через те, що вони навчаються у сегрегованих школах і не спілкуються з іншими місцевими дітьми.

Освіта – болюча тема для ромської громади, навіть для її представників з міською пропискою. Так, в Ужгороді є дві ромські школи, проте у дев'ятому класі ужгородській однієї зі шкіл з 32 учнів відвідують заклад 3–5 дітей. Самі роми скаржаться: у звичайні школи їх дітей беруть неохоче, у садочок записати проблематично. Якщо початкову школу відвідують активно, то до 9-го класу доходить все менше дітей. Причинами цього є невідоме ставлення батьків до освіти своїх дітей, відсутність шкільного харчування, що могло б мотивувати дітей відвідувати школу.

З інтерв'ю Мирослава Горвата, керівника ГО «Об'єднання ромів Ужгорода» <https://ukrainer.net/romy-zakarpatya/>

Таблиця 10.2. Частка осіб, які зазнають чотири і більше ознак депривації (глибока матеріальна депривація), %

Особи з розподілом за віком	Міські домогосподарства	Сільські домогосподарства
Усі особи, які проживають у домогосподарствах, у тому числі діти у віці:	24,1	32,5
до 3 років	23,5	40,3
3–6 років	21,1	31,9
7–13 років	25,6	29,3

Джерело: Держстат України (Самооцінка домогосподарствами України доступності окремих товарів та послуг, за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств за 2017 р.).

⁹³ http://www.childrights.in.ua/public/upload/files/1525372279_Report_Golos_Dity.pdf

⁹⁴ Вплив соціально-економічного середовища на результати навчання учнів (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів: Звіт / Інститут освітньої аналітики, УЦОЯО, CEDOS, Інститут педагогіки НАПН України, 2016. – 33 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2017/01/zvit_oputy_2016.pdf

Становище **дітей з інвалідністю** є чутливим індикатором благополуччя суспільства та віддзеркаленням проблем, які в ньому існують. Кількість дітей з інвалідністю в Україні за період 2015–2018 рр. зросла з 151 тис. осіб до 159 тис. осіб. Найбільшими проблемами, з якими стикаються сім'ї, де є дитина з інвалідністю, це, по-перше ставлення оточуючих, а по-друге – освіта таких дітей. Багато шкіл та дошкільних закладів усе ще не в змозі прийняти дітей з обмеженими можливостями через відсутність спеціального обладнання, а також через брак фахівців зі спеціальною освітою. Дуже складною є проблема освіти дітей з важкими інтелектуальними порушеннями. Такі діти, особливо з аутизмом та синдромом Дауна, можуть навчатися, але лише за спеціальними програмами. Однак реалізувати своє право на навчання їм дуже важко.

За результатами національного дослідження ставлення суспільства до дітей із уразливих груп⁹⁵, кожна друга людина вважає, що українське суспільство толерантно ставиться до дітей з інвалідністю. Толерантність до дітей, які живуть із ВІЛ, або безпритульних дітей оцінюється в 30%. Разом з тим рівень готовності суспільства прийняти в своє близьке оточення дітей із уразливих груп вкрай низький: лише 13% щодо дітей з інвалідністю, 10% – до дітей, позбавлених батьківського піклування, 8% – до безпритульних дітей, 3% – до дітей, що живуть із ВІЛ. За даними дослідження, третина респондентів вважає, що у сім'ї дитина з інвалідністю не може отримати достатній догляд, тому їй буде краще в спеціалізованому дитячому будинку.

<https://tsn.ua/ukrayina/socialna-inklyuziya-v-ukrayini-nizkiy-riven-priynyattya-naybilsh-vrazilivih-ditey-542073.html>

Відповідно до законодавства України, особи з обмеженими можливостями мають право здобувати освіту в усіх освітніх закладах. Для його реалізації необхідно створити для таких дітей як інклюзивні, так і спеціальні класи в закладах загальної середньої освіти. Але результати політики інклюзії залежатимуть не лише від облаштування класів, а й від розв'язання кадрового питання та адекватного методичного забезпечення освітнього процесу. Також важливим фактором успішності такої політики є формування толерантного суспільства до особливих дітей.

Дискримінація дітей проявляється у явищі **булінгу** у закладах освіти. Відповідно до опитування, проведеного в Україні у лютому 2017 року⁹⁶, 67%, тобто дві третини дітей протягом останніх трьох місяців зіштовхувалися з переслідуваннями. При цьому 24%, тобто кожна четверта дитина, за цей самий період ставали жертвами булінгу. За даними дослідження, в Україні 80% дітей до 15-ти річного віку зіштовхувалися з проявами цькування – чи як спостерігачі, чи як жертви, чи як ініціатори переслідувань. І близько 8% є хронічними жертвами, тобто зазнають булінгу декілька разів на тиждень.

Серйозною проблемою глобального характеру є **експлуатація дитячої праці**. Особливо гострою вона стає у кризові періоди. Економічний спад, як правило, провокує розширення сегмента нелегальної зайнятості дітей, включаючи їх сексуальну експлуатацію. Результати національного обстеження дитячої праці⁹⁷ показали, що власне до дитячої праці були залучені 264,1 тис. дітей із 607,4 тис. дітей, що брали участь в опитуванні. З них виконували небезпечну роботу 76,4 тис. дітей. Результати аналізу характеристик працюючих дітей свідчать, що Україна за профілем дитячої зайнятості не суттєво відізняється від інших країн. Рівень залучення до економічної діяльності загалом та до дитячої праці (особливо на небезпечній роботі) у хлопців істотно вищий, ніж у дівчат. Найнижчий рівень зайнятості у дітей молодшої вікової групи (5–11 років), і хоч уся їх економічна діяльність належить до дитячої праці, вони переважно виконують роботу, що не є небезпечною. На небезпечній роботі працюють переважно діти старшої вікової групи (15–17 років). Найбільшим сектором залучення праці дітей є сільське господарство. Найчастіше діти працюють безоплатно, допомагаючи в сімейному бізнесі чи господарстві. Зловживання дитячою працею призводить до погіршення умов отримання освіти та повноцінного розвитку дитини. А використання праці дітей у важких та небезпечних умовах навіть загрожує життю та здоров'ю.

⁹⁶ Доповідь Українського інституту дослідження екстремізму «Стоп шкільний терор». <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Doslidzhennya-bulning.pdf>

⁹⁷ Національне обстеження дитячої праці в Україні проведено ГО «Український центр соціальних реформ» та Державною службою статистики України за сприяння Міжнародної програми з питань ліквідації дитячої праці (ІРЕС) та Міжнародної організації праці (МОП), 2014–2015 рр.

⁹⁵ Проект «#ThisAbility», спрямований на вирішення питань соціальної інклюзії в Україні. Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) та Національна Асамблея інвалідів України (НАІУ), 2015 р.

Наприкінці травня 2016 року в клініку Нововодолазького району Харківської області доставили шістнадцятирічного підлітка з села Охоче, який кілька годин перебував у стані коми. Медики діагностували в нього набряк обличчя і анафілактичний шок. Виявилося, що хлопець нелегально працював на місцевій птахофабриці і втратив свідомість на робочому місці. Місцеві жителі й лікарі впевнені у причинах такого нападу: важкий запах аміаку чутно навіть на великій відстані від фабрики, а в цехах до нього приєднуються токсичні хімікати, повітря насичене дрібними частками пір'я та пуху. У таких умовах важко працювати навіть дорослим, які часто страждають на захворювання шкіри та дихальних шляхів.

Як показала прокурорська перевірка, на птахофабриці постійно працювали десятки неповнолітніх дітей. «Неповнолітні працювали без згоди батьків та укладання трудових договорів. Дітей не інформували про умови праці та шкідливі фактори виробництва, з ними не проводили інструктаж з техніки безпеки. Неповнолітні працівники не проходили медогляд і не мали певного робочого місця», – відмітили у прокуратурі. <http://www.sq.com.ua/>

Гострою є проблема **дітей, які проживають на сході країни у районах збройного конфлікту**, найближчих до лінії розмежування. За даними досліджень⁹⁸, діти їздять до школи небезпечними маршрутами. 242 000 дітей та вчителів у школах, розташованих уздовж лінії розмежування, періодично потрапляють під обстріли та страждають від надзвичайно високого рівня мінного забруднення. Більше 150 шкіл на сході України висловлювали занепокоєння близькістю бойових дій, а 62 школи повідомили, що поруч з ними знаходили боєприпаси, які не розірвалися. З інцидентами з мінами та іншими вибухонебезпечними об'єктами пов'язано 65% жертв серед дітей у 2017–2018 роках. Через обстріли зазнають пошкоджень і важливі об'єкти інфраструктури, водогони, каналізації тощо. Тому по обидва боки лінії розмежування регулярно виникають проблеми з доступом дітей до питної води та інших ресурсів. Значної шкоди завдано освітнім закладам. З початку конфлікту понад 750 освітніх закладів були пошкоджені через бойові дії, у декількох випадках ці заклади було пошкоджено неодноразово. Тривогу викликає той факт, що не всі заклади освіти, які регулярно потрапляють під обстріли, відповідним чином обладнані, мають бомбосховища чи безпечні укриття.

Важливим питанням залишається і відстеження долі дітей, які мешкають на непідконтрольних уряду територіях. За даними МОМ, лише 43% дітей, народжених на непідконтрольних територіях, отримали свідоцтво про народження, видане урядом України. Незважаючи на те, що судова процедура дозволяє батькам з цих територій отримувати свідоцтво про народження, вона є складною і доволі дорогою, особливо для незахищених сімей. Часто, незважаючи на спрощення деяких процедур, проблемним для цих дітей залишається і питання отримання шкільних атестатів українського зразка, які дають змогу вступати у заклади вищої освіти України.

Діти-сироти (діти в інституціях). За даними Держстату, в Україні налічується понад 70 тисяч дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Запроваджений курс на деінституціалізацію привів до значного скорочення чисельності дітей, які перебувають в інституціях. Після 2010 року кількість дітей у дитячих будинках системи МОН скоротилась у 5,6 раза, у будинках-інтернатах системи Мінсоцполітики – удвічі, у будинках дитини системи МОЗ – у 1,5 раза. Але, незважаючи на це, в таких закладах продовжує перебувати близько 12 тисяч дітей. І що характерно, далеко не всі діти, які перебувають в інституціях, дійсно не мають батьків. Це дуже небезпечна ситуація, що загрожує подальшому розвитку дитини. Дослідження доводять, що перебування дитини в інтернатних закладах значно зменшує її життєві шанси порівняно з дітьми, які виховуються у сім'ях. Фахівці вважають, що особливо небезпечним є виховання в інтернатах дітей віком до 3-х років, адже на цей період припадає фаза первинної соціалізації дитини. Відсутність близької особи, яка може бути прикладом для наслідування, не дає змоги сформувати життєві орієнтири. За даними досліджень, 20% випускників інтернатів мають судимість, 14% займаються проституцією, 10% протягом двох років після випуску здійснюють самогубство і лише 10% повністю інтегруються в суспільство⁹⁹.

Обмежені можливості висловлювати свою думку з питань, які стосуються їх життя, є проявом нерівності дітей у суспільстві. До-

⁹⁸ Огляд гуманітарних проблем, 2019. http://www.un.org.ua/images/documents/4631/Ukraine%202019%20Humanitarian%20Needs%20Overview_UA.pdf

⁹⁹ <http://openingdoors.org.ua/ua/boardings>.

слідження «Голоси дітей»¹⁰⁰ засвідчило, що багато дітей в Україні хочуть бути почутими, вони готові серйозно говорити про свої права. Результати дослідження показали: діти в Україні вбачають проблему в тому, що їх думки не враховуються в процесах прийняття рішень. Часто юні громадяни вважають, що дорослі самостійно приймають рішення щодо дітей. Якщо дорослі організують заходи, які навіть передбачають залучення дітей, наприклад створюють у школах органи учнівського самоврядування, діти не відчують, що ставлення до них змінилось і створені реальні механізми для висловлення ними своїх думок. На практиці ці органи розв'язують завдання, що визначили дорослі, і вони стосуються переважно дозвілля дітей. В інших сферах

¹⁰⁰ Дослідження Коаліції «Права дитини в країні» за проектом «Голоси дітей», у якому було опитано 1290 дівчат та хлопців віком від 13 до 17 років на предмет дотримання їх прав.

діяльності школи, таких як освітній процес, навчальне навантаження учнів, оцінювання за творчими здібностями з таких предметів, як фізична культура чи малювання, якість та доступність харчування у закладах, забезпечення можливості дістатися до школи з віддалених куточків міста чи з іншого села, рішення приймають виключно дорослі. Отже, завдання забезпечення повноцінної участі дітей у прийнятті рішень виявилось доволі актуальним для України.

За даними дослідження, 65% дітей хотіли б мати більше впливу і можливостей висловлювати свої думки з питань, які стосуються їх та інших дітей, 62% дітей хочуть висловлювати свої думки і більше впливати на організацію навчального процесу у школах, а 43% дітей хочуть висловлювати свої думки і більше впливати на організацію дозвілля за місцем проживання.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ПІДҐРУНТЯ

Захист прав дітей регламентується Конституцією України та іншими нормативними актами. Україною ратифіковано Конвенції ООН «Про

права дитини» (1991 р.), «Про права осіб з інвалідністю» (2009 р.), тобто їх визнано складовою частиною правової системи держави.

Закон України «Про охорону дитинства» (2001 р.) визначає основні принципи охорони дитинства, згідно з якими «всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи».

У 2017 році Урядом України схвалено Концепцію Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2017–2021 роки». Програма передбачає дії з удосконалення державної системи захисту прав та інтересів дитини, у тому числі дітей з інвалідністю, створення дружнього до дітей середовища в суспільстві відповідно до міжнародних зобов'язань, забезпечення доступності до всіх видів якісної медичної допомоги, починаючи з народження, забезпечення раннього виявлення соціальних проблем, запобігання порушенням прав дитини.

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» (2018 р.) передбачає імплементацію та реалізацію міжнародних і європейських стандартів щодо захисту прав на освіту та законних інтересів осіб з особливими потребами.

У січні 2019 року набув чинності Закон № 2657-VIII щодо протидії булінгу (цькуванню), тобто діям (діям або бездіяльності) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві.

У 2019 році Верховною Радою України було ухвалено Закон №4607 «Про соціальні послуги», який визначає основні організаційні та правові засади надання соцпослуг, спрямованих на профілактику, подолання складних життєвих обставин та мінімізацію їх наслідків для осіб, які в них перебувають. У законі визначені базові соціальні послуги, надання яких гарантується місцевими адміністраціями, виконавчими органами міських рад, міст обласного значення, а також виконавчими органами об'єднаних громад. У цьому законі введено новий термін «система надання соціальних послуг». Це сприятиме консолідації дій суб'єктів, що формують державну політику з питань надання соціальних послуг. До системи відносяться уповноважені органи, надавачі, отримувачі соцпослуг, професійні об'єднання працівників системи надання послуг і об'єднання отримувачів соціальних послуг. Також до цієї діяльності можуть залучатись і волонтери. Законом визначено, що кожна соціальна послуга матиме свій соціальний стандарт, який затверджується Міністерством соціальної політики.

МОНІТОРИНГ ПОКАЗНИКІВ ТА ЇХ ДЕЗАГРЕГАЦІЯ

Показник	Деагрегація даних за:					
	віком	статтю	регіоном проживання	типом місцевості проживання	рівнем освіти	інше
Співвідношення середньодушових сукупних доходів найменш забезпечених 40% домогосподарств та всіх домогосподарств із дітьми	✗	✗	✗	✓	✗	✗
Частка дітей віком 15–17 років, які займаються дитячою працею, %	✗	✓	✗	✗	✗	✗
Частка домогосподарств із дітьми, що потерпають від відсутності поблизу житла дошкільних закладів (дитячих садків, ясел), %	✗	✗	✗	✓	✗	✗
Частка домогосподарств із дітьми, що потерпають від недостатності коштів для отримання будь-якої професійної освіти, %	✗	✗	✗	✓	✗	✗
Частка домогосподарств із дітьми, що потерпають від незабезпеченості населеного пункту своєчасними послугами екстреної (швидкої) медичної допомоги, %	✗	✗	✗	✓	✗	✗
Частка видатків соціального захисту, спрямованих в інтересах дітей, у державному бюджеті, %	✗	✗	✗	✓	✗	✗

Ціль 11. Сталий розвиток міст і громад

Завдання 11.1.	Забезпечити доступність житла для сімей з дітьми та молоді
Завдання 11.2.	Забезпечити можливість користуватися безпечними, недорогими, доступними та екологічно стійкими транспортними системами та підвищити безпеку дорожнього руху для дітей, сімей з дітьми та молоді
Завдання 11.3.	Забезпечити розвиток громад, дружніх до дітей та молоді, на засадах комплексного планування та управління за участю дітей та молоді
Завдання 11.4.	Забезпечити загальний доступ до безпечних, доступних і відкритих для всіх зелених зон та громадських місць, особливо для жінок і дітей, в тому числі з обмеженими можливостями

ОГЛЯД СИТУАЦІЇ

Безпечне міське середовище з доступом до необхідних послуг має величезне значення для здоров'я і щастя дітей. Кожна дитина та молода людина мають право на житло й умови життя, необхідні для його розвитку. Безпечний, доступний за ціною і надійний транспорт допомагає забезпечити доступ до освіти, охорони здоров'я і роботи. Громадські місця, в яких діти та молодь можуть вчитися, збиратися для спілкування та відпочинку або через які вони проїжджають, також надзвичайно важливі для повноцінного життя та розвитку дітей.

Стрімке перетворення великих міст на мегаполіси, швидке зростання міст у поєднанні зі збільшенням міграції із сільських районів у міста призвели до певних диспропорцій у розвитку міст. Так, у всьому світі крайня бідність часто зосереджена в міських поселеннях, темпи зростання населення в міських районах перевищують темпи розвитку інфраструктури, в тому числі житла. У містах більшими є прояви нерівності доступу до послуг, гірші екологія, санітарія, криміногенна ситуація. Забезпечення безпеки і стійкості міст означає забезпечення доступу до безпечного і доступного житла та благоустрій

населених пунктів. Це також передбачає інвестиції у громадський транспорт, створення зелених громадських місць і поліпшення міського планування й управління так, щоб ці процеси відбувалися за участю як дорослих мешканців, так і дітей та молоді.

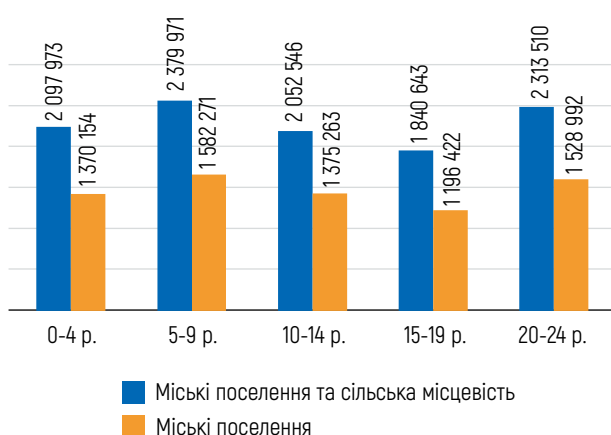
В умовах урбанізації протягом останніх двох десятиліть зростає необхідність вироблення конкретної політики, яка має впливати безпосередньо на дітей та молодь, створювати умови для забезпечення їх інтересів, всебічного розвитку та насолодження дитинством. Відповіддю на виклики урбанізованого світу стала Глобальна Ініціатива «Міста, дружні до дітей», що була ініційована ЮНІСЕФ. В рамках цієї ініціативи з 1996 року підтримуються міста та громади в їх зусиллях, спрямованих на створення сприятливого середовища для дітей та молоді. Також ініціатива об'єднує органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та інші зацікавлені сторони, такі як організації громадянського суспільства, приватний сектор, академічні спільноти, засоби масової інформації та, найголовніше, – організації для дітей і молоді, які хочуть зробити їх міста та громади більш дружніми

до наймолодших мешканців. З 2018 року Україна приєдналася до цього глобального руху. Наразі понад 200 міст та ОТГ висловили бажання приєднатися до цієї ініціативи.

Сучасна глобальна економіка – це економіка міст: нині в містах проживає половина населення планети, на них же припадає понад 80% світового ВВП. Щороку міське населення збільшується на 65 млн осіб. У 600 найбільших міських центрах (City 600), на частку яких припадає п'ята частина населення світу, виробляється 60% глобального ВВП¹⁰¹.

Україна відповідно до рейтингу країн світу за рівнем урбанізації посідає 89 місце з показником частки міського населення на рівні 69,0–69,5%¹⁰². У містах проживає 67,4% домогосподарств, частка дітей до 18 років у загальній кількості міського населення становить 17,3%. На початок 2018 р. в Україні чисельність дітей віком до 18 років становила 7,6 млн осіб¹⁰³. Із загальної кількості дітей дві третини (66,1%, або 5 026 968 осіб) проживає в містах, 2 042 329 осіб (33,9%) – у сільській місцевості. Серед дітей вікової категорії 0–17 років 51,1% становлять дівчата і 48,9% – хлопці. Із загальної кількості населення кожний четвертий (25,3%) – це дитина та/або молода людина.

Рис. 11.1. Вікова структура дітей та молоді, станом на 01.01.2018 р., осіб

Джерело: Держстат України.

¹⁰¹ McKinsey Global Institute 'Urban World: mapping the economic power of cities' Report, March 2011 http://www.mckinsey.com/mgi/publications/urban_world/index.asp

¹⁰² The United Nations Department of Economic and Social Affairs: Urban Population 2014. <http://www.un.org/en/development/desa/>

¹⁰³ За даними Державної служби статистики України, без урахування непідконтрольних територій Донецької та Луганської областей та тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя

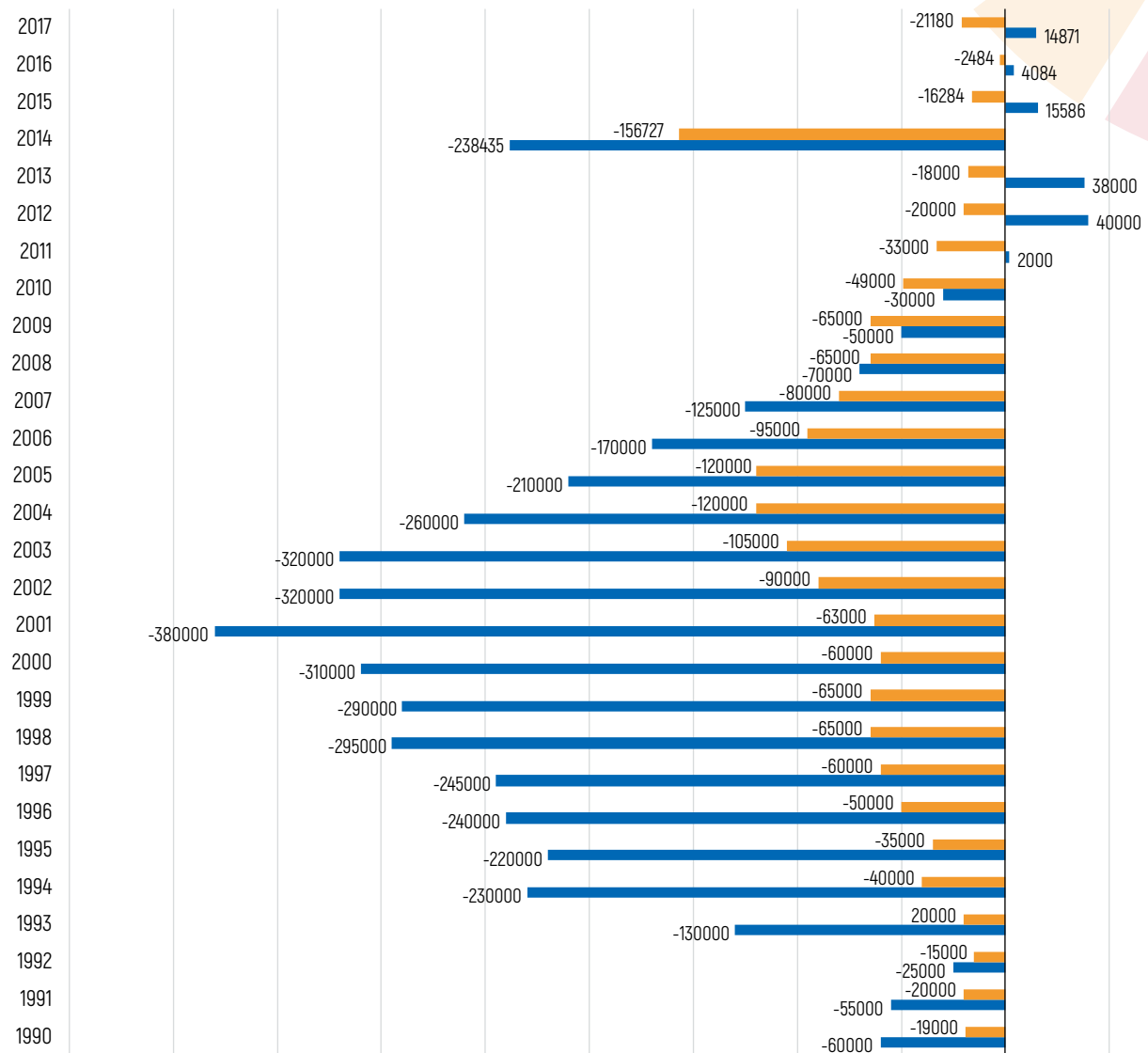
Чисельність дітей у сільській та міській місцевості скорочувалася з моменту незалежності до 2011 року. У містах, починаючи з 2011 року, спостерігалось певне зростання чисельності дітей (за винятком 2014 р.) при продовженні скорочення чисельності дитячого населення в сільських населених пунктах (рис. 11.2). Це зумовлено старою віковою структурою сільського населення, меншою чисельністю населення активного репродуктивного віку (у 2005–2015 рр. у сільській місцевості мешкало в 2,6 раза менше жінок віком 20–39 років, ніж у містах). Зазначимо, що у 2014 році чисельність дітей як у містах, так і у сільській місцевості суттєво зменшилась внаслідок воєнних дій і анексії частини території країни¹⁰⁴.

Швидке зростання кількості дітей в містах пов'язане, серед іншого, з внутрішньою міграцією їх батьків із сільської місцевості до міської у пошуках можливостей для самореалізації та більшої оплати праці.

Життя у містах дає багатьом дітям низку переваг у вигляді доступу до міських шкіл, закладів охорони здоров'я та культури, дитячих майданчиків тощо. Водночас зі збільшенням розміру міст зростають і витрати агломерації. Вони мають як фінансовий вимір – вартість власного чи найманого житла, рівень цін, так і негрошовий – забруднення, транспортні пробки, нерівність і злочинність, причому усі ці витрати, як правило, зростають з розміром міста. Саме в містах яскраво проявляється нерівність у наданні послуг з охорони здоров'я та освіти дітям. Розвиток інфраструктури та сфери послуг не встигає за зростанням міського населення, і базові потреби дітей не задовольняються у повному обсязі. У містах діти легше, ніж їх однолітки з сільських районів, можуть придбати алкоголь і наркотики. Неблагополучні сім'ї, сексуальне та домашнє насильство над дітьми також підвищують їх уразливість. До групи підвищеного ризику входять діти, що не відвідують школу, живуть на вулиці чи виховуються в інтернатних закладах.

¹⁰⁴ Дані щодо чисельності постійного населення на 1 січня 2015 року наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя. Розрахунки (оцінки) чисельності постійного населення здійснено на основі наявних адміністративних даних щодо державної реєстрації народження і смерті та зміни реєстрації постійного місця проживання (за 2014 рік адміністративні дані по Україні, Донецькій, Луганській областях – без урахування частини зони проведення антитерористичної операції).

Рис. 11.2. Зміни чисельності дітей за типом місцевості проживання, Україна, 1990–2017 рр., осіб

Джерело: Держстат України.

Безпечний та сталий розвиток міст і громад означає, насамперед, забезпечення доступу сімей з дітьми та молоді до безпечного й доступного житла, благоустрій населених пунктів, зокрема: інвестування в розвиток мережи громадського транспорту; створення зелених громадських місць; вдосконалення міського планування й управління за участю громадян, включаючи сім'ї з дітьми та молодь.

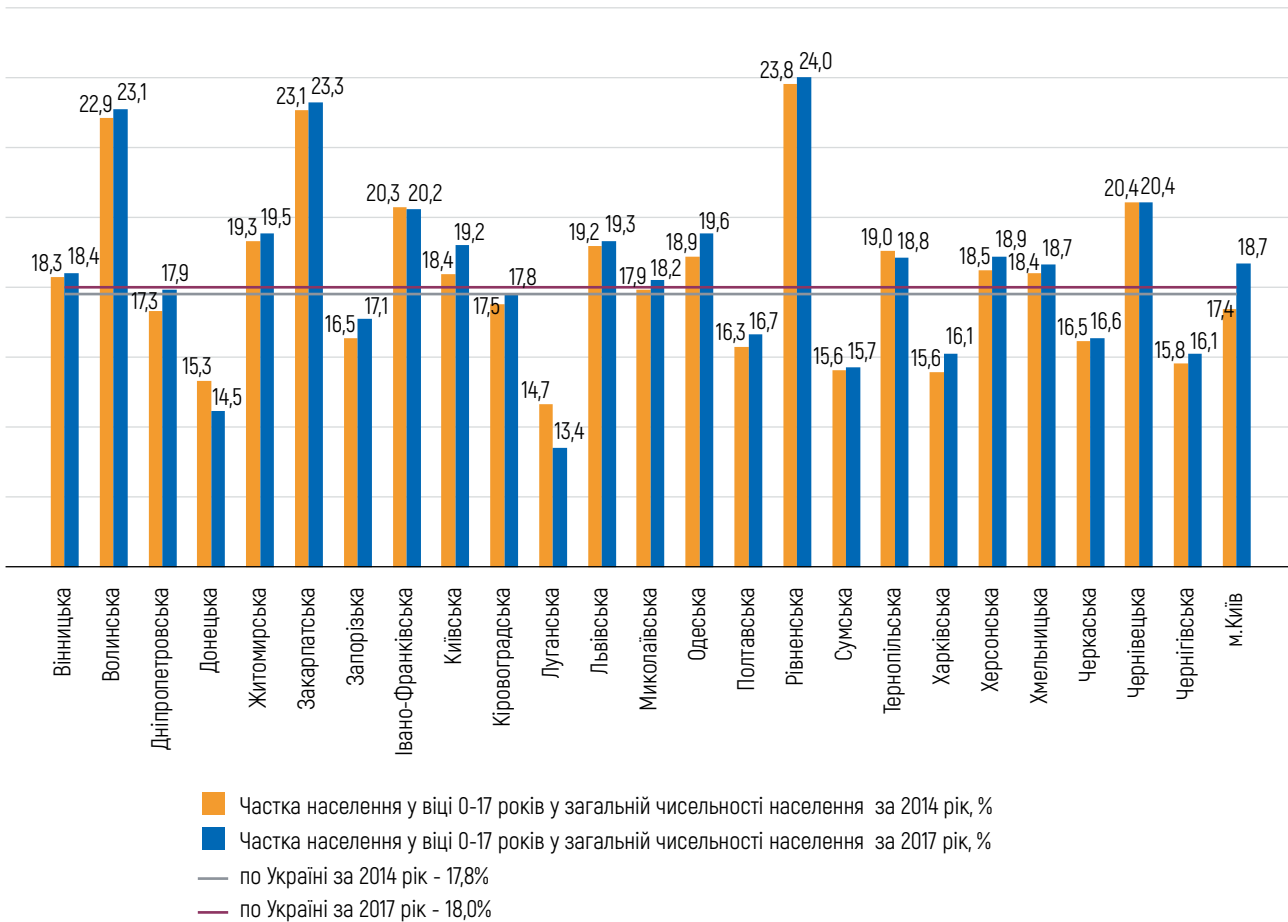
Забезпеченість житлом та його характеристики. Одними з основних характеристик умов життя домогосподарств є забезпеченість житлом і рівень його благоустрою. Частка домогосподарств з дітьми становила у 2018 році 39,7% у загальній їх кількості (14934,9 тис). Переважна більшість домогосподарств України (94%) мають окреме житло (окрему квартиру

або індивідуальний будинок). Разом із тим 4% домогосподарств усе ще мешкають у комунальних квартирах та гуртожитках.

За даними Держстату України¹⁰⁵, суттєва частка домогосподарств забезпечена житловою площею недостатньою мірою. Житлова площа 39% домогосподарств нижче санітарної норми (13,65 кв. м на одну особу), у великих містах – 48%, у малих – 36%, у сільській місцевості – 30% домогосподарств. Зокрема, житлова площа чверті домогосподарств становить від 9,01 кв. м до 13,65 кв. м на одну особу, 9% – менше 7,5 кв. м, 5% домогосподарств – від 7,5 до 9 кв. м.

¹⁰⁵ Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) за 2018 рік. Держстат України. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Рис. 11.3. Частка дітей у загальній чисельності населення за регіонами України станом на 01.01.2018 р. порівняно з 01.01.2015 р., %

Джерело: Держстат України.

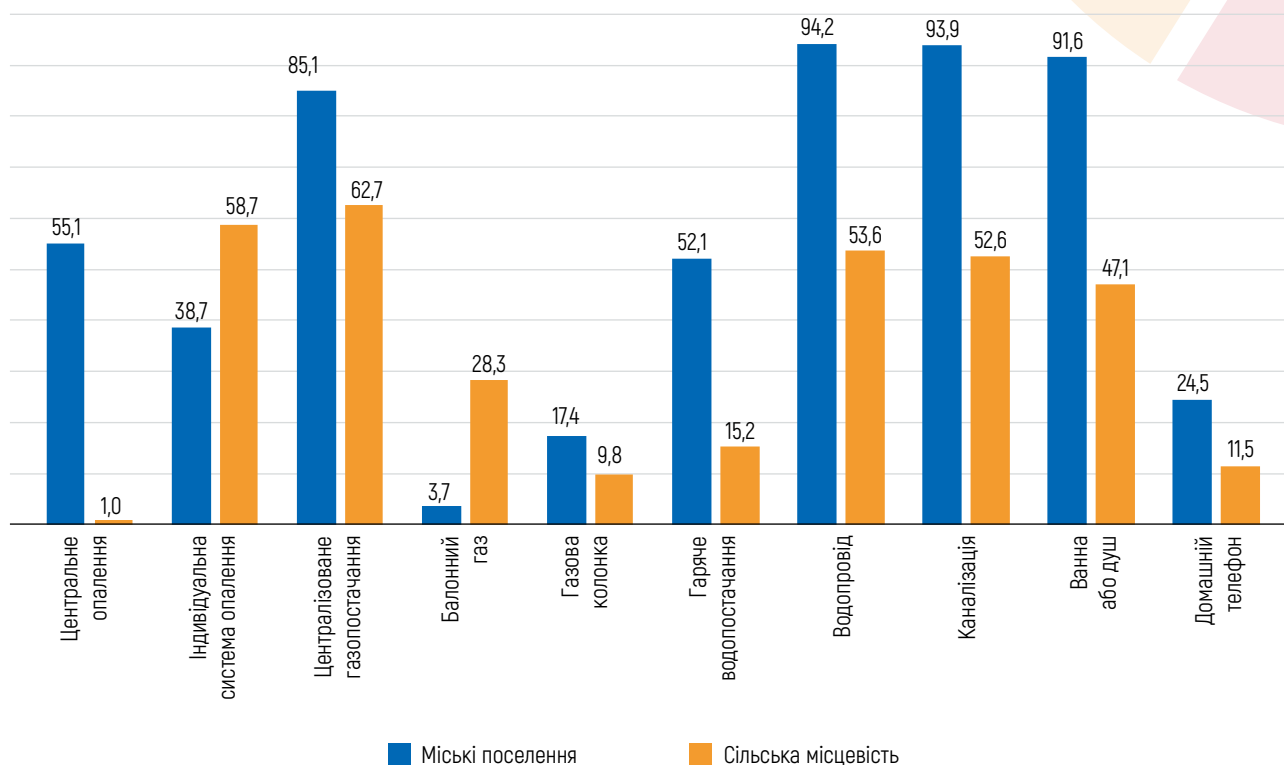
Значна частина сімей з дітьми вимушено проживає у складних дво-трипоколінних домогосподарствах з великою скупченістю мешканців. До складу майже кожного п'ятого домогосподарства входить молода сім'я, в якій дружина та чоловік мають вік до 35 років включно. За даними опитування, у перенаселеному житлі проживає 54% населення України. У міських поселеннях частка таких осіб становить 57% (у великих містах – 63%, у малих містах – 49%), у селах – 47%. Майже кожне п'яте домогосподарство проживає в житлі, збудованому до 1960 р., – 15% міських домогосподарств та чверть сільських. Житловий фонд 70% домогосподарств збудований у 1960–80-х роках (73% – міських домогосподарств та 64% – сільських).

Крім того, житло подекуди не відповідає навіть елементарним вимогам. Житло 37% домогосподарств обладнане центральним

опаленням, а 45% домогосподарств мають індивідуальну систему опалення. Централізованим газопостачанням користуються 78% домогосподарств, балонним газом – 12%. Газову колонку у своєму житлі мають 15%, гаряче водопостачання – 40% домогосподарств. Водопроводом і каналізацією обладнано житло відповідно 81% та 80% домогосподарств, ванну або душ мають 77% домогосподарств.

Рівень благоустрою житла міських домогосподарств вище, ніж сільських (рис. 11.4). Рівень благоустрою житла домогосподарств із дітьми дещо кращий, ніж без дітей. За даними Держстату України, частка домогосподарств із дітьми, які проживають у житлі, обладнаному основними видами благоустрою, за окремими видами на 4–10 в. п. вища, ніж серед домогосподарств без дітей, у сільській місцевості – відповідно на 3–16 в. п.

Рис. 11.4. Домогосподарства, житло яких обладнано вигодами, за типом місцевості проживання, 2018 рік, %

Джерело: Держстат України.

За підсумками опитування у 2018 році, 56% домогосподарств задоволені в цілому або дуже задоволені своїми житловими умовами. У великих містах такі оцінки дали 63% домогосподарств, у малих – 58%, у сільській місцевості – 45%. Загалом 15% домогосподарств (12% у містах та кожне п'яте у сільській місцевості) незадоволені або дуже незадоволені своїми житловими умовами. Не дуже задоволені своїм житлом 30% домогосподарств.

Ступінь задоволення житловими умовами домогосподарств із дітьми дещо нижчий, ніж у домогосподарствах без дітей. Задоволені або дуже задоволені своїми житловими умовами 54% домогосподарств із дітьми проти 57% без дітей. Задоволені або дуже задоволені своїми житловими умовами 55% домогосподарств з однією дитиною та 52% домогосподарств, які мають двох дітей. Разом із тим 29% (у 2017р. – 22%) багатодітних домогосподарств незадоволені або дуже незадоволені своїм житлом.

Упродовж останніх років ситуація з поліпшенням житлових умов населення не

покращується. Частка сімей та однаків, які в 2010–2014 рр. перебували у черзі на квартиру та протягом відповідного року отримали житло, не перевищувала 0,9% (у 2014 році – 0,4%)¹⁰⁶. Звичайно, міське населення може поліпшити житлові умови також за рахунок інвестування в будівництво власних коштів. Проте наразі лише незначна кількість сімей, особливо сімей з дітьми, має можливість здійснювати такі інвестиції. Причинами такої ситуації слід вважати як низький рівень доходів більшості сімей з дітьми та високі кредитні ставки, так і відсутність цивілізованого ринку житла та незначні масштаби будівництва дешевого житла на кшталт соціального.

Своєю чергою, формування сучасного ринку житла обмежене низькими матеріальними можливостями українських домогосподарств. Нерозвиненість системи іпотечного кредитування практично виключає з числа учасників ринку групу населення з середніми статками.

¹⁰⁶ Житловий фонд України. Статистичний збірник. Держстат, К. 2017 рік. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця 11.1. Надання житла населенню України

Характеристики надання житла	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Перебувало у черзі на кінець року, тис. сімей	1047	1002	945	746	657
Одержали житло протягом року: – усього, тис. сімей	10	7	7	6	3
– % до кількості сімей та однаків, які перебували у черзі на кінець попереднього року	0,9	0,6	0,7	0,6	0,4

Джерело: Держстат України.

Державна соціально-економічна програма «Доступне житло» покликана створити дієвий механізм надання державної підтримки для будівництва (придбання) доступного житла та розв'язання проблеми забезпечення житлом населення. У зв'язку з обмеженістю бюджетних коштів протягом 2015–2016 років

програма не фінансувалася за кошти державного бюджету. Фінансування поновилось у 2017 році, коли було виділено 29,6 млн грн на придбання 91 квартири. У 2018 році сума коштів державного бюджету була збільшена до 85,3 млн грн, на які придбано 237 квартир (табл. 11.2).

Таблиця 11.2. Показники виконання Державної соціально-економічної програми «Доступне житло»¹⁰¹

Рік	Кількість квартир, од.	Надано державної підтримки, з неї за рахунок коштів			
		державного бюджету		місцевих бюджетів	
		Кількість квартир, од.	Сума, млн грн	Кількість квартир, од.	Сума, млн грн
2010	590	590	71,4	–	–
2011	792	792	98,2	–	–
2012	1 258	1 222	156,6	36	3,0
2013	823	802	91,1	21	1,6
2014	147	144	17,9	3	0,4
2015	11	0	0,0	11	1,3
2016	39	0	0,0	39	6,5
2017	111	91	29,6	20	4,9
2018	263	237	85,3	26	9,8
Усього	4 034	3 848	550,1	156	27,5

Джерело: Мінрегіон України.

Транспорт та безпека дорожнього руху.

Розширення території міст, зростання чисельності міського населення вимагають розвитку транспортних систем. Розвинута транспортна мережа та якісна транспортна інфраструктура забезпечують доступ населення до послуг, товарів та інші можливості. Одночасно виявляються властиві містам транспортно-експлуатаційні та планувальні проблеми, які особливо гостро відчуваються у великих містах (з населенням понад 250 тис. осіб), де використовують декілька видів міського транспорту.

Автомобільний бум останнім часом призвів до значного завантаження вулиць міста автомобілями, при цьому темпи будівництва інфраструктури, необхідної для обслуговування автомобілів у містах, не відповідають потребам. У містах на транспорт припадає до 70% хімічного й 90% шумового забруднення. Унаслідок зростання кількості автомобілів на автомобільний транспорт припадає 94% викидів оксиду вуглецю та 44% – оксиду азоту. Майже на 60% забруднення атмосфери у великих містах залежить від роботи пересувних транспортних засобів. Так, за інформацією управління екології та природних ресурсів КМДА, 90% антропо-

¹⁰¹ <https://www.molod-kredit.gov.ua/zhytlovi-prohramy/dostupne-zhytlo/statystyka>

генних джерел забруднення повітря Києва – це пересувні джерела, тобто транспорт. Лише близько 4% загалом припадає на літаки, поїзди, водний транспорт та викиди від підприємств¹⁰⁸.

Найбільш забрудненим є повітря українських міст. За даними Держстату, у 2017 році в Україні (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини територій у Донецькій та Луганській областях) викиди забруднюючих речовин у атмосферу становили 2584,9 тис. т (у 2016 р. – 3078,1 тис. т). Найбільш забрудненими є міста Кривий Ріг (323,9 тис. т), Енергодар (105,3 тис. т), Запоріжжя (69,9 тис. т), Добротвір (49,8 тис. т), Ладижин (94,7 тис. т), Кам'янське (57,8 тис. т), Київ (45,5 тис. т). Найменше викидів забруднюючих речовин в атмосферу спостерігалось у містах Хмельницької, Тернопільської і Рівненської областей.

Високий рівень та недостатній контроль за забрудненням атмосферного повітря автотранспортними засобами спричинює активізацію хвороб у дітей в містах, зокрема алергії, хвороб органів дихання, частка яких у загальній кількості уперше зареєстрованих випадків захворювань є стабільно високою протягом останніх років і становила 70% у 2017 році.

Крім зазначеного, суттєву небезпеку для міських дітей становить складна дорожньо-транспортна ситуація на дорогах. В Україні рівень смертності та травматизму внаслідок дорожньо-транспортних пригод є одним із найвищих у Європі. За даними Патрульної поліції України, за період з 01.01.2018 року по 30.09.2018 року зафіксовано 108 070 дорожньо-транспортних пригод, або 396 за добу, з них: 17 319 ДТП з постраждалими (63 за добу), загинуло 2 266 осіб (8 осіб за добу), травмовано 22 394 особи (82 особи за добу). Статистика ДТП з вини та за участі дітей просто вражає. За даними Патрульної поліції України, за вказаний період зафіксовано 3 228 ДТП за участі дітей (до 18 років), із них 2 790 з потерпілими, 129 дітей загинуло, 3 015 травмовано¹⁰⁹.

Зелені зони та зони відпочинку. Невід'ємним правом дитини є життя у безпечному та чистому середовищі та право на дитинство, ігри й відпочинок. Нині дуже важливо, щоб у містах, де постійно йдуть забудови та зростає засилля автотранспорту, діти мали сучасні публічні простори й зелені зони відпочинку (парки, сквери). Озеленення територій – це, перш за все, турбота про здоров'я дітей та екологію.

За даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, загальна площа зелених насаджень усіх видів у межах територій міст та інших населених пунктів України (без урахування даних АР Крим та м. Севастополь) на 01.01.2018 р. становила близько 479,3 тис. гектарів (понад 494,0 тис. гектарів станом на 01.01.2017 р.). У 2018 році площа зелених насаджень загального користування перевищувала 134,0 тис. гектарів, площа парків культури та відпочинку становила майже 18,1 тис. гектарів, набережних та бульварів – майже 4,5 тис. гектарів, гідропарків, лугопарків, лісопарків – 29,9 тис. гектарів. Зменшилась загальна площа зелених насаджень на 15 тис. гектарів (11%), зокрема зменшилися площа зелених насаджень загального користування, охоплених доглядом, на 4,5 тис. га (3%), площа міських лісів – на 4,6 тис. га (4,5%), площа зелених насаджень обмеженого користування – на 2,4 тис. га (2,5%), площа зелених насаджень спеціального призначення – на 9,1 тис. га (11,5%).

Згідно зі статтею 30 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», вирішення питань щодо організації благоустрою населених пунктів, здійснення контролю за станом благоустрою виробничих територій, організації озеленення, охорони зелених насаджень, а також здійснення контролю за додержанням земельного та природоохоронного законодавства належить до компетенції виконавчих органів сільських, селищних, міських рад. Отже, саме місцева влада при плануванні роботи міських служб та забезпеченні надання послуг має поставити інтереси дітей на перше місце та забезпечити створення захищених районів для більш безпечного і здорового життя та відпочинку дітей.

¹⁰⁸ <https://hmarochos.kiev.ua/2018/11/15/vikidi-vid-transportu-vidpovidayut-za-90-zabrudnennya-povityrya-v-kiyevi/>

¹⁰⁹ www.labcentr.kr.ua.

Локалізація ЦСР та ініціатива «Громада, дружня до дітей та молоді». Протягом останнього часу спостерігається тенденція до зростання зацікавленості органів місцевого самоврядування у досягненні ЦСР та підтримці найуразливіших груп населення, у тому числі шляхом локалізації ЦСР та покращення стандартів життя у містах та громадах. Одним із інструментів змін на локальному рівні є розбудова середовища, дружнього до дітей і молоді. Тільки те місто чи громада, де є діти та молодь, має потенціал для сталого розвитку. В Україні ініціативою «Громада, дружня до дітей та молоді» охоплено близько 200 міст та громад, що складає понад 8% населення. Офіційними партнерами впровадження в Україні ініціативи «Громада, дружня до дітей та молоді» є: Міністерство соціальної політики України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерство молоді та спорту України, Дитячий фонд ООН, Фонд ООН у галузі народонаселення, Всеукраїнська асоціація органів місцевого самоврядування «Асоціація міст України», Асоціація органів місцевого самоврядування «Асоціація об'єднаних територіальних громад» та Громадська спілка «Національна молодіжна рада України».

Робота в рамках ініціативи «Громада, дружня до дітей та молоді» здійснюється за п'ятьма основними напрямками дотримання прав дітей та молоді у громаді. Ці напрями були адаптовані для використання у процесі планування розвитку міста/громади з урахуванням специфіки локального розвитку в Україні в умовах децентралізаційної реформи. Партисипативне планування розвитку міста/громади на основі ЦСР з одночасним створенням механізмів дотримання прав дитини за мінімум 3-ма із 5-ти ключових напрямів та реалізація відповідного Плану дій є умовою набуття містом/громадою статусу «Громада, дружня до дітей та молоді». Завдяки поширенню ініціативи в Україні прискорюється прогрес у досягненні Цілі 11 в Україні із забезпеченням синергетичного ефекту для прискорення досягнення інших ЦСР шляхом створення належних умов для розвитку дітей та молоді.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ПІДҐРУНТЯ

Наразі в Україні діє Державна програма забезпечення молоді житлом на 2013–2020 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 24.10.2012 р. № 967¹¹⁰. Починаючи з 2015 року і донині видатки за КПКВК 2751390 «Надання пільгового довгострокового державного кредиту молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла» з державного бюджету не передбачалися. Фінансування пільгового кредитування молоді здійснюється на теперішній час лише місцевими бюджетами за місцевими житловими програмами.

Постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 р. № 819 «Деякі питання забезпечення громадян доступним житлом» затверджено Порядок надання державної підтримки та забезпечення громадян доступним житлом та Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання державної підтримки для будівництва (придбання) доступного житла. Забезпечення громадян доступним житлом здійснюється шляхом надання державної підтримки, яка полягає у сплаті державою:

- 30% вартості будівництва (придбання) доступного житла;
- 50% вартості будівництва (придбання) доступного житла для громадян, на яких поширюється дія пунктів 19 та 20 частини першої статті 6, пунктів 10–14 частини другої статті 7 та абзаців четвертого, шостого і восьмого пункту 1 статті 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;

50% вартості будівництва (придбання доступного житла та/або пільгового іпотечного житлового кредиту) для громадян, на яких поширюється дія Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

Окрім державної програми забезпечення доступним житлом, громадянам можуть бути доступні місцеві програми, умови надання підтримки за якими визначаються особливими умовами, встановленими чинними нормативними актами, виданими державними органами відповідного регіону.

МОНІТОРИНГ ПОКАЗНИКІВ ТА ЇХ ДЕЗАГРЕГАЦІЯ

Показник	Деагрегація даних за:					
	віком	статтю	регіоном проживання	типом місцевості проживання (місто-село)	рівнем освіти	інше
Частка домогосподарств із дітьми та молодих сімей, які отримали житло за державними програмами, у загальній кількості тих, що потребують покращення житлових умов, %	✓	✗	✓	✓	✗	✗
Частка транспортних засобів громадського транспорту, обладнаних/приспосованих для батьків з дитячими візочками та людей з інвалідністю, у загальній кількості рухомого складу, %	✗	✗	✓	✓	✗	✗
Площа зелених насаджень загального користування на одну особу, кв. м	✗	✗	✓	✓	✗	✗
Кількість громад, які у встановленому порядку отримали статус кандидата або статус «Громади, дружня до дітей та молоді», од.	✗	✗	✓	✓	✗	✗

¹¹⁰ <https://www.molod-kredit.gov.ua/zhytlovi-prohamy/pilhove-molodizhne-kredytuvannia>

Ціль 16. Мир, справедливість та сильні інститути

Завдання 16.1.	Значно скоротити поширеність усіх форм насильства над дітьми
Завдання 16.2.	Покласти край наругам, експлуатації, торгівлі й усім формам насильства і тортур щодо дітей
Завдання 16.3.	Забезпечити правовий супровід та рівний доступ дітей до правосуддя

Для забезпечення розбудови мирного та інклюзивного суспільства необхідно викоринити всі форми насилля щодо дітей. Також необхідно забезпечити доступ до правосуддя для всіх та створити ефективні та підзвітні інститути на всіх рівнях. Можливість вести життя, вільне від усіх форм насильства, визначає, чи зможе дитина і будь-яка інша молода людина повною мірою користуватися і реалізовувати свої права.

Діти особливо уразливі до насильства через свій вік, дуже маленькі діти, зокрема, не мають достатніх знань про свої права і не здатні висловитися й захистити себе. Найчастіше насильство щодо дітей відбувається з боку дорослих, у тому числі тих, хто обіймає керівні посади. Різні форми насилля зустріча-

ються в усіх ситуаціях життя дітей, включаючи дім, школу, пенітенціарну систему, альтернативні умови догляду, роботу. Насильство щодо дітей має не тільки фізичну форму, а й включає зневагу, експлуатацію, а також психологічне насильство. Визнаючи довгострокові негативні наслідки, які насильство може мати для дітей, у 2006 році Генеральний секретар ООН затвердив мандат Спеціального представника ООН – Генеральний секретар з питань насильства щодо дітей.¹⁰⁵

Питання забезпечення миру, поваги, недопущення будь-яких форм насильства по відношенню до дітей, захист дітей та доступ до правосуддя залишаються надзвичайно актуальними та важливими для утвердження України як правової демократичної держави.

ОГЛЯД СИТУАЦІЇ

Упродовж останніх років в Україні спостерігається тенденція до зменшення кількості виявлених дітей, які постраждали від різних форм насильства. Це пояснюється як упродовженням низки заходів, реалізованих на національному та регіональному рівнях, так і відсутністю інформації з окупованих частини території Донецької та Луганської областей, а також з АР Крим і м. Севастополь. Збройний конфлікт, що вже п'ятий рік триває в Україні, поглиблює проблеми та негативно впливає на загальну ситуацію щодо жорстокості та насильства в суспільстві, особливо щодо дітей.

Попередження насильства та жорсткого поводження щодо дітей. За даними Національної поліції, у 2017 р. щодо дітей учинено 4 639 кримінальних правопорушень (у 2016 р. – 5 406). Від кримінальних правопорушень потерпіло 5 087 дітей (у 2016 р. – 5 752), у тому числі 1 712 – від тяжких та особливо тяжких злочинів. У 2017 р. зареєстровано 179 кримінальних правопорушень за розбещення неповнолітніх, 79 – за зґвалтування, 112 – за насильницьке задоволення

¹⁰⁵ <https://archive.crin.org/en/home/rights/themes/violence.html>

статевої пристрасті неприродним способом та 37 – за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості¹¹² (рис. 16.1).

У 2018 році жертвами злочинів стали 4 727 дітей (на 88 осіб більше, ніж у 2017 році). При загальному зменшенні у 2018 році кількості випадків згвалтувань, розбоїв, грабіжів, торгівлі людьми до 92 осіб збільшилася кількість навмисних убивств дітей (у 2017 році – 84 особи).

Згідно з дослідженнями Ради Європи, 21% українських дітей зазнають різних форм сексуального насильства, кожна третя дитина стає жертвою фізичного насильства, а кожна друга – психологічного¹¹³.

Сімейне насилля. За даними Міністерства соціальної політики України, кількість звернень щодо насильства в родині майже не змінюється протягом кількох останніх років: у 2016 році – 95 322 звернення від дорослих осіб та 821 звернення від дітей; у 2017 році – 95 706 від дорослих та 539 від дітей. У 2013–2018 роках 90% тих, хто звертався щодо насильства в сім'ї до органів держави, були жінки, 8,5–9% – чоловіки та 1–1,5% – діти¹¹⁴.

Дані мультиіндикаторного кластерного обстеження домогосподарств, проведеного у 2012 році, також свідчать, що протягом одного місяця, що передував обстеженню, 61,2% дітей віком 2–14 років в Україні зазнавали принаймні одного з видів психологічного або фізичного покарання з боку членів сім'ї.

В Україні продовжується робота щодо профілактики та попередження насильства та жорстокого поводження щодо дітей. Так:

- набув чинності Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»¹¹⁵, який захищає дітей від усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють;

- затверджено новий Порядок розгляду звернень і повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення¹¹⁶;
- розпочато пілотний проект з упровадження поліцейської мережі протидії домашньому насильству «Поліна».

Булінг. Останнім часом все більше занепокоєння викликає тенденція до збільшення випадків булінгу (цькування) в школах та позашкільних закладів. Згідно з дослідженням, проведеним ЮНІСЕФ у 2016–2017 рр. серед дітей віком 11–17 років, 67% дітей зазначили, що протягом трьох місяців, що передували дослідженню, вони так чи інакше стикалися з явищем булінгу, в т. ч. у якості жертви, агресора або свідка. Зокрема жертвами булінгу стали 24% опитаних, при цьому майже половина жертв (48%) нікому не розповідали про ці випадки.

За даними опитування, проведеного у 2018 році Українським інститутом соціальних досліджень імені О. Яременка 38% учнів-респондентів ставали жертвами образ протягом останніх двох місяців, а ображали інших у цей період 35% учнів.

Останні дослідження довели, що булінг є доволі поширеною проблемою не лише серед підлітків, але й серед учнів молодших класів. Дані звіту, що ґрунтуються на результатах проведеного у квітні – травні 2018 р. анкетування репрезентативної вибірки учнів 4-х класів, які завершили здобуття початкової освіти у 2017/2018 навчальному році, засвідчили, що 18,4% і 11,8% учням ЗЗСО відповідно кілька разів на тиждень або кожного дня говорили образливі слова. 22,9% випускників початкової школи зазначили, що їм говорили образливі слова кілька разів на місяць. Водночас 46,9%, тобто майже половина здобувачів початкової освіти, упевнені в тому, що в школі вони ніколи або майже ніколи не чули образливих слів.

Із ситуацією фізичного насилля (стусани, штовхання, побиття) з боку однолітків чи

¹¹² https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113898&libid=100820

¹¹³ <https://www.president.gov.ua/news/upovnovazhenij-prezidenta-ukrayini-z-prav-ditini-vzyav-uchas-46094>

¹¹⁴ <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46832511>

¹¹⁵ Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

¹¹⁶ Наказ Міністерства соціальної політики, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства освіти і науки, Міністерства охорони здоров'я від 19.08.2014 № 564/836/945/577 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення».

старших учнів ніколи або майже ніколи не стикалися 74,6% випускників початкової школи. Водночас 15,6% учнів повідомили, що однокласники та старшокласники штовхали або били їх кілька разів на місяць, а 6,1% і 3,7% заявили, що така ситуація траплялася з ними кілька разів на тиждень або щодня відповідно. Тобто один учень із десяти, які брали участь у моніторинговому дослідженні, фактично повідомив, що його в ЗЗСО часто ображають однокласники чи старшокласники.

При цьому в Україні простежується залежність між матеріальним станом родини та залученістю до булінгу (як у статусі жертви, так і в статусі булера): 43% дітей, що походять із родин із низьким матеріальним статусом, ображали інших дітей, а 50% таких дітей ставали жертвами булінгу¹¹⁷.

За даними МОН, протягом 2017 р. в українських школах зафіксували близько 109 тис. звернень до психологів через цькування, при цьому до фахівців звертались як самі учні, так і батьки та вчителі¹¹⁸. Серед основних факторів, що провокують булінг, опитані зазначали низьку відкритість жертв до спілкування та малозабезпеченість родини. Поширеним явищем стає і практика цькування в інтернет-мережі: аналіз дзвін-

ків на Національну дитячу «гарячу» лінію протягом 2017–2018 рр. показує, що серед 13,4 тис. усіх звернень щодо небезпек, із якими стикаються діти в інтернеті, 2,8 тис. стосувалися секстингу (розповсюдження фото/відео інтимного характеру проти бажанья жертви), 1,4 тис. – грумінгу (налагодження довірливих стосунків із дитиною з метою отримання від неї особистої інформації для подальшого шантажування), 925 – кібербулінгу, тобто цькування в соціальних мережах, текстових месенджерах, електронних листах тощо.

Економічна експлуатація, включаючи дитячу працю. Результати перевірок Державної служби з питань праці свідчать про незначну кількість підприємств (близько 3%), на яких виявлено порушення законодавства про працю неповнолітніх. Упродовж 2011–2017 рр. кількість працюючих неповнолітніх, виявлених на перевірених підприємствах, зменшилася (табл. 16.2).

З метою запобігання економічній експлуатації дітей в Україні територіальними державними інспекціями з питань праці укладаються угоди про співпрацю у сфері обміну інформацією про випадки порушення законодавства про працю неповнолітніх з державними закладами та установами.

Таблиця 16.2. Інформація про результати перевірок щодо додержання законодавства про працю неповнолітніх, Україна, 2013–2017 рр.

Показники	Рік			
	2013	2014	2016	2017
Кількість перевірених підприємств, де застосовувалася праця неповнолітніх, од.	546	163	101	90
Кількість працюючих неповнолітніх, усього, осіб, з них:	1 082	334	245	177
– до 14 років	6	0	0	0
– 14–15 років	87	15	54	2
– 16–18 років	989	319	191	175
Кількість підприємств, на яких виявлено порушення законодавства про працю щодо неповнолітніх, од.	529	219	43	58

Джерело: Державна служба України з питань праці.

¹¹⁷ Звіт про результати першого циклу загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти «Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти» 2018 р. Частина V. Булінг у початковій школі / Український центр оцінювання якості освіти. Київ, 2019. 50 с.

¹¹⁸ <https://www.5.ua/suspilstvo/torik-v-ukraini-narakhuvay-maizhe-110-tys-zvernen-pro-bulinh-175437.html>

Торгівля дітьми, контрабанда та викрадення. Упродовж 2012–2017 рр. Міністерство соціальної політики України встановило

статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми, 52 дітям, з них 18 дівчаток, які зазнали сексуальної експлуатації (табл. 16.3).

Таблиця 16.3. Кількість дітей, яким надано статус постраждалих від торгівлі людьми, за видами експлуатації, 2013–2018 рр., осіб

Рік	Стать	Трудова	Сексуальна	Залучення дитини до жебракування	Продаж дитини	Змішана (сексуальна та трудова)
2013	Хлопчики	-		-	-	-
	Дівчатка	1	5	1	1	-
2014	Хлопчики	2		-	1	-
	Дівчатка	2		-	-	-
2015	Хлопчики	3		2	-	-
	Дівчатка	2	1	3	-	-
2016	Хлопчики	3		-	-	-
	Дівчатка	-	2	-	-	1
2017	Хлопчики	1		1	2	-
	Дівчатка	2	8	1	1	-
01.01. – 08.06.2018	Хлопчики	-	-	-	3	-
	Дівчатка	-	1	-	-	-
Загалом		16	18	8	8	2

Джерело: Мінсоцполітики України.

З метою гармонізації національного законодавства з положеннями Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми у 2011 р. ухвалено Закон України «Про протидію торгівлі людьми»¹¹⁹, схвалена і реалізується Державна соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2020 року¹²⁰. Механізми захисту дітей від торгівлі людьми унормовано рядом нормативно-правових актів у сфері протидії торгівлі людьми. У межах виконання Плану заходів Міністерства освіти і науки щодо протидії торгівлі людьми на період до 2020 року в закладах освіти впроваджено програму виховних заходів з попередження торгівлі людьми¹²¹; проведено інформаційно-роз'яснювальну роботу¹²². Міністерством внутрішніх справ спільно з Національною поліцією організовано вивчення стану досу-

дового розслідування у кримінальних провадженнях, пов'язаних з торгівлею людьми.

Щодо викрадення дітей, то Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, яка набула чинності для України у 2006 р., застосовується у відносинах між Україною та 76 державами-учасницями. В Україні центральним органом для виконання передбачених Конвенцією функцій визначено Міністерство юстиції України, що діє безпосередньо або через територіальні управління юстиції. З метою роз'яснення питань застосування судами під час розгляду цивільних справ щодо викрадення дітей Вищим спеціалізованим судом з розгляду цивільних і кримінальних справ у 2014 р. ухвалено відповідну постанову¹²³. Функції та механізм взаємодії залучених до виконання Конвенції органів влади визначаються Порядком виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викра-

¹¹⁹ Закон України від 20.09.2011 № 3748-VI «Про протидію торгівлі людьми»

¹²⁰ Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 № 111 «Про затвердження Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2015 року».

¹²¹ Наказ Міністерства освіти і науки України від 08.04.2016 № 405 «Про затвердження плану заходів Міністерства освіти і науки щодо протидії торгівлі людьми на період до 2020 року».

¹²² Там само.

¹²³ Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду від 17.10.2014 № 8 «Про узагальнення судової практики розгляду справ із застосуванням Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980 р. (Гаазька Конвенція)».

дення дітей¹²⁴, до якого було внесено зміни з метою покращення механізму виконання Конвенції¹²⁵.

У 2011–2017 рр. Мін'юстом опрацьовано 401 заяву, з яких 219 отримано від іноземних Центральних органів, з них 188 заяв – про сприяння поверненню дитини з України до іноземної держави, 31 заява – про забезпечення реалізації прав доступу до дитини, яка проживає в Україні. 182 заяви спрямовано Мін'юстом до іноземних Центральних органів, з них 159 заяв – про сприяння поверненню дитини з іноземної держави в Україну, 23 заяви – про забезпечення реалізації прав доступу до дитини, яка проживає за кордоном.

Сексуальна експлуатація та сексуальне насильство. Проблема сексуального насильства проти дітей є найбільш чутливою. Часто вона виявляється тоді, коли дитина вже кілька років страждає від такого насильства і відбуваються зміни у її поведінці чи розвитку. Близькі, які перебувають поряд із постраждалою дитиною, не завжди компетентні в питаннях захисту прав дитини або не реагують на такі випадки. Під час опитування, яке проводилось в Україні в рамках проекту

Ради Європи у 2014 році, 20% дітей розповіли, що зазнавали сексуального насильства в тій чи іншій формі: контактне (зґвалтування, торкання статевих органів чи примус до цього) та безконтактне (демонстрація оголених частин тіла дитині, підглядання, зваблення та непристойні пропозиції), табл. 16.4.

Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є особливо небезпечними щодо неповнолітніх та малолітніх осіб. З метою запобігання цьому Україною ратифіковано Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, яка набрала чинності у 2012 р.¹²⁶. У 2018 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації»¹²⁷, що криміналізує статеві зносини повнолітньої людини з особою, яка не досягла 16-річного віку.

Діти, які живуть або працюють на вулиці. Зменшилася кількість дітей, яких вилучають з вулиці у ході проведення профілактичних заходів, під час яких обстежують традиційні місця перебування безпритульних дітей

Таблиця 16.4. Кількість потерпілих малолітніх (до 14 років) і неповнолітніх (14–18 років) осіб від злочинів, що перебували у провадженні органів Національної поліції та міліції, Україна, 2013–2017 рр.

Рік	Показники	Ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини»	Ст. 152 «Зґвалтування»	Ст. 153 «Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом»	Ст. 155 «Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку»	Ст. 156 «Розбещення неповнолітніх»
2013	Малолітні	2	33	53	26	112
	Неповнолітні	3	57	42	30	59
2014	Малолітні	1	18	36	11	68
	Неповнолітні	1	62	24	28	51
2015	Малолітні	0	18	27	8	75
	Неповнолітні	6	46	21	13	39
2016	Малолітні	1	26	36	8	104
	Неповнолітні	3	47	28	25	62
2017	Малолітні	9	27	65	13	140
	Неповнолітні	10	52	47	24	52

Джерело: Національна поліція України.

¹²⁴ Постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2006 № 952 «Про затвердження порядку виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей».

¹²⁵ Постанова Кабінету Міністрів України від 22.11.2017 № 889 «Про внесення змін до Порядку виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей».

¹²⁶ Закон України від 20.06.2012 № 4988-VI «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства».

¹²⁷ Закон України від 14.03.2018 № 2334-VIII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації».

(табл. 16.5). Зниження кількості безпритульних дітей обумовлено створенням системи соціальної роботи з сім'ями, які перебувають в складних життєвих обставинах, поширен-

ням зусиль щодо попередження відмов від дітей у пологових будинках, розширенням мережі закладів підтримки сім'ї та одиноких матерів тощо.

Таблиця 16.5. Кількість проведених рейдів та виявлених дітей, 2011–2017 рр.

Рік	Кількість проведених рейдів	Кількість виявлених дітей, осіб	Кількість вилучених дітей, усього, осіб	З них:	
				вилучено з вулиці	вилучено з сім'ї
2011	33 131	19 437	11 046	4 167	4 079
2012	33 761	15 998	8 207	3 147	3 435
2013	33 005	13 285	6 674	2 469	2 994
2014	28 992	10 992	4 805	1 740	2 304
2015	28 565	10 090	4 472	1 489	2 454
2016	27 591	11 291	4 607	1 315	2 915
2017	29 206	12 233	4 848	1 398	3 065

Джерело: Міністерство соціальної політики України.

За інформацією Національної поліції щодооби в середньому розшукується 30 зниклих дітей. Динаміка 2017–2018 років свідчить про збільшення числа випадків зникнення дітей. Так, у 2018 році зареєстровано 11 305 (8 124 – у 2017 р.) заяв та повідомлень щодо зникнення дітей, з яких 10 071 (або 89%) було розшукано протягом доби, а 55 залишилось у розшуку.

Діти, які вступили у конфлікт з законом.

Статистика злочинності серед неповнолітніх за останні роки демонструє тенденцію до зниження кількості неповнолітніх, звинувачених у кримінальних злочинах (табл. 16.6).

Таблиця 16.6. Чисельність неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, 2011–2017 рр., осіб

Показники	Рік						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Вчинили кримінальні правопорушення, осіб	13 655	10 706	7 360	5 835	5 725	4 218	4 510
Були засуджені, осіб	8 686	9 010	5 911	4 875	4 589	3 474	3 088
Перебували на обліку підрозділів кримінально-виконавчої служби, осіб	16 971	14 213	8 308	5 232	4 893	3 926	4 267
Перебували у виховних колоніях для неповнолітніх, осіб	868	751	560	282	222	174	93
Кількість виховних колоній для неповнолітніх, од.	8	8	7	6	6	6	6

Джерело: Державна кримінально-виконавча служба.

Зниження вищезазначених показників певним чином пов'язано зі схваленням у 2011 р. Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні¹²⁸, затвердженням Плану заходів щодо її реалізації¹²⁹ та створенням Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповноліт-

ніх, яка є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України¹³⁰. У 2015 р. ухвалено Закон України «Про пробацію»¹³¹. У 2018 р. створено єдину Державну установу «Центр пробації» з підпорядкуванням їй уповноважених органів з питань пробації. Розроблено проект Національної стратегії реформування системи юстиції щодо неповнолітніх на період до 2022 року.

¹²⁸ Указ Президента України від 24.05.2011 № 597 «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні».

¹²⁹ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.10.2011 № 1039-р «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні».

¹³⁰ Постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 № 357 «Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх».

¹³¹ Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII «Про пробацію».

Міністерством юстиції розроблено програми для неповнолітніх, реалізуються тренінгові програми захисту прав дітей у кримінальних провадженнях для адвокатів, діє Координаційний центр з надання правової допомоги, реалізуються пілотні проекти з відновлення для неповнолітніх у чотирьох областях.

У 2018 р. підписано багатосторонній Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством юстиції, Координаційним центром з надання правової допомоги, ЮНІСЕФ та Програмою USAID «Нове правосуддя» з метою поширення кращих практик правосуддя для дітей, у тому числі на базі системи безоплатної правової допомоги¹³². У рамках виконання Меморандуму стартував пілотний проект зі створення системи відновного правосуддя для неповнолітніх у Львівській, Миколаївській, Одеській та Харківській областях. У місцевих загальних судах та апеляційних судах запроваджено спеціалізацію суддів зі здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх¹³³. Розробляється законопроект «Про юстицію щодо дітей».

Україна посіла 80-те місце у світі з доступу до правосуддя для дітей. Згідно з новим дослідженням Міжнародної мережі за права дитини, Україна посіла 80-те місце у світі в рейтингу ефективного використання дітьми судів для захисту своїх прав. У звіті «Права, засоби правового захисту і представництво» представлена інформація про те, чи можуть діти подати справу в суд у випадку, якщо їх права порушуються, які юридичні ресурси їм доступні, які практичні рішення необхідні для прийняття правових заходів і чи застосовується міжнародне право з прав дитини в національних судах. Робота з поліпшення забезпечення доступу дітей до правосуддя

не завершена, доповідь являє собою картину того, як захищаються права дітей по всьому світу. У доповіді Міжнародної мережі за права дитини наведені висновки з доповідей 197 країн, опублікованих за підтримки сотень юристів і НУО, з метою допомогти державам у поліпшенні доступу до правосуддя для дітей на національному рівні.

Діти на лінії розмежування на сході України¹³⁴. Оцінка становища дітей та їх сімей, які проживають на контрольованих урядом територіях уздовж лінії розмежування в зоні конфлікту на сході України, проведена за підтримки ЮНІСЕФ, засвідчила, що військовий конфлікт продовжує загрожувати фізичному та психологічному благополуччю дітей, особливо тих, хто проживає в межах 15 км від лінії розмежування. Поточні бойові дії та економічна вразливість спричинюють нові небезпеки для дітей, посилюючи існуючі проблеми. Основними проблемами, що стосуються захисту дітей на лінії розмежування, є такі: проживання у районах, що зазнають постійних обстрілів; наявність дітей, які роблять небезпечні переходи лінії розмежування, щоб дістатися до школи; міни та вибухонебезпечні залишки війни; психологічне навантаження; військова присутність у школах; гендерне насильство; сексуальна експлуатація та зневага.

У більшості населених пунктів у межах 5 км від лінії розмежування діти зазнають небезпеки обстрілу. Понад 12 000 з більш ніж 19 000 дітей у п'ятикілометровій зоні живуть у населених пунктах, які постраждали від обстрілу за останні три місяці 2016 року і більше 4,7 тис. дітей живуть у населених пунктах, які обстрілювалися принаймні двічі на тиждень протягом цього періоду (табл. 16.7).

Таблиця 16.7. Діти на лінії розмежування на сході України

Діти, які проживають:	Оціночна кількість дітей
– у межах 5 км від лінії розмежування	понад 19 000 дітей
– у населених пунктах, які зазнають безпосереднього або близького обстрілу принаймні раз на місяць	більше 12 000 дітей
– у населених пунктах, які зазнають безпосереднього обстрілу принаймні двічі на тиждень	понад 4 700 дітей
– у населених пунктах, які обстрілюють кілька разів на тиждень	200 дітей

Джерело: The Children of the Contact Line in East Ukraine: An Assessment of the Situation of Children and Their Families Living in Government-Controlled Areas along the Contact Line in the East Ukraine Conflict Zone.

¹³² Інформація Міністерства юстиції України.

¹³³ Закон України від 02.06.2016 № 1402 «Про судоустрій і статус суддів».

¹³⁴ The Children of the Contact Line in East Ukraine: An Assessment of the Situation of Children and Their Families Living in Government-Controlled Areas along the Contact Line in the East Ukraine Conflict Zone. This report was prepared on behalf of UNICEF Ukraine by James Altman.

Міни та інші вибухонебезпечні залишки війни продовжують спричиняти ризики для дітей, які живуть уздовж лінії розмежування. Небезпеки протипіхотних мін є найбільшими у сільській місцевості в межах трьох кілометрів від лінії розмежування. У сільських громадах уздовж лінії розмежування міни та інші вибухонебезпечні залишки війни спустошили місцеву економіку, яка базується в основному на сільському господарстві, значно збільшуючи поширеність і гостроту монетарної бідності для сімей і роблячи ці громади ще більш уразливими. Міни та інші вибухові речовини також становлять серйозну небезпеку для дітей, перешкоджаючи хлопчикам і дівчаткам грати в лісах, полях і водоймах за межами міст. Це особливо проблематично в невеликих збіднілих сільськогосподарських містах, де не вистачає дитячих місць майданчиків і місць для проведення часу за межами школи та дому, а отже, діти іноді зазнають спокуси вивчати міни та набойки або грати з ними.

Гендерне та сексуальне насильство. Високий рівень безробіття та надзвичайна монетарна бідність призвели до того, що люди, які живуть у громадах вздовж лінії розмежування, стають дуже вразливими. Деяких ця вразливість призвела до застосування надзвичайно шкідливих механізмів подолання, включаючи зменшення споживання калорій, жебракування, виведення

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ПІДҐРУНТЯ

Відповідно до Конвенції ООН про права дитини в Україні кожній дитині гарантовано право на свободу, особисту недоторканність і захист, зокрема від усіх видів насильства, образи, недбалого та жорстокого поводження з нею, експлуатації, сексуальних зловживань, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють. Також гарантовано захист дитини від втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин, залучення до екстремістських релігійних психокультурних угруповань і течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо. Ці гарантії передбачені Конституцією України, Кримінальним кодексом України, Законами України «Про охорону дитинства»,

дитини з дитячого садка та залучення до секс-роботи.

Насилля в сім'ї. Зловживання в домашніх умовах є ще однією важкою проблемою на сході країни. Фізичне насильство в сім'ї зросло, оскільки батьки перебувають під емоційним і психологічним стресом внаслідок конфлікту та збільшення монетарної бідності: майже шоста частина опитаних шкіл та дитячих садків підтвердили, що значна частина батьків приділяє набагато менше уваги своїм дітям унаслідок стресового життя в конфлікті та бідності. Багато батьків виїхало в інші регіони України та за її межі в пошуку роботи, що збільшило і без того велику кількість домогосподарств з самотніми батьками. Більш драматичними є випадки недбалого ставлення до дітей та відмови батьків від своїх дітей, яких залишають з дідусем і бабусею.

Мобільні бригади соціально-психологічної допомоги, що діють у Донецькій і Луганській областях, з грудня 2017 року почали працювати з дітьми, які постраждали від насильства. За даними цих мобільних бригад, у Донецькій області за неповний рік було виявлено випадки насильства щодо 237 дітей, з них дівчат – 141 особа, хлопчиків – 96 осіб, у Луганській області – щодо 301 дитини, відповідно 170 осіб і 131 особа. У 2018 році було виявлено 635 дітей.

«Про попередження насильства в сім'ї», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про захист суспільної моралі» та іншими нормативно-правовими актами, зокрема серед яких:

Спільний наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 року № 3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї».

Спільний наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 19.08.2014 року № 564/836/945/577 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 10.09.2014 року № 1105/25882.

Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 р. № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю».

У грудні 2017 року прийнято Закони України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» та «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Серед важливих нововведень цього закону слід виокремити такі:

- запровадження в Кримінальному кодексі України такого виду злочину, як домашнє насильство, та встановлення за нього відповідного покарання;
- розширення кола осіб, які підпадають під дію законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству;
- визнання дитини, яка стала свідком (очевидцем) домашнього насильства, такою, яка постраждала від домашнього насильства;
- надання безоплатної вторинної правової допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства;
- запровадження кримінальної відповідальності за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів, непроходження програм для кривдників.

На виконання Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» було розроблено Порядок взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 р.

№ 658. У 2019 році в Україні має запрацювати загальнодержавний кол-центр з проблем домашнього насильства, протидії торгівлі людьми та насильству щодо дітей.

Водночас законодавче забезпечення захисту дітей від насильства та жорстокого поводження потребує подальшого посилення та приведення у відповідність до європейських норм. Актуальним питанням є координація різних державних інституцій, до повноважень яких віднесені питання захисту дітей від жорстокого поводження та насильства. В Україні за протидію та профілактику жорстокому поводженню з дітьми відповідає кілька державних структур. Зокрема, на центральному рівні за протидію булінгу (насильству між дітьми – учасниками освітнього процесу) відповідає Міносвіти, а за протидію домашньому насильству та жорстокому ставленню до дітей – Мінсоцполітики. Свої функції у цій сфері має і Національна поліція, і Генеральна прокуратура, і система охорони здоров'я, і кол-центри та мобільні бригади з протидії домашньому насильству тощо.

Система моніторингу застосування дитячої праці на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності наразі існує переважно у вигляді перевірок територіальних органів Держпраці, інституціональна спроможність яких дуже обмежена.

Можливість доступу до безперервної освіти дітей, які працюють, забезпечується діяльністю Держпраці, ДСЗ та усіх інших структур, до компетенції яких входить захист прав дітей, але додаткової уваги потребує забезпечення постійного моніторингу відповідних заходів, що здійснюються різними структурами.

На місцевому рівні, основним суб'єктом, на якого покладені вказані функції та який по суті координує діяльність інших структур, є Служба у справах дітей. Первинний, місцевий рівень, район, місто, громада, де дитина живе, є найважливішим у контексті запобігання жорстокому ставленню до дитини. Наразі переважна більшість ОТГ не мають сформованої Служби у справах дітей. Різні органи влади реалізують ті чи інші заходи в рамках своїх повноважень у царині протидії жорстокому поводженню з дітьми, іноді не враховуючи те, що робиться іншими відомствами.

МОНІТОРИНГ ПОКАЗНИКІВ ТА ЇХ ДЕЗАГРЕГАЦІЯ

В Україні розпочато роботу зі створення єдиної системи збирання інформації про випадки насилля та жорстокого поводження з дітьми. Статтею 16 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачено створення Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі. Це буде автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, адаптування, зміни, поновлення, використання, поширення (розповсюдження, реалізації, передачі), знеособлення і знищення визначених цим Законом даних про випадки домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

Метою створення реєстру є:

- захист життєво важливих інтересів постраждалих осіб, зокрема постраждалих дітей;
- попередження повторних випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі;
- забезпечення здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;
- надання комплексної та своєчасної допомоги постраждалим особам суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому

насильству та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі;

- облік випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі;
- координація діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі.

Станом на початок 2019 року єдина система збирання інформації про випадки жорстокого поводження з дітьми відсутня. Інформація про такі випадки фіксується у двох базах даних, які ведуться правоохоронними органами:

Єдиному реєстрі досудових розслідувань (туди вноситься інформація після прийняття заяви про вчинення злочину);

Єдиному державному реєстрі судових рішень (вноситься інформація про винесені судові рішення).

Важливо забезпечити систематичне збирання й аналіз даних стосовно жорстокого поводження з дітьми, вчинення щодо них різних форм насильства та розміщувати інформацію на загальнодоступних інформаційних ресурсах.

Показник	Дезагрегація даних за:					
	віком	статтю	регіоном проживання	типом місцевості проживання (місто-село)	рівнем освіти	інше
Кількість дітей, потерпілих за останні 12 місяців від фізичного насильства (умисні вбивства та замах, зґвалтування та замах, тяжкі тілесні ушкодження), осіб	✓	✓	✓	✓	✗	✗
Кількість нещасних випадків (каліцтв) та смертей дітей, які пов'язані з конфліктом на сході країни, осіб	✓	✓	✓	✓	✗	✗
Кількість та частка дітей у загальній кількості дитячого населення, які протягом 12 місяців зазнали фізичного, психологічного або сексуального насильства, осіб / %	✓	✓	✓	✓	✗	✗
Кількість та частка дітей віком від 1 до 17 років, які протягом останнього місяця були об'єктами фізичного насильства або психологічної агресії з боку тих, хто забезпечує нагляд за ними, осіб / %	✓	✓	✓	✓	✗	✗
Кількість звернень дітей та/або їх батьків до шкільного психолога, Служби у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації, підрозділів поліції щодо випадків булінгу, од.	✓	✓	✓	✓	✗	✗
Кількість дітей, що стали жертвами торгівлі людьми, осіб	✓	✓	✓	✓	✗	✗
Кількість дітей вулиці, тис. осіб	✓	✓	✓	✓	✗	✗
Рівень обізнаності неповнолітніх осіб щодо права на безоплатну правову допомогу, %	✓	✓	✓	✓	✗	✗

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО МОНІТОРИНГУ

Завдяки раціональній системі індикаторів моніторинг ЦСР може і має стати ефективним інструментом управління від досягнутих результатів.

Моніторинг ЦСР національного рівня реалізується з метою задоволення потреб національних та субнаціональних органів влади та інших зацікавлених сторін для розробки, реалізації та оцінки результативності заходів політики. Дані для моніторингу національного рівня мають забезпечувати високий рівень деталізації індикаторів та їх релевантність національному контексту як у цілому, так і за основними адміністративно-територіальними одиницями (області, міські поселення та сільська місцевість, великі міста), специфічними групами населення (нужденні верстви, вимушені переселенці, окремі етнічні групи) тощо.

Тематичний моніторинг ЦСР призначений для відстеження прогресу у певному секторі, наприклад становище дітей та молоді, гендерна рівність або освіта, навколишнє середовище, здоров'я та ін. Індикатори для тематичного моніторингу мають забезпечувати більшу глибину аналізу й оцінки прогресу, ніж моніторинги інших рівнів, надавати можливість визначити вузькі місця у вирішенні конкретних проблем та необхідні дії для їх вирішення. У тематичних моніторингах для підвищення ефективності може здійснюватися кластеризація індикаторів за окремими аспектами прогресу у досягненні ЦСР. При визначенні індикаторів тематичних моніторинрів, як правило, доводиться використовувати значний обсяг даних з неофіційних джерел – спеціально організованих вибіркового обстежень, що проводяться НДО або комерційними організаціями, дані онлайн опитувань, інформацію з соціальних мереж, «гарячих» ліній тощо.

Серед основних принципів моніторингу прогресу у досягненні ЦСР з позицій розвитку дітей та молоді слід зазначити такі:

- визначення та максимальне врахування фактичного середовища реалізації ЦСР. Цей принцип передбачає визначення цільових і зацікавлених у досягненні окремих цілей інституційних закладів та груп населення. Важливим аспектом також є врахування зміни середовища, насамперед, у коротко- та середньостроковій перспективі, що дає можливість більш надійно відстежувати досягнуті результати ;
- визначення та врахування основних проблем та напрямів, за якими планується діяти (впливати на ситуацію) одночасно або поетапно, послідовно для досягнення головних цілей, а також дослідження того, як ці напрями пов'язані з визначеними за основні на попередніх етапах моніторингу;
- формування системи індикаторів моніторингу, що адекватно відобразить всі аспекти реалізації діяльності з досягнення ЦСР. Постійне і систематичне збирання інформації про заздалегідь визначені індикатори забезпечуватиме всі зацікавлені сторони інформацією про те, наскільки успішно реалізуються заходи політики або плани діяльності, якою мірою досягаються поставлені завдання та як використовуються виділені ресурси.

Система індикаторів тематичного моніторингу ЦСР включає 67 індикаторів. Джерелом даних для більшості з них є Державна служба статистики України – 37 індикаторів (55%), із яких 21 вимірюється за результатами державних вибіркового обстежень. Спеціально організовані обстеження, зокрема обстеження дитячої праці, є джерелом даних

для 8 індикаторів (12%). Джерелами даних для визначення інших індикаторів є адміністративні дані міністерств і відомств (Мінсоцполітики, МОН, Мінрегіон, МВС, Мін'юст, НПУ, Генпрокуратура, Служба у справах дітей тощо).

Частка індикаторів, доступних за всіма основними розрізами: вік, стать, регіони, рівень освіти, – 0%. Тут слід зазначити, що у розрізах на цьому етапі не враховано такий, як обмежені можливості, за яким не доступні дані за жодним індикатором моніторингу ЦСР.

Частка індикаторів, доступних у розрізі за віком, – 28% (19 індикаторів).

Частка індикаторів, доступних у розрізі за статтю, – 31% (21 індикатор).

Частка індикаторів, доступних у розрізі за типом місцевості проживання (місто – село), – 54% (36 індикаторів).

Частка індикаторів, доступних у розрізі за регіонами, – 39% (26 індикаторів).

Частка індикаторів, доступних у розрізі за рівнем освіти, – 39% (3 індикатори).

Доцільно зазначити, що не всі індикатори можуть вимірюватися за всіма розрізами, що розглядаються. Зокрема, для індикаторів, що виражаються через частки домогосподарств з певними характеристиками, для рівня неонатальної смертності розріз рівня освіти не може бути застосований.

Частка індикаторів, доступних лише на національному рівні (без розрізів), – 22% (15 індикаторів).

Частка індикаторів, для яких доступні метадані та характеристики якості, – 55% (37 індикаторів)

Серед джерел інформації для визначення індикаторів моніторингу ЦСР дані Держстату характеризуються найбільшим рівнем довіри у користувачів. Ці дані супроводжуються значним масивом метаданих, зокрема для них доступні методологічні та методичні матеріали, що всебічно характеризують мету,

систему показників, методологію, міжнародні стандарти проведення відповідних державних статистичних спостережень. Адміністративні дані, як правило, є менш прозорими, але їх використання при вимірюванні індикаторів ЦСР є цілком обґрунтованим й прийнятним. Разом з тим зрозуміло, що офіційних показників недостатньо для всебічного моніторингу виконання ЦСР. Тематичний характер моніторингу вимагає використання неофіційних даних з багатьох інших джерел – даних спеціальних обстежень та опитувань, даних онлайн опитувань, даних дослідницьких установ і організацій, університетів та ін. Неофіційні дані можуть допомогти подолати поточні прогалини у даних для підвищення ефективності моніторингу ЦСР.

Для можливості обґрунтованого використання таких даних, їх якість має контролюватися відповідно до існуючих стандартів.

Сучасний підхід до визначення якості статистичних та адміністративних даних, а також даних із інших джерел полягає у використанні таких характеристик якості, що найбільш повно відображають корисність інформації для користувачів. При формуванні системи індикаторів для вимірювання індикаторів ЦСР доцільно використати саме такий підхід. Це забезпечить гармонізований із сучасними міжнародними стандартами опис даних із різних джерел, а також надасть користувачам достатньо повне уявлення щодо можливості використання конкретних індикаторів для конкретних цілей. Не менш важливим напрямом використання інформації щодо якості індикаторів є оптимізація процесів підготовки даних, виявлення критичних факторів, що погіршують якість індикаторів, розробка дієвих заходів з покращання якості.

Основними складовими якості статистичних даних за сучасними міжнародними рекомендаціями є такі: релевантність; надійність; своєчасність та пунктуальність; доступність та ясність; порівнянність та узгодженість.

Релевантність – ступінь, з якою дані відповідають поточним та потенційним потребам користувачів. Релевантність також стосується питань повноти розробки всіх необхідних статистичних та адміністративних даних, зокрема повнота дезагрегації даних

відповідно до потреб використання індикаторів ЦСР, а також ступеня відповідності потребам користувачів концепцій, визначень, класифікацій і т. д., що використовуються при підготовці даних.

Надійність (точність) – ступінь близькості розрахованих (оцінених) показників до дійсних (точних) значень показників. Надійність має особливе значення для характеристики даних, отриманих за результатами вибіркового обстеження. Ці дані характеризуються похибкою вибірки, яка для окремих показників може становити суттєву величину і не давати можливості використовувати показник для цілей моніторингу.

Своєчасність та пунктуальність. Своєчасність характеризує інтервал часу між моментом (періодом), у який відбувалося явище або процес, описувані даними, та датою надання даних користувачам. Пунктуальність характеризує проміжок часу між запланованою та фактичною датами публікації даних. Запланованою датою може бути дата, відображена у затверджених планах публікації даних, анонсована або узгоджена з користувачами тощо. Як впливає з характеристики цього аспекту якості даних, він є дуже важливим для використання даних у моніторингу ЦСР ДМ.

Доступність та ясність. Доступність характеризує фізичні умови, за якими користувачі можуть отримати дані: способи та місця отримання даних; процедури замовлення; час, необхідний для виконання замовлень; політика ціноутворення; існуючі маркетингові умови; формати, в яких дані можуть бути надані користувачам (паперові носії, електронні носії, CD-ROM, доступ через Інтернет та ін.); можливість отримання даних мікрорівня тощо. Ясність характеризує інформаційне середовище даних: наявність та якість метаданих, що надаються користувачу (текстова інформація, пояснення, документація та ін.), ілюстрації (графіки, карти, схеми та ін.); наявність пояснень щодо якості даних (включаючи обмеження у використанні); можливість та ступінь додаткового супроводу даних.

Порівнянність та узгодженість. Характеристики порівнянності спрямовані на вимірювання впливу відмінностей у концепціях та визначеннях, які застосовуються, на зіставність да-

них за географічними районами, негеографічними доменами або у часі. Це ступінь, з якою розбіжності між показниками пояснюються розбіжностями між дійсними значеннями відповідних характеристик. Отже, порівнянність індикаторів є також дуже важливим аспектом якості даних при проведенні моніторингу ЦСР ДМ. Узгодженість – це ступінь, з якою дані, отримані з різних джерел, можуть адекватно комбінуватись, інтегруватись і використовуватись для розв'язання конкретних завдань. Зміст цієї складової полягає в тому, що дані, які характеризують одне й те саме явище, але отримані за результатами різних обстежень (обстежень різного типу і періодичності), можуть бути не повністю узгодженими, оскільки основані на різних методологічних підходах, класифікаціях

Зазначені основні складові якості статистичних даних можуть доповнюватися додатковими характеристиками. Наприклад, до адміністративних даних застосовується така характеристика якості як періодичність актуалізації реєстру. В цілому ця характеристика впливає зі своєчасності даних, але для адміністративних даних її доцільно розглядати окремо. Придатність до зв'язування (як специфічного методу об'єднання даних) відображає наявність у різних масивах даних ідентифікаторів, що дозволяють виокремити загальні для масивів одиниці спостереження і, тим самим, забезпечують можливість отримання комплексної інформації за цими одиницями для аналізу цільових явищ і процесів.

При характеристиці якості джерел даних використовують такі основні виміри якості, суттєві для можливості використання даних у моніторингу ЦСР ДМ:

Постачальник даних. Цей аспект якості характеризується контактною інформацією щодо організації, яка постачає дані, та конкретних виконавців та/або відповідальних осіб; обґрунтування вибору саме цієї організації та використання даних саме цього постачальника.

Релевантність джерела даних характеризується цілями використання даних із цього джерела, можливістю використання даних у майбутньому, повнотою задоволення потреб у таких даних цим джерелом и т. д.

Обмеження та безпека джерела даних. Найбільш важливими характеристиками обмежень та безпеки є легальність даних (нормативні акти, якими визначається існування цього джерела даних); рівень конфіденційності даних; безпека використання даних (особливості отримання даних та ін.).

Особливості поширення даних. Характеристиками цього виміру якості є вартість даних, наявність угод, домовленостей, контрактів, на основі яких дані поставляються; пунктуальність джерела даних – оговорені строки надання даних, коментарі щодо можливих порушень строків в ту чи іншу сторону; форми поширення даних.

Процедури збирання даних характеризуються за такими розрізами: описи основних процедур збирання й обробки даних та коментарі щодо їх переваг та/або недоліків; опис запланованих змін процедур збирання й обробки даних; наявність зворотного зв'язку, зокрема можливостей отримання додаткової інформації щодо збирання й обробки даних, відповідної контактної інформації; оцінені ризики неотримання даних або несвоєчасного їх отримання у майбутньому; очікуване зниження рівня якості даних із цього джерела тощо.

У сучасній офіційній статистиці в рамках кожного спостереження передбачена підготовка для користувачів спеціальної інформації – звітів з якості, в яких застосована уніфікована система характеристик за кожним з розглянутих вимірів якості для індикаторів та джерел даних.

Для досягнення ЦСР необхідно послідовно виконувати коротко- й середньострокові завдання та здійснювати моніторинг і оцінювання стану досягнення ЦСР. Передумовою досягнення всіх без винятку ЦСР є якісне управління, викорінення корупції, суспільна підтримка, участь молоді у прийнятті рішень та контролюванні їх виконання.

ЦСР для України мають стати основою нової системи моніторингу суспільного прогресу. Важливо не просто вимірювати загальний розвиток країни, а й забезпечити можливість порівняння успіхів для окремих груп населення: різного віку і статі, різної етнічної належності, різної освіти, з різними доходами, з різних місць проживання. Необхідним є створення відкритої платформи для забезпечення широкої участі всіх заінтересованих у моніторингу досягнення цілей.

ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ДЛЯ ДІТЕЙ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА ДОПОВІДЬ

